

HOOFDSTUK 3

BOEREN EN LANDARBEIDERS IN DE MOEILIJKE JAREN VAN 1920 TOT 1940

3.1 INLEIDING

In 1920 startte Herman Derk - hij was zesentwintig - als zelfstandige boer op de van zijn vader gepachte boerderij Nieuw Midhuizen in de Westpolder, gelegen aan de Waddenzee in Noord-West-Groningen. Hij teelde in hoofdzaak akkerbouwproducten met tarwe als belangrijkste gewas. Verder verbouwde hij onder meer bietenzaad, bonen, erwten, gerst, haver, karwij, klaver, koolzaad en vlas. Zijn rundveestapel beperkte zich tot ruim tien stuks, groot en klein, terwijl hij daarnaast ruim zestig schapen hield. Een tiental paarden was nodig voor de bewerking van de grond.¹ Herman Derk had het economische tij niet mee. Was de ontwikkeling van de agrarische sector tijdens de Eerste Wereldoorlog en gedurende de eerste jaren daarna zeer voorspoedig geweest, de in 1920 ingezette prijsdaling van de granen trof hem als akkerbouwer in zijn belangrijkste gewas: de tarwe.

Herman Derk was een actief lid van de Groninger Maatschappij van Landbouw (GML). In 1923 werd hij gekozen tot lid van het bestuur en in 1930 tot voorzitter. De functie van voorzitter vroeg twee dagen per week zodat Herman Derk onvoldoende tijd had om zijn bedrijf alléén te leiden. Vanaf dat moment nam hij een bedrijfsleider in dienst. Drie oud-bedrijfsleiders verklaarden, onafhankelijk van elkaar, dat zij geen grote problemen hadden gehad met Herman Derk. Ook voor 'zijn' landarbeiders kenschetsten zij Herman Derk als een goede werkgever. Zij schreven dit toe aan zijn sociale instelling en aan het feit dat Herman Derk steeds openstond voor overleg. Bedrijfsleiders kregen een grote vrijheid van handelen mits zij konden uitleggen wat hun motieven waren voor de door hen voorgestane bedrijfsvoering.² Oud-werknemer R. Mennes, geboren in 1918, was vanaf 1933 werkzaam bij Herman Derk totdat deze in 1955 de boerderij overdroeg aan zijn oudste zoon; bij hem bleef Mennes tot aan zijn pensioen in dienst. Hij verwoordde zijn ervaringen aldus: 'Altijd vriendelijk, kwam altijd bij je op het land, overal meelevend en hij was een goed mens. Dat kon niet beter. Dat was bij andere boeren wel eens anders.' Als er onenigheid was tussen de arbeiders had hij 'een soort Salomons wijsheid' om de vrede te herstellen. 'Hij was een

vredesapostel. Werkelijk waar, het was een aardigheid om daar iets voor te doen.³

Opvallend was dat Herman Derk bij voorkeur jonge bedrijfsleiders aantrok. Een van hen verklaarde dat hij er nooit spijt van had gehad, hoewel het toch geen sinecure was om leiding te geven aan een zestal arbeiders die meestal ouder waren dan hijzelf. Hij had er een heerlijke tijd gehad. 'Ik heb meer aan H.D. Louwes gehad dan aan mijn eigen vader. Hij voedde mij op zonder dat hij het zelf in de gaten had.'⁴ Volgens een andere bedrijfsleider was Herman Derk 'een zeer zachtmoedig mens. Ik ben er tien jaar geweest en er is nooit een hard woord gevallen.' Hij was voor hem 'altijd een vaderlijk persoon' geweest. Ook de verhoudingen tussen Herman Derk en de overige arbeiders waren 'zonder meer goed.'⁵

Herman Derk droeg zijn opvattingen en ideeën over de samenleving en over de betekenis van de landbouw uit en ontwikkelde tal van activiteiten in het culturele, maatschappelijke en politieke leven.

Op achttwintigjarige leeftijd gaf hij, in een inleiding op de algemene vergadering van de Rijkslandbouwwinterschool te Groningen, zijn visie weer over de verhouding tussen stad en platteland. In zijn opvatting was in de stad de polsslagen van het leven fel, zeker op maatschappelijk en economisch gebied. Dit eiste veel van de mensen en kon op den duur desintegrerend werken. Op het platteland daarentegen leefde men in het algemeen ernstiger en vloede er uit de wijze van samenleven geen verlies van volkskracht voort. Zo was het platteland volgens Herman Derk een bron van levenskracht voor de gehele samenleving. Hij bepleitte het deelnemen door mensen van het platteland aan maatschappelijke en politieke discussies. Door zich, vanuit de eigen maatschappijopvatting, aan te sluiten bij een politieke partij konden jonge boeren mede zorgen voor een evenredige plattelandsvertegenwoordiging. De landbouworganisaties zouden een persbureau moeten opzetten omdat tot nog toe de aandacht voor de landbouw vaak tekortschoot in de algemene pers.⁶ Op het platteland diende men, evenals in de stad, te breken met de zoveel gehuldigde gedachte dat verteren, genieten en uitgaan de belangrijkste doeleinden zouden zijn van menselijk geluk. Slechts bij getrouwe plichtsvervulling, aanhoudende zelfstudie en zelfopvoeding was een behoorlijke mate van genieten en afleiding passend, en niet omgekeerd. Hij wees in dit verband vooral op door de tijd erkende meesterwerken, in plaats van wat de boekenmarkt aanbood.⁷

Hij participeerde in de Nederlands Hervormde Kerk en preekte tot aan het einde van zijn leven regelmatig in diverse kerken. In het Provinciaal Groninger Rederijkers Verbond bleef hij als voorzitter actief tot 1926. Toen stelde hij zich niet meer herkiesbaar. Politiek behoorde hij tot de liberale partij, destijds de Vrijheidsbond/Liberale Staatspartij, verder te noemen de Liberale Staatspartij. Voor die partij werd hij in 1927 gekozen tot gemeenteraadslid te

Ulrum. Zijn tweede zittingsperiode eindigde in 1933 toen hij voor dezelfde partij gekozen werd tot lid van de Tweede Kamer.

Over de financiële situatie van Herman Derk verschaft zijn archief geen duidelijkheid. Anders dan van zijn vader zijn er van hem geen bedrijfsresultaten voorhanden. Het archief bevat wel een kasboek met huishoudelijke uitgaven, maar daarin staat niet vermeld waar het in de kas gestorte geld vandaan kwam. Wel kan uit enkele schriftelijke verzoeken aan zijn ouders om geldelijke bijdragen in 1926 worden afgeleid dat Herman Derk zich financieel in een moeilijke situatie bevond.⁸ Hierbij speelde wellicht ook mee dat in het gezin Louwes-Spiets inmiddels drie zonen waren geboren, respectievelijk Hendrik Jan in 1921; Anco Johannes in 1922 en Stephanus Louwe in 1924.⁹

Op zijn belastingaangiften maakte hij pas vanaf begin jaren dertig een vergelijking tussen inkomsten en uitgaven. Uit de aangiften van 1931 tot 1939 kwam een gemiddeld bedrijfsresultaat naar voren van ruim tweeduizend gulden per jaar.¹⁰ Voor zijn bedrijf van zesenzestig hectare betekende dat dertig gulden per hectare. Daarbij was inbegrepen de vergoeding voor de eigen arbeid en voor het in het bedrijf geïnvesteerde eigen vermogen.¹¹

Wellicht gedwongen door zijn aanhoudende penibele financiële situatie en door zijn verantwoordelijkheid voor het nog jonge gezin, solliciteerde Herman Derk eind jaren twintig, begin jaren dertig meerdere malen naar het ambt van burgemeester. Dit bleek uit brieven van gedeputeerde E.H. Ebels (van 1924-1929 voorzitter van de GML en als zodanig een goede bekende), gericht aan Herman Derk.¹² Zijn twee oudste zoons zouden zich later herinneren dat zij als kind duidelijk de dreiging hadden gevoeld, de boerderij te moeten verlaten in verband met een burgemeestersbenoeming. Tot hun opluchting ging die uiteindelijk niet door. Het Tweede-Kamerlidmaatschap van hun vader in 1933 hadden zij ervaren als een financiële redding.¹³

Niet alleen Herman Derk verkeerde in een moeilijke financiële situatie. In 1920 was een crisis uitgebroken op de wereldmarkt tengevolge waarvan de landbouwprijzen fors daalden. Met name de graanprijzen halveerden binnen drie jaar. Deze crisisperiode zou, met uitzondering van enkele redelijk goede jaren, bijna twintig jaar duren.¹⁴ Het dieptepunt lag in het begin van de jaren dertig na de instorting van de New Yorkse beurs in 1929, die was uitgemond in een wereldcrisis van tot dan toe ongekenne omvang. Deze crisis trof de Nederlandse samenleving in al haar geledingen en de landbouw, en daarmee het gehele platteland, in het bijzonder. De Nederlandse landbouw was sterk afhankelijk van het buitenland, zowel voor de invoer van veevoeder en meststoffen als voor de uitvoer van zijn producten.

Tengevolge van de crisis gingen voor Nederland belangrijke exportlanden over tot bescherming van de eigen landbouw en sloten hun grenzen voor producten uit het buitenland. Hierdoor raakte de Nederlandse landbouw ontregeld. Prijzen voor de diverse producten daalden desastreus, veel bedrijven gingen bankroet, andere zweefden op de rand van de afgrond. Boeren zagen

geen uitkomst, landarbeiders werden ontslagen, kortom: de nood op het plateland steeg onrustbarend.

Teneinde een algehele ondergang van de landbouw te voorkomen zagen de overheid en de agrarische sector zich genoodzaakt nieuwe wegen in te slaan. Overheidssteun leek aangewezen, maar tot welke prijs? Regeringssteun betekende impliciet dat de overheid invloed kreeg op de landbouw en het vraagstuk van de ordening van het bedrijfsleven diende zich aan. Hoe stelden de besturen van de landbouworganisaties zich op ten aanzien van deze problematiek? Waar trokken zij één lijn en waar hielden zij vast aan de eigen visie?

Herman Derk zag zich als voorzitter van de GML geplaatst voor nieuwe dilemma's. Wat waren zijn denkbeelden als liberaal ten aanzien van de vraag, hoever de overheid mocht ingrijpen in de vrije bedrijfsvoering van de boeren? Achtte hij overheidssteun noodzakelijk voor alle sectoren van de landbouw? Zo ja, tot hoever? Wat dacht hij over bedrijven die volgens hem niet voor steun in aanmerking kwamen en wat betekende dit voor de betreffende boeren? In hoeverre vonden zijn opvattingen aansluiting bij de Groninger boeren? In welke mate drukte hij zijn stempel op het beleid van de GML, niet alleen ten aanzien van de agrarische crisis, maar ook met betrekking tot de in begin jaren dertig sterke profilering van de Groninger Christelijke Boeren- en Tuindersbond (Groninger CBTB) die een aanval inzette op de GML? En op de verhouding tussen de GML en de in dezelfde periode opkomende boerenorganisatie Landbouw en Maatschappij? Wat was zijn invloed in het KNLC waarvan hij, als voorzitter van de GML, sinds 1930 bestuurslid was en dat hem eind 1938 koos tot zijn voorzitter? Had zijn voorzitterschap gevolgen voor het overleg tussen het KNLC en de confessionele organisaties CBTB en KNBTB? Kon hij, kortom, in de jaren van beproeving zijn ideeën over de plaats en taken van de landbouworganisaties handhaven zoals hij die op vierentwintigjarige leeftijd had ontvouwd?

3.2 HERMAN DERK LOUWES VAN LID TOT VOORZITTER VAN GML EN KNLC

'GELIJKBERECHTING'

Herman Derks voornaamste drijfveer voor zijn inzet in de landbouworganisaties was de gelijkberechtiging van de landbouw met de andere bedrijfssectoren.

Zijn strijd voor gelijkberechtiging kende een lange voorgeschiedenis. De denkbeelden van Derk Roelfs Mansholt met betrekking tot beschermende maatregelen voor de landbouw klonken hierin duidelijk door. Al in 1904 was Mansholt van mening dat een nieuw voorgestelde tariefwet ten onrechte alleen dienstbaar was aan de ontwikkeling van de nijverheid. Daarmee werd

de landbouw verwaarloosd.¹⁵ Het wetsvoorstel werd later ingetrokken, maar in 1911 diende de regering opnieuw een voorstel in tot wijziging van de tariefwet die eveneens tot doel had de Nederlandse industrie te beschermen tegen door het buitenland getroffen maatregelen. Weer maakte Mansholt hiertegen bezwaar vanuit zijn visie, dat een deel van de Nederlandse nijverheid - de industrie - zou worden beschermd terwijl een ander deel - de landbouw - de nadelen daarvan moest dragen. Binnen de GML verloor Mansholt het pleit; ook dat wetsontwerp werd naderhand ingetrokken.¹⁶

Herman Derk nam het stokje van zijn stiefgrootvader Derk Roelfs Mansholt al op jonge leeftijd over. In januari 1922 constateerde hij dat 'men' in de steden een te grote betekenis toekende aan de bovenbouw van de economische samenleving - handel en industrie - terwijl 'men' de onderbouw - de productie van de eerste levensbehoeften en van de grondstoffen - uit het oog verloor. Hij maakte zich sterk voor een gelijkwaardige behandeling van stad en platteland.¹⁷

Binnen de algemene landbouwmaatschappijen maakte Herman Derk in de jaren twintig en dertig snel carrière. Al per 1 januari 1923 - hij was negenentwintig jaar en pas sinds kort als zelfstandige boer lid van de GML - werd hij gekozen tot lid van het Dagelijks Bestuur (DB) van de GML en vanaf 1 januari 1930 tot voorzitter. In oktober 1938 koos het KNLC - de federatieve landelijke koepel van de provinciale algemene landbouwmaatschappijen - hem tot zijn voorzitter.

Vanwaar die voorspoedige opmars? Zonder twijfel waren zijn inmiddels bekende talenten van spreek- en schrijfvaardigheid van betekenis, evenals zijn overtuigingskracht, vasthoudendheid en doorzettingsvermogen. Ook zijn betrokkenheid bij culturele, maatschappelijke en politieke organisaties was bij de Groninger boeren bekend. Daarnaast was zijn historische en internationale belangstelling van belang voor de GML die niet alleen was gericht op de landbouw in de eigen provincie, maar ook landelijke en internationale ontwikkelingen volgde. Opvallend is de toespraak van de voorzitter van de GML, J.B. Westerdijk, tot de algemene vergadering van de GML op 22 juni 1920, de eerste algemene vergadering die Herman Derk als zelfstandige boer meemaakte. Hierin attendeerde hij zijn gehoor op 'een boek van J.M. Keijnes [Keynes] - een van de vertegenwoordigers van Engeland op de Vredesconferentie te Parijs - over de economische gevolgen van de vrede.' Westerdijk ried de leden van de GML aan, dit boek te lezen om zich enig denkbeeld te kunnen vormen over de te ontwikkelen lijnen in de toekomst.¹⁸

Het KNLC nam binnen de drie Centrale Landbouworganisaties een bijzondere plaats in. Niet alleen omdat het de oudste Centrale Landbouworganisatie (CLO) was, maar ook omdat het vanaf het begin van zijn ontstaan in 1884 streefde naar één landbouworganisatie, waarvan alle boeren en tuinders, ongeacht religieuze gezindte of politieke voorkeur, lid konden zijn.

Niet voor niets kende het KNLC van oudsher diverse studieclubs ter bestudering van de vraagstukken van de boerenstand.

Herman Derk voelde zich ongetwijfeld aangetrokken tot de GML en het KNLC, waar studie en verantwoordelijkheidszin hoog in het vaandel stonden. Helaas is het archief van het KNLC tijdens de oorlogsjaren grotendeels verloren gegaan.¹⁹ Bestudering van zijn inbreng in het DB van de GML en in het Hoofdbestuur (HB) van het KNLC wijst uit, dat hij met betrekking tot een aantal aan de orde zijnde beleidspunten in de algemene organisaties - zoals het al of niet verbindend verklaren van collectieve arbeidsovereenkomsten voor landarbeiders, de sociale lasten in de landbouw, het bedrijfsradenstelsel, de herziening van de pachtwet, de verhouding van de werkgevers in de landbouw tot de algemene landbouwmaatschappijen - geen standpunten innam die afweken van de gangbare opvattingen binnen de algemene landbouwmaatschappijen. Doorslaggevend voor zijn voorspoedige loopbaan lijkt dan ook te zijn geweest zijn niet aflatende strijd voor een gelijke behandeling van de agrarische sector met andere bedrijfssectoren in Nederland. Deze strijd was voor geen van de landbouworganisaties bedreigend; hierin konden zij zich alle vinden. Herman Derk nam duidelijk het voortouw. Aanvankelijk ging hij daarbij uit van één algemene landbouworganisatie voor alle boeren en tuinders. Met dit denkbeeld paste hij in de traditie van de GML en van het KNLC. Tijdens de periode van 1920 tot 1940 nuanceerde hij zijn opvatting over de éne landbouworganisatie aanmerkelijk.

BOEREN: EEN 'TOEGEWIJD, ZELFBEWUST EN EENSGEZIND VOLKSDEEL'

Herman Derk was er diep van doordrongen dat landbouwers alleen dan meer invloed zouden krijgen als zij zich aaneensloten. Het meedoen van de boerenstand op alle terreinen van het nationale leven als een toegewijd, zelfbewust en eensgezind volksdeel zou gelijkberechtiging tot resultaat hebben. Boeren moesten dan wel bereid zijn, hun belangen op de kortere termijn ondergeschikt te maken aan die op de langere termijn. Herman Derk zag het als een taak van bestuurders van landbouworganisaties om de lijnen op de langere termijn voor hun leden te schetsen. Dit stelde iedere boer in staat, zelf de noodzakelijke maatregelen op de kortere termijn een plaats te geven in het kader van het landbouwbeleid op de lange termijn. In zijn opvatting waren organisatiebesturen geen stromannen van hun leden, maar droegen zij een eigen verantwoordelijkheid. Wanneer naar hun overtuiging een regering de juiste weg volgde, dan hadden bestuurders die te verdedigen, ook tegen het inzicht van hun leden in. Uiteraard was het de taak van bestuurders zich voor het gevoerde beleid te verantwoorden tegenover hun achterban. Die had uiteindelijk het laatste woord.²⁰

Herman Derks inzet voor één landbouworganisatie voor alle boeren en tuinders was gebaseerd op meerdere motieven. Allereerst achtte hij zowel geloof als politiek privéaangelegenheden. Religieuze en politieke overtuigingen hoorden thuis in kerken en politieke partijen, echter niet in een landbouworganisatie waar de belangen van de landbouw centraal dienden te staan. Vervolgens was Herman Derk van mening dat voor onderhandelingen met de landarbeidersbonden over de - plaatselijk en regionaal nogal uiteenlopende - lonen en arbeidsvoorwaarden de lokale boerenwerkgeversorganisaties de meest aangewezen organen waren. Niet alleen waren zij beter dan gewestelijke of provinciale landbouworganisaties op de hoogte van de situaties ter plekke, bovenal zouden potentiële conflicten over deze altijd gevoelige kwesties de algemene belangenbehartiging binnen de landbouworganisaties ondermijnen. Als derde reden voerde hij aan dat één landbouworganisatie zich sterker kon manifesteren naar de samenleving en de politiek, teneinde een aan andere bedrijfssectoren gelijkwaardige positie te verwerven.

Rechten stonden bij Herman Derk hoog in het vaandel, maar dit gold evenzeer voor plichten. Rechten en plichten als burger in ruime zin, als boer in zijn wijze van leiding geven aan zijn bedrijf en als bestuurder in de landbouworganisaties. In zijn zienswijze was iedere boer zelf verantwoordelijk voor de keuzen die hij maakte en kreeg hij de landbouworganisatie die hij verdiende. Hij was echter niet optimistisch over de democratische gezindheid bij een groot aantal boeren. Dat gold niet alleen voor het zich in zijn ogen onvoldoende aansluiten bij landbouworganisaties; tot zijn teleurstelling hielden veel boeren zich ook afzijdig van de politiek. Hiermee signaleerde hij een probleem dat zich niet beperkte tot de agrarische sector. Enkele jaren na de Eerste Wereldoorlog staken in geheel West-Europa antidemocratische stromingen de kop op. In strijd met de uitgangspunten van het vooruitgangsgeloof won de overtuiging veld dat de mens geen redelijk wezen was en dat er van vrijheid en gelijkheid geen sprake kon zijn. Daarnaast heerste in de jaren twintig in brede kring grote verwarring en onvrede over het functioneren van het democratische bestel op dat moment.²¹ In de crisisjaren zou A. Mussert er in slagen, in Nederland deze antidemocratische stromingen tijdelijk een gestalte te geven in de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB).

Ondanks het feit dat de democratie geleidelijk in de verdediging werd gedrongen hamerde Herman Derk onverdroten op de democratische inzet van landbouwers. Hij benadrukte het belang voor boeren zich politiek actief op te stellen. Hij riep iedere boer op zich aan te sluiten bij die politieke partij waar hij zijn belangen het best behartigd zag. Politieke partijen gaven door hun beginselen de leden houvast in hun denken over mens en maatschappij. De eindverantwoordelijkheid lag in zijn visie in het parlement. Daar ging het niet om belangenbehartiging van bepaalde groepen, maar om het algemeen belang. Hij was dan ook sterk gekant tegen een politieke boerenpartij. Die zou slechts uitgaan van de belangen van de boeren, ongeacht hun beginselen.

Als andere groepen dat ook deden zou een arbeiderspartij vrijwel zeker de baas worden in Nederland.²² Hier speelde dus ook zijn strategisch inzicht een rol.

Grote waarde kende Herman Derk toe aan een vaste band tussen de boer en de grond die hij exploiteerde, bij voorkeur in de vorm van eigendom. Ook pacht bood goede mogelijkheden mits deze een langdurige looptijd had. Hij signaleerde in de jaren dertig dat grond, in verband met schaarste, een zeer gewild object was voor geldbelegging. Daardoor werd het voor de pachter steeds moeilijker langdurige pachtcontracten te sluiten en dit was in het nadeel van de bedrijfsvoering, en dus van de landbouw in zijn geheel.²³ Pachters met een kortdurend pachtcontract hadden weinig zekerheid en waren dientengevolge nauwelijks gebaat bij een goede cultivering van de grond. Het was immers allerminst zeker of zijzelf dan wel hun opvolgers de vruchten daarvan zouden plukken.²⁴ Herman Derk zag dit als een gevaar en was van mening dat de regering het voorbeeld van de Duitse overheid moest volgen: die had de bodemgebruiker bescherming geboden via het scheppen van een geheel nieuw boerenerfrecht.²⁵

Mede door het stelsel van de 'beklemde meier' was in de provincie Groningen de meeste grond in eigendom. In 1930 was dit bijna zestig procent. Wordt daarbij de bijna dertig procent gevoegd van door ouders aan kinderen verpachte grond, dan hadden de boeren in Groningen bijna negentig procent van de cultuurgrond in eigendom. In Friesland daarentegen was in totaal niet veel meer dan veertig procent eigendom van de boeren.²⁶

Eigendom garandeerde echter niet dat de grond in het bezit bleef van de familie, zoals Herman Derk van zeer nabij meemaakte. Zijn stiefgrootvader, Derk Roelfs Mansholt, was met zijn echtgenote in 1906 vertrokken van de boerderij Torum, waarna hun zoon L.H. Mansholt de boerderij van zijn vader huurde. Na het overlijden van Derk Roelfs Mansholt in 1921 konden de erfgenamen het niet eens worden over de door L.H. Mansholt te betalen pacht en Torum moest publiek worden verkocht.²⁷ Volgens zijn zoon, de latere minister van Landbouw en Visserij S.L. Mansholt, betekende dit gedwongen vertrek van Torum voor zijn beide ouders een grote ramp. Ook had het zijn eigen inzichten sterk beïnvloed. De grote bestaansonzekerheid van de boeren tengevolge van de vrije grondprijzen en het volledig onbeschermde staan tegenover speculatieve aankoop van grond overtuigden hem ervan, dat het uiteindelijk in het belang zou zijn van zowel de boer als van de gehele samenleving dat de grond in handen zou komen van de staat.²⁸ Afgezien van de drooggelegde Zuiderzeepolders zou de grond in Nederland de grond echter niet in gemeenschapshanden komen. Daarvoor was het eigendomsrecht te sterk verankerd in de agrarische wereld.

Herman Derk zag het als de taak van de landbouworganisaties, de diverse belangen in de landbouw tegen elkaar af te wegen. Dit was een niet geringe

opgave gezien de verscheidenheid in bedrijven en de belangentegenstellingen van de leden. Allereerst waren er de verschillen tussen de zandgebieden - gekenmerkt door kleine bedrijven - en de kleistreken waar de grotere bedrijven domineerden. Zo constateerde het HB van het KNLC in de kleistreken een grotere eenheid van belangen en een nauwere band tussen leden en organisaties. In de zandgebieden daarentegen moest de boer vechten voor zijn dagelijks brood en was hij weinig geïnteresseerd in het beleid van zijn organisatie.²⁹ Hierbij dient rekening te worden gehouden met de verschillende posities. Grotere boeren verrichtten zelf weinig landarbeid; zij besteedden de meeste aandacht aan de leiding en organisatie van het bedrijf. Omdat zij uit dien hoofde de mogelijkheid hadden verder te kijken dan de dag van vandaag, lag het voor de hand dat vooral de grotere boeren de bestuursfuncties bekleedden in de landbouwmaatschappijen. Kleine boeren, die van 's morgens tot 's avonds zelf landarbeid verrichtten³⁰, hadden amper tijd over en waren mede om die reden weinig gemotiveerd zich te verdiepen in de meer algemene en ver van hun dagelijkse praktijk staande problemen van de landbouw. Landbouwmaatschappijen stelden wel commissies in voor kleine boeren, maar dan in hoofdzaak in die zin dat een oplossing gezocht moest worden voor de vraag welke plaats zij zouden moeten hebben binnen de gehele landbouw. Die werd dus niet vanzelfsprekend geacht. Ook lagen er grote belangentegenstellingen tussen de akkerbouw, die het meest gebaat was bij hoge graanprijzen, en de veehouderij die voordeel had bij lage prijzen voor het graan als grondstof voor veevoer. Teneinde als bestuur te komen tot een verantwoorde belangenafweging had zowel bij de GML als bij het KNLC een vertegenwoordiger van beide sectoren zitting in het DB.³¹

De gezichtspunten van Herman Derk over de landarbeiders en hun organisaties wijzigden zich in de loop van deze periode geleidelijk. Aanvankelijk huldigde hij de opvatting dat het behoorde tot de eigen verantwoordelijkheid van iedere landbouwer, door individuele onderhandelingen te komen tot redelijke arbeidsovereenkomsten. Vooral door het langdurige en bittere arbeidsconflict van 1929 in het Oldambt zag hij de onhoudbaarheid van dit standpunt in. Hij pleitte voor een soepeler overleg tussen boerenwerkgevers en landarbeidersorganisaties, dat nog zeer veel te wensen overliet. Aangezien de algemene landbouwmaatschappijen, anders dan de confessionele boerenorganisaties, geen werkgeversorganisaties waren, was Herman Derk niet rechtstreeks betrokken bij de arbeidsovereenkomsten. Indirect kan zijn invloed als voorzitter van de GML en later van het KNLC, die zijn mening verkondigde in vele spreekbeurten en publicaties in landbouw- en algemene bladen, echter niet verwaarloosd worden. In zijn toespraken benadrukte hij herhaaldelijk de, in verhouding met vergelijkbare arbeid in andere sectoren, lage lonen voor landarbeiders. Hij pleitte voor een redelijke verhouding tussen de beloning in de landbouw en elders.³²

Veel waarde hechtte hij aan een bloeiend gemeenschapsleven op het platteland. Met name jongeren riep hij op daaraan zoveel mogelijk deel te nemen om 'samen met arbeider en ambachtsman de plattelandssamenleving te dienen.'³³ Zelf was hij echter, zoals zijn jongste zoon het formuleerde, 'geen prettige dorpeling' in die zin dat hij weinig deelnam aan het uitgaansleven in zijn dorp Vierhuizen. In zijn herinnering was Herman Derk, als hij thuis was, altijd bezig met zelfstudie of met het voorbereiden van voordrachten.³⁴ Informanten, die Herman Derk van nabij meemaakten in zijn werkzaamheden in de landbouworganisaties, bevestigden dit beeld. In hun ogen functioneerde Herman Derk zeer doelgericht. Zo nam hij na het sluiten van een vergadering geen tijd om informeel na te praten, maar ging hij zijn eigen weg: naar een volgende vergadering of besteedde hij zijn tijd aan bestudering van de vele vraagstukken waarmee hij zich geconfronteerd zag.³⁵ Zoals eerder vermeld was Herman Derk een overtuigd voorstander van de scheiding tussen landbouwmaatschappijen en boerenwerkgeversorganisaties. In de provincie Groningen, waar de meeste boeren waren georganiseerd in regionale werkgeversorganisaties, was de voorzitter van de provinciale koepel van werkgeversorganisaties lid van het DB van de GML, zodat de GML op de hoogte bleef van hetgeen in de werkgeversorganisaties aan de orde kwam. In andere provincies kwamen de werkgeversorganisaties echter veel minder van de grond. Eind jaren dertig vroegen meerdere vertegenwoordigers van de landbouwmaatschappijen zich af of zij, evenals de confessionele bonden, aangesloten bij CBTB en KNBTB, niet meer moesten gaan opereren als werkgeversorganisaties. Binnen het KNLC bleek vooralsnog geen overeenstemming mogelijk over de vraag of deze organisatie, onder druk van de confessionele bonden, de werkgeversfunctie op zich zou nemen.³⁶ Als voorzitter liet Herman Derk zijn oorspronkelijk verzet hiertegen varen, en nam zelfs het voortouw om te komen tot een positief besluit. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zou ook het KNLC gaan functioneren als werkgeversfederatie.³⁷

Als voorzitter van de GML kwam Herman Derk in zijn streven naar één landbouworganisatie in de jaren dertig vooral in botsing met de Groninger CBTB als confessionele organisatie en met de Groninger Boerenbond, aangesloten bij Landbouw en Maatschappij, als politieke landbouworganisatie. In zijn functies binnen het KNLC waren de confessionele landelijke landbouworganisaties, CBTB en KNBTB, en de Nationale Bond Landbouw en Maatschappij zijn tegenstrevers. Deze conflicten bleven niet zonder gevolgen voor Herman Derks opvattingen over het bij elkaar brengen van alle boeren en tuinders in één organisatie, zoals we later zullen zien.

GRONINGER MAATSCHAPPIJ VAN LANDBOUW

Het Hoofdbestuur (HB) van de GML koos, op voordracht van het Dagelijks Bestuur (DB), met zesendertig tegen acht stemmen Herman Derk per 1 januari 1923 tot lid van het DB. Aldus het *Groninger Landbouwblad* van 30 december 1922. Het *Groninger Landbouwblad* was het orgaan van de GML dat ieder lid kreeg thuisgestuurd. Het blad verscheen elke zaterdag en stond onder redactie van de secretaris van de GML. De verslaglegging van de bestuursvergaderingen vormde een vast onderdeel. Van het DB beperkte die zich tot samenvattingen, van het HB bracht het blad de volledige verslagen uit.

Als lid van het DB zag Herman Derk - hij zou die functie gedurende de statutair vastgestelde maximale termijn van twee maal drie jaar vervullen - zich al gauw geconfronteerd met de kwestie van het al of niet beschermen van de landbouw.

Kende de rest van de Nederlandse economie een zekere voorspoed, de jaren twintig van de twintigste eeuw waren vooral voor het akkerbouwbedrijf zeer moeilijk. Door een voortdurende overproductie daalden de prijzen vanaf 1920 sterk terwijl de lonen op hetzelfde peil bleven. De Staatscommissie-Ebels van 1927 wees als belangrijkste oorzaak van de geconstateerde wanverhouding tussen kosten en opbrengsten in het landbouwbedrijf de sinds 1914 sterk gestegen lonen aan. Desondanks was een verlaging van de lonen een onbegaanbare weg, want de landarbeiders verdienden al eenderde minder dan ongeschoolden in andere bedrijfstakken. De overheid hield zich afzijdig. Zij ging ervan uit dat deze problemen van tijdelijke aard waren.³⁸ Genoemde prijsval van de granen gaf, ondanks de grote oogsten, voor tal van graanbedrijven in het noorden van het land zeer teleurstellende resultaten.³⁹ In 1925 was de gemiddelde netto-opbrengst per hectare in de provincie Groningen ruim vijftig gulden; op de zandgronden bedroeg die rond tachtig gulden. Hierbij speelde niet alleen een rol dat vooral de graanbedrijven getroffen werden door het kelderen van de prijzen, ook was de totale uitgavenpost aan arbeidslonen van belang. In de provincie Groningen lagen de loonuitgaven per hectare tweemaal zo hoog als in bijvoorbeeld de weidegebieden. De oorzaak was dat de akkerbouwbedrijven veel meer waren aangewezen op loonarbeid gezien de grootte van de bedrijven. In Groningen kenden de bedrijven een gemiddelde grootte van ongeveer vijfenveertig hectare, op de zandgronden lag het gemiddelde tussen twaalf en dertien hectare. Aangezien in het kleinbedrijf de boer een groot gedeelte van de werkzaamheden zelf verrichtte, waren deze bedrijfjes veel minder aangewezen op loonarbeid. De totaal uitbetaalde loonsom was daar dan ook aanmerkelijk lager.⁴⁰

Het vraagstuk van al dan niet steunverlening was voor de Groninger boeren niet nieuw. Nadat in de jaren twintig van de negentiende eeuw gedurende een korte periode enige steun aan de landbouw was verleend⁴¹ dook dit on-

derwerp regelmatig op. Landbouwhistoricus N.G. Addens constateert een sterke relatie tussen de algemene welvaart van de Groninger landbouwers en hun gezindheid voor vrijhandel of bescherming. Naarmate de tijden minder gunstig waren steeg hun protectionistische gezindheid. Die luwde weer als de kansen keerden en het hun economisch beter ging.⁴²

Herman Derk vroeg in het eerste jaar van zijn DB-lidmaatschap aandacht voor deze kwestie. Op zijn verzoek stelde het HB op 17 september 1923 de vraag aan de orde: 'Wat moet de Nederlandsche landbouw doen om invoering van éézijdig beschermende rechten te voorkomen?' Herman Derk, die de inleiding over dat onderwerp verzorgde, liet zich niet uit over de vraag of beschermende rechten al dan niet gewenst waren. De landbouw zou echter krachtig en eensgezind aan de regering moeten laten weten dat, als de regering voortging met het beschermen van andere takken van industrie, de landbouw eveneens recht had op bescherming 'want ook de landbouw is noodlijdend.'⁴³

Hij onderscheidde twee sectoren in de Nederlandse economie: een 'beschutte' en een 'onbeschutte' sector. Tot de eerste rekende hij met name het industriële bedrijfsleven. Daar hadden de werkgevers via onderlinge prijsafspraken en kartelvorming de concurrentie praktisch uitgeschakeld. Ook hadden zij het voor elkaar gekregen, door overeenkomsten met de werknemers, de wet van vraag en aanbod op het terrein van de arbeid grotendeels buitenspel te zetten. Daartegenover stond de 'onbeschutte' sector, de landbouw, die was overgeleverd aan de harde concurrentie op de wereldmarkt. Bovendien betaalden landbouwers, als consumenten, de hogere prijzen die een gevolg waren van kartelvorming en van contracten tussen werkgevers en werknemers. Theoretisch zou nog gekozen kunnen worden tussen óf volledige vrijhandel óf bescherming, maar dan geldend voor alle takken van het bedrijfsleven. Volgens Herman Derk leek de eerste mogelijkheid feitelijk niet meer te realiseren en zo kwam hij tot de stelling dat ook de landbouw 'beschutting' verdiende.⁴⁴ Hij trad hiermee in de sporen van Jan Smid die we later nog tegenkomen bij de begin jaren dertig opgerichte Boerenbond Landbouw en Maatschappij, verder te noemen L en M.

Naar aanleiding van zijn vergadering van 17 september 1923 verzocht het HB van de GML aan het KNLC, bij de regering aan te dringen op gelijke rechten voor de boeren. Het KNLC steunde dit verzoek echter onvoldoende, maar besloot wel om op 18 maart 1924 een bijzondere algemene vergadering te houden ter bespreking van het standpunt dat de landbouw moest innemen ten aanzien van beschermende rechten.⁴⁵ Door het DB van de GML van 23 januari 1924 was Herman Derk afgevaardigd waarbij hij 'na de inleiding gehoord te hebben, naar eigen inzicht' kon stemmen.⁴⁶

Aangezien de prijzen in 1924 weer aantrokken⁴⁷ achtte het KNLC de kwestie minder urgent en besloot de geplande bijzondere vergadering te laten samenvallen met de gewone jaarlijkse algemene vergadering in het najaar.⁴⁸

Deze werd vastgesteld op 4 september. Binnen de landbouwmaatschappijen liepen de opvattingen over het al of niet nemen van beschermende maatregelen uiteen, mede of in hoofdzaak bepaald door prijschommelingen. Ook in het DB van de GML had de stroming tegen beschermende maatregelen aan invloed gewonnen. Wellicht waren deze factoren de achterliggende motieven dat Herman Derk, die in januari 1924 zijn benoeming tot afgevaardigde voor de op 18 maart te houden bijzondere algemene vergadering had aanvaard, in augustus aan het DB kenbaar maakte bezwaar te hebben tegen zijn afvaardiging voor 4 september. De veranderde stemming in het DB ten gunste van vrijhandel bleek uit de gewijzigde opstelling ten aanzien van het stemgedrag van de afgevaardigde. Had Herman Derk in januari nog een vrij mandaat gekregen, in augustus droeg het DB aan dr. J. Oortwijn Botjes op tegen protectie te stemmen.⁴⁹

Voor de KNLC-vergadering van 4 september was getracht om twee inleiders aan te trekken, een vóór protectie en een ander daartegen. Dit was echter mislukt. Er was geen protectionist bereid gevonden om zijn standpunt in te leiden.⁵⁰ Hiervoor lijken de veranderde vooruitzichten de meest voor de hand liggende verklaring te zijn.

De afwezigheid van protectionisten betekende dat de voorstander van vrijhandel, Th. van Welderen Rengers, geen tegenspeler had. Hij kreeg dan ook de deelnemers aan de algemene vergadering volledig op zijn hand. De vergadering sprak met algemene stemmen uit dat beschermende maatregelen niet in het belang waren van de Nederlandse land- en tuinbouw.⁵¹

Hoezeer de GML intern verdeeld was bleek in het HB van 12 december 1928. Met betrekking tot steun aan de suikerbietenteelt drong men enerzijds aan op bescherming, anderzijds werd het vragen om 'een fooi uit de schatkist' sterk afgekeurd. De vergadering kwam niet tot een bepaalde uitspraak en besloot een afwachtende houding aan te nemen.⁵²

Niet alleen de GML kende intern verschillende opvattingen over dit vraagstuk, ook binnen de politieke partijen liepen de meningen uiteen. Typerende voorbeelden hiervan waren de broers Ebels en de broers Louwes, alle vier afkomstig uit de Groninger boerenstand. E.H. Ebels, lid van de Liberale Staatspartij en tot 1930 voorzitter van de GML, was fel tegen steunverlening. Zijn oudere broer F.E.H. Ebels, die als vrijzinnig-democraat vanaf 1917 de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) vertegenwoordigde in de Tweede Kamer, huldigde hetzelfde standpunt. Hij was niet alleen de landbouwspecialist voor de VDB-fractie,⁵³ maar tevens voorzitter van de in 1927 opgerichte en naar hem genoemde Staatscommissie-Ebels.⁵⁴ Herman Derk Louwes, lid van de Liberale Staatspartij, stond bekend als een voorstander van bescherming van de landbouw. Zijn broer S.L. Louwes, die lid was van de VDB, huldigde vanaf 1930 hetzelfde standpunt. Hieruit kan worden afgeleid dat persoonlijke opvattingen en/of privérelaties een grotere rol speelden dan politieke voorkeuren. Een bijkomende factor was dat de Liberale Staatspartij en

de VDB geen strakke partijorganisatie kenden, tengevolge waarvan hun vertegenwoordigers een grote vrijheid hadden bij hun standpuntbepaling.⁵⁵

In november 1929 stelde de aftredende voorzitter van de GML, E.H. Ebels, zich niet herkiesbaar. Na de kwestie rond zijn opvolging 'breedvoerig overwogen te hebben' kwam het DB tot de conclusie dat van de vijf in aanmerking komende kandidaten aan Herman Derk de voorkeur moest worden gegeven. Het verslag van die vergadering vermeldt geen motieven waarop de keuze was gebaseerd.⁵⁶ Het DB stond unaniem achter de kandidatuur en verzocht Herman Derk zich beschikbaar te stellen als voorzitter van de GML. De aftredende voorzitter deed schriftelijk nog een dringend beroep op Herman Derk het verzoek te aanvaarden.⁵⁷ In het HB van 18 december 1929 werd hij met slechts één tegenstem gekozen tot voorzitter van de GML per 1 januari 1930. Anders dan voorheen gebruikelijk was, zou vanaf 1930 de voorzitter van de GML tevens afgevaardigde zijn naar het KNLC 'opdat de Maatschappij haar maximum invloed bij deze centrale organisatie kan aanwenden.'⁵⁸ Aangezien de nieuwe voorzitter aan die functie gemiddeld twee dagen per week te besteden had, stelde het DB de jaarlijkse vergoeding vast op duizend gulden per jaar plus reiskosten.⁵⁹

In zijn eerste openingstoespraak als voorzitter van de GML op 19 februari 1930 verklaarde Herman Derk, dat de voordracht voor voorzitter van de GML hem voor een moeilijke beslissing had geplaatst. Het besluit van het DB om aan het voorzitterschap een toelage van duizend gulden per jaar te verbinden, had hem in staat gesteld een bedrijfsleider te benoemen die tijdens zijn afwezigheid de leiding van zijn bedrijf kon overnemen. Andere redenen hadden het hem echter moeilijk gemaakt om te beslissen. Tot dan toe had hij veel tijd besteed aan de behartiging van andere belangen, namelijk die van een religieuze stroming.⁶⁰

Nader archiefonderzoek⁶¹ ter beantwoording van de vraag op welke 'religieuze stroming' Herman Derk doelde leverde niet veel op. Het enige concrete gegeven was dat hij in die periode een bestuursfunctie bekleedde in de vereniging van Vrijzinnig Hervormden in de provincie Groningen.⁶² Eén informant gaf aan dat Herman Derk als predikant in hoofdzaak optrad in Nederlands Hervormde en Doopsgezinde gemeenten.⁶³ Het blijft echter onduidelijk bij welke stroming hij zich zo sterk betrokken voelde.

KONINKLIJK NEDERLANDS LANDBOUW-COMITÉ

Zoals al eerder werd aangegeven kende het Koninklijk Nederlands Landbouw-Comité (KNLC) als oudste Centrale Landbouworganisatie meerdere commissies die landbouwkundige vraagstukken bestudeerden. De jaarlijkse tweedaagse algemene vergaderingen dienden vooral tot verdieping van eigen inzichten en tot het vestigen van de aandacht van overheid, publiek en boerenstand op de problematiek van de landbouw. Hieraan namen niet alleen de

afgevaardigden van de aangesloten organisaties deel, ook vertegenwoordigers van andere verenigingen en tal van geïnteresseerden gaven blijk van hun belangstelling.⁶⁴

D.A. Piers schetst in zijn gedenkboek van het KNLC een interessant beeld van deze algemene vergadering, het hoogste orgaan van het KNLC. Het was een voorrecht dat de vergaderingen tot aan de Tweede Wereldoorlog in de vergaderzaal van de Eerste Kamer gehouden mochten worden. Piers kenschetste die als een voorname, historische en zinvolle omgeving. De samenleving luisterde als het ware mee.

De algemene vergaderingen droegen het stempel van verantwoordelijkheid ten aanzien van het gehele Nederlandse volk en zijn democratische instellingen. Wat de inleiders op de algemene vergaderingen betreft deed het KNLC zelden tevergeefs een beroep op de beste deskundigen, ook buiten de eigen kring. Hun bereidwilligheid was verkregen door hen alleen te vragen voor serieus werk. Omdat het KNLC woekerde met datgene wat de deskundigen bijdroegen was het in staat menig vraagstuk ernstig en diepgaand voor te bereiden en te behandelen.⁶⁵ In dat verband bracht het KNLC, uit eigen beweging of op verzoek van een der aangesloten landbouwmaatschappijen, meerdere rapporten uit over landbouwkundige vraagstukken. Voorbeelden tijdens de crisis van de jaren dertig zijn de urgentieprogramma's voor de landbouw in 1930 en 1931.

Vanaf 1930 ontmoetten de twee broers Louwes elkaar geregeld op de maandelijksse HB-vergaderingen van het KNLC, waar Herman Derk de GML vertegenwoordigde en S.L. Louwes vanaf 1924 de afgevaardigde was van de Overijsselsche Landbouwmaatschappij.⁶⁶

Tijdens zijn bestuurslidmaatschap van het KNLC vanaf 1930 liet Herman Derk zich ook daar niet onbetuigd. De binnen het KNLC toenemende waardering voor Herman Derk resulteerde in 1938 in zijn voorzittersbenoeming door de Algemene Vergadering van 21 oktober.⁶⁷ Hij had zich 'doen kennen als een krachtig strijder voor de belangen van onzen landbouw en van onze landbouwenden stand.' Hij werd bij acclamatie benoemd tot voorzitter.⁶⁸

Vooraf had voorzitter J.L. Nysingh in een gesprek met Herman Derk over diens eventuele voorzitterschap van het KNLC aan hem voorgelegd dat het DB vergde dat Herman Derk zou bedanken als voorzitter van de GML, zich zou terugtrekken uit de politiek en vervolgens met algemene stemmen tot voorzitter worden gekozen. Herman Derk wees de eerste twee punten af. Bovendien wenste hij als voorzitter een salaris te ontvangen van tweeduizend gulden per jaar, iets wat tot dan niet bestond.⁶⁹ Nysingh bracht in het DB verslag uit van het gehouden gesprek, maar niemand van het DB ging erover in discussie. Verdere gegevens ontbreken, zodat het onduidelijk is waarom het bestuur aan de eisen van Herman Derk tegemoetkwam. Met ingang van het nieuwe kalenderjaar zou 'de voorzitter een renumeration van f 2.000,00 per jaar worden toegekend.'⁷⁰ Herman Derk gaf als hoofdmotief voor zijn

keuze om tevens voorzitter te blijven van de GML aan, dat een organisatie als het KNLC verder af stond van de boeren en hun directe bedrijfs- en organisatiebelangen. Hij achtte het een voorrecht, de uitwerking van het beleid van het KNLC op de GML als een van zijn leden van nabij te kunnen blijven volgen. 'De aanraking met de praktijk des levens kan voor hen, die leiding moeten geven in onze organisaties nooit te nauw zijn.'⁷¹

Herman Derk was de eerste praktiserende boer die voorzitter werd van een van de drie CLO's. Voorzitter van de CBTB was de hoogleraar P.A. Diepenhorst,⁷² burgemeester A.N. Fleskens van Geldrop was voorzitter van de KNBTB.⁷³

KNLC EN DE SAMENWERKING MET DE CONFESSIELE LANDBOUWORGANISATIES

Het KNLC had zijn oorspronkelijke doelstelling - te fungeren als centrale landbouworganisatie van de Nederlandse boeren- en tuindersstand - niet bereikt. Ook had het zijn functie van enige door de overheid erkende vertegenwoordiger van de landbouw verloren. De uittocht van de confessionele organisaties in 1920 leidde bij het KNLC tot een bezinning, uitmondend in een reorganisatie in 1921. Een van de belangrijkste conclusies was dat het Comité zich angstvallig diende te onthouden van alles wat verband hield met hetgeen een politieke of godsdienstige kant had. Met betrekking tot de arbeidsverhoudingen zouden de centrale landbouworganisaties niet mogen optreden als werkgevers. Verder hechtte het KNLC grote waarde aan een krachtdadige leiding die met tact een actief beleid zou voeren en zoveel mogelijk zaken in eigen kring zou afhandelen.⁷⁴ Deze besluiten vertonen frappante overeenkomsten met de opvattingen die Herman Derk Louwes vier jaar eerder naar voren had gebracht.

Om zijn oorspronkelijke taak alsnog te redden nam het KNLC in 1921 het initiatief tot het gezamenlijk optrekken van de drie centrale landbouworganisaties.⁷⁵ Dit viel bij de CBTB al direct in goede aarde maar de NBB - die zich vanaf 1924 omdoopte tot Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond (KNBTB) en verder zal worden aangeduid als KNBTB - aarzelde. Gevreesd werd dat geregelde bijeenkomsten het beeld zouden oproepen van één organisatie die boven de drie andere stond. Onder het voorbehoud dat iedere organisatie zelfstandig kon blijven optreden was de KNBTB bereid tot overleg met andere centrales.⁷⁶ De organisaties bereikten overeenstemming tot het houden van periodieke gemeenschappelijke besprekingen over algemene landbouwbelangen en over het gezamenlijk optreden naar buiten, als dat gewenst was. Vanaf 1922 vond er een geregeld overleg plaats tussen de drie centrale landbouworganisaties hetgeen leidde tot de oprichting van het 'Centraal Overleg.'⁷⁷ Opmerkelijk hierbij was dat, ondanks de grote verschillen in ledenaantallen, de drie organisaties als gelijkwaardige partijen met elkaar omgingen.⁷⁸

Na het uittreden van de confessionele organisaties uit het KNLC stelde de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, H.A. van IJsselsteijn, pogingen in het werk te komen tot de instelling van een Landbouwkamer, waarin alle landbouworganisaties zouden zijn vertegenwoordigd. Het zou haar taak zijn de minister te adviseren over alle landbouwaangelegenheden. Het KNLC was aanvankelijk niet geporteerd voor een dergelijke raad. Het bestuur vreesde een te sterke greep van de overheid en was van oordeel dat het nemen van niet-noodzakelijke maatregelen "van bovenaf" achterwege moest blijven. Het KNLC gaf de uitdrukkelijke voorkeur aan een vaste vorm van samenwerking tussen de diverse organisaties om hetzelfde doel te bereiken.⁷⁹ Naar aanleiding van de weigerachtige houding van het KNLC sprak ook de KNBTB zijn voorkeur uit voor de totstandkoming van een landbouwvertegenwoordiging op vrijwillige basis.⁸⁰ Nadat de minister in het parlement had verklaard dat hij bereid was de vorming van een landbouwkamer over te laten aan het particulier initiatief, als er maar een dergelijk centraal orgaan zou komen,⁸¹ werkte het KNLC mee in een commissie die de oprichting van een landbouwwaad zou voorbereiden.⁸² Deze commissie kwam tot de conclusie dat de op te richten Landbouwwaad zou moeten bestaan uit leden die werden voorgedragen door de CLO's en benoemd door de minister. De Landbouwwaad zou gesplitst worden in twee afdelingen: een afdeling Algemene Zaken waarin vertegenwoordigers van de CLO's zitting hadden en een afdeling Sociale Aangelegenheden, bestaande uit vertegenwoordigers van de CLO's en van de landarbeidersorganisaties. Voorzitter en secretaris van de Landbouwwaad zouden worden benoemd door de regering op voordracht van de Raad. Naar aanleiding van de vraag of een Landbouwwaad bestaansrecht had naast de Hoge Raad van Arbeid, stelde de minister in 1922 de oprichting uit tot na de komende grondwetsherziening.⁸³ Van dit uitstel kwam afstel: de Landbouwkamer kwam er niet.⁸⁴ Opvallend is dat de na de Tweede Wereldoorlog opgerichte publiekrechtelijke landbouworganisatie - het Landbouwschap - veel overeenkomsten vertoonde met de voorstellen voor de Landbouwkamer uit 1922.

3.3 ACHTERUITGANG IN DE LANDBOUW

Al vanaf het begin van de jaren twintig tekenden zich belangenbotsingen af in de landbouw. Tengevolge van een groeiend aanbod van tarwe uit Amerika en Rusland daalde de tarweprijs; de veehouderij kreeg een steeds gevaarlijker wordende concurrentie van de margarine terwijl de rietsuiker de positie van de bietsuiker bedreigde.⁸⁵ Eind jaren twintig stapelden de problemen zich op. Ten dele was dit het gevolg van de zeer overvloedige oogsten in 1928 en 1929, ten dele van de meer gunstige productievoorwaarden op de grote landbouwbedrijven in het buitenland, ten dele van de in veel landen getroffen beschermende maatregelen.⁸⁶ In oktober 1928 interpelleerde C. van

den Heuvel - lid van de Tweede Kamer voor de ARP en tevens vice-voorzitter van de CBTB - de minister van financiën, jhr. mr. D.J. de Geer (CHU). Deze wees echter Van den Heuvels verzoek om steun aan de suikerbietenenteelt af. Ontevreden met deze reactie dienden de landbouwspecialisten in de Tweede Kamer dr. S.E.B. Bierema (Liberale Staatspartij), C. van den Heuvel (ARP), mr. L.G. Kortenhorst (RKSP) en J. Weitkamp (CHU) in februari 1929 een initiatiefwetsontwerp in tot het verlenen van een suikerpremie.⁸⁷ Nadat het ontwerp was aangenomen door de Tweede Kamer strandde het uiteindelijk in de Eerste Kamer.⁸⁸ Voor de regering was de gang van zaken aanleiding, een Landbouw-Crisis-Commissie - de naar haar voorzitter genoemde commissie-Lovink - in het leven te roepen.

Dr. H.J. Lovink was Tweede-Kamerlid voor de CHU en tevens voorzitter van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw.⁸⁹ De commissie bestond verder uit de voorzitters van de drie Centrale Landbouworganisaties en van de drie landarbeidersorganisaties, vertegenwoordigers van de Federatie Algemene Nederlandse Zuivelbond (FNZ), van de Nederlandse Tuinbouwraad en van de beide landbouwkredietinstellingen.⁹⁰ Haar taak was de regering van advies te dienen over eventueel te nemen maatregelen in verband met de landbouwcrisis. Gezien de urgentie van het vraagstuk benoemde zij een sub-commissie onder voorzitterschap van C. van den Heuvel, die een antwoord moest geven op de vraag of de suikerbietenenteelt diende te worden gesteund. Aan de hand van de uitgebrachte adviezen behandelde de commissie-Lovink de suikerbietensteun. Dit leidde er toe dat zij op 28 mei 1930 - binnen vier weken na haar installatie op 3 mei - een nota aan de regering uitbracht. Hierin stelde de commissie voor, de suikerbietenenteelt te steunen in de vorm van het heffen van invoerrechten van een vast bedrag per honderd kilo suiker.⁹¹

De regering-Ruys de Beerenbrouck nam het voorstel van de commissie-Lovink over en diende op 16 juni 1930 het betreffende wetsvoorstel in.⁹²

DE EERSTE LANDBOUWSTEUNMAATREGEL: HET 'SUIKERWETJE'

Steun voor de suikerbietenenteelt wordt gezien als de eerste wettelijke crisismaatregel voor de landbouw. Daarom was deze maatregel van groot belang voor de verdere ontwikkeling van het te voeren prijsbeleid in de landbouw. Tijdens de parlementaire behandeling spitste de discussie zich toe op de vorm waarin de ontvangen heffingen ten goede zouden komen aan de suikerbientelers. Kreeg de steun het karakter van een productiepremie, dan kon de overheid voorwaarden stellen aan het areaal te telen suikerbieten. Bij een vast bedrag per hoeveelheid geoogste suiker konden landbouwers de suikerbietenenteelt onbeperkt uitbreiden. Iets dergelijks was intussen in Duitsland overduidelijk gebleken. Daartegenover stelden de landbouwvertegenwoordigers dat de georganiseerde landbouw uitbreiding zou weten te voorkomen. Zij volgden daarmee het oordeel van de commissie-Lovink, die overigens

bestond uit louter afgevaardigden van agrarische organisaties.⁹³ Het standpunt van de landbouwvertegenwoordigers getuigde van weinig realiteitsbesef, gezien de ervaringen aan het einde van de Eerste Wereldoorlog. In verband met de voedselvoorziening had de regering voor 1919 hoge garantieprijzen voor graanproducten in het vooruitzicht gesteld. Mede tengevolge daarvan was de graanteelt onevenredig uitgebreid.⁹⁴

Minister van financiën De Geer nam de argumentatie van de commissie-Lovink, en daarmee van de agrarische Kamerleden, over. Met steun van confessionelen en liberalen in de Tweede en in de Eerste Kamer kwam de wet tot stand en werd op 1 augustus 1930 afgekondigd in het *Staatsblad*.⁹⁵

Tijdens de parlementaire debatten manifesteerden zich twee verschijnselen die, achteraf gezien, de basis legden voor de vorming van het latere zogenaamde 'groene front': de geoliede samenwerking tussen de drie centrale landbouworganisaties, hun vertegenwoordigers in parlement en kabinet en het veelvuldig overleg met het ministerie van Landbouw. Daar was allereerst de grote invloed van de commissie-Lovink, waarvan het advies zonder meer door het ministerie en de regering werd overgenomen.⁹⁶ Op de tweede plaats openbaarde zich een tegenstelling tussen parlementariërs die nauwe banden hadden met de georganiseerde landbouw en degenen die daarbuiten stonden. In die periode had het KNLC relaties met de CHU en met de Liberale Staatspartij, de CBTB met de ARP en met de CHU, de KNBTB met de Rooms Katholieke Staatspartij (RKSP).

De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) kende wel individuele boeren als lid, maar speelde geen rol van betekenis bij een van de drie landbouworganisaties. Zij manifesteerde zich sinds het einde van de negentiende eeuw als een arbeiderspartij, die onder andere via socialisatie van de grond de maatschappij wilde hervormen. Dit standpunt vond bij de overgrote meerderheid van de boeren weinig weerklank. Voor hen was grondbezit praktisch onaantastbaar. De SDAP had ook in de jaren dertig geen antwoord op de agrarische kwestie.⁹⁷ Niet alleen met de boeren, ook met de landarbeiders die georganiseerd waren in de sociaal-democratische NBAL, die via het NVV toch in zekere mate verwant was met de SDAP, had de partij problemen. Zo verweet het partijbestuur de voorzitter van de NBAL, P. Hiemstra, dat hij zitting had genomen in de commissie-Lovink. Hiemstra was hiervoor uitgenodigd uit hoofde van zijn functie.⁹⁸ De SDAP-fractie wees het in 1930 door de commissie-Lovink gedane voorstel voor de invoering van de Tarwewet in grote meerderheid af. Ondanks de druk van de SDAP-leiding stemde Hiemstra voor de wet.⁹⁹ Naar aanleiding van zijn stemgedrag vroeg het partijbestuur zich zelfs af of Hiemstra nog wel Kamerlid kon zijn voor de SDAP,¹⁰⁰ maar daar bleef het bij. Hiemstra zette zijn Kamerlidmaatschap voort.¹⁰¹

3.4 DE CRISIS VAN DE JAREN DERTIG

De beurskrach van oktober 1929 luidde de wereldwijde depressie in van de jaren dertig. Nederland werd er meer door getroffen dan de omringende landen Duitsland, België, Frankrijk of Engeland. Omdat steeds meer handelspartners de gouden standaard verlieten terwijl Nederland die tot 1936 handhaafde, nam de waarde van de gulden tussen 1930 en 1935 fors toe. De aanpassingspolitiek van de regering om de lonen en prijzen sterk te verlagen was weinig succesvol.¹⁰² Nederland werd als het ware een duurte-eiland hetgeen zijn concurrentiepositie nadelig beïnvloedde. Mede daardoor was de werkloosheid - die ook tengevolge van de uitzonderlijk snelle groei van werkzoekenden, voortvloeiend uit een sterke bevolkingsgroei in de voorafgaande decennia - extra verhoogd en duurde, in vergelijking met andere landen, erg lang. Het was een van de zeldzame industrielanden dat per saldo in de jaren dertig verarmde.¹⁰³

Nederland kende een sterke traditie van vrijhandel en hoewel vanuit land- en tuinbouwkringen al langer stemmen hadden geklonken die vroegen om regeringshulp, vonden zij weinig gehoor bij regering en parlement. Vooralsnog heerste de opvatting dat ook deze crisis - zoals in het verleden - moest worden overwonnen door haar te laten uitzielen. Voor de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek in 1931 had dr. G. Minderhoud in zijn preadvies echter aangetoond dat dit bij de toen heersende prijzen zou betekenen 'dat alle cultuur, zelfs die op de beste gronden, zou moeten worden stilgelegd.'¹⁰⁴ De econoom H. Frijda besteedde in zijn preadvies aandacht aan de algemeen bekende traagheid waarmee de landbouw reageerde op gewijzigde marktverhoudingen. Hij signaleerde onder meer dat weerstanden van sociale en psychologische aard verhinderden dat een bedrijf spoedig zou worden gestaakt, ook al had 'dit opgehouden loonend te zijn.' Voor veel boeren was landbouw een wijze van leven die het aanvaarden van andere werkzaamheden belemmerde.¹⁰⁵

Gedwongen door de omstandigheden ging de regering in 1931 over tot het nemen van ingrijpende maatregelen teneinde het bedrijfsleven voor instorting te behoeden. Daarop richtte zij ook haar handelspolitiek. Bij industrie en landbouw streefde de overheid dezelfde doeleinden na: bevordering van de uitvoer en vergroting, of althans behoud, van de binnenlandse afzet. Zij paste voor beide sectoren echter een geheel andere methodiek toe. Een intensief ingrijpen in de bedrijfsvoering ter verzekering van een bevredigende geldopbrengst in het bedrijf, zoals de landbouw die ondervond, bleef bij de nijverheid achterwege. Voor de meeste industrieën gold de Crisisinvoerwet (1931) die de overheid de bevoegdheid verleende om de invoer van bepaalde producten te beperken. Tengevolge van die wet kregen de bedrijven een groter deel van de binnenlandse markt te verzorgen dan voorheen. Naast de Crisisinvoerwet kwamen andere wetten ter bescherming van de industrie tot stand die het vrije handelsverkeer beperkten: de Crisisuitvoerwet (1931),

Clearingwetten (1932 en 1934), wijziging van de Crisisinvoerwet (1933). Nadelen van het beschermingsstelsel in het algemeen waren dat het indruiste tegen de door de regering gevolgde aanpassingspolitiek, verstarrend werkte op het bedrijfsleven en de handel benadeelde. Niet langer stonden, zoals voorheen, de belangen van de handel vooraan bij het nemen van economisch-politieke maatregelen. Handelsbelangen werden opgeofferd aan de belangen van producenten en werknemers.¹⁰⁶

In geen enkele sector van het bedrijfsleven greep de overheid zo diep in als in de landbouw. Nadat de suiker- en tarweteelt in bescherming waren genomen kwamen in snel tempo diverse crisismaatregelen voor de landbouw tot stand. Zij beoogden de uitoefening van het Nederlandse landbouwbedrijf in zijn meest uitgebreide zin - akkerbouw, veehouderij, tuin- en bosbouw - te kunnen voortzetten.¹⁰⁷ Wezenlijk kenmerk van de landbouwcrisismaatregelen was dat de hulp vooral werd verleend via prijsondersteuning. Rechtstreekse subsidie aan landbouwers werd niet gegeven.¹⁰⁸ De in 1931 in het leven geroepen commissie-Zaalberg, bestaande uit hoge ambtenaren van diverse ministeries, had onder andere gepleit voor het overgaan van steun aan het product naar steun aan de individuele landbouwer. Zij kreeg hiervoor echter onvoldoende bijval bij de in het najaar van 1932 ingestelde commissie-Richtlijnen Landbouwcrisisbeleid. Deze had tot taak de regering te adviseren over het te voeren landbouwbeleid. In die commissie was de broer van Herman Derk, S.L. Louwes, een van de felste tegenstanders van individuele hulp. De commissie-Richtlijnen adviseerde begin 1933, de grondslagen van het bestaande landbouwcrisisbeleid voort te zetten.¹⁰⁹ Dit was overeenkomstig de wensen van de landbouworganisaties. Zo verklaarde C. van den Heuvel dat het totaal ongeoorloofd zou zijn als de maatregelen het karakter zouden hebben van een aan boeren persoonlijk toegekende ondersteuning.¹¹⁰ Ook Herman Derk wilde niets weten van individuele hulp omdat die al gauw de sfeer ademde van bedeling. Hij achtte het voor de overheid ook praktisch onmogelijk de persoon van de aanvrager te beoordelen: 'De ziel van elke onderneming, hetzij van een klein landbouwbedrijf op het zand, of van een wereldconcern is de leiding, de persoonlijkheid van den ondernemer of directeur.'¹¹¹

'STEUN AAN DE LANDBOUW'

Herman Derk voelde de landbouwcrisis aan den lijve. Het zou voor hem een extra stimulans zijn, zich sterk te maken voor een structurele bescherming van de landbouw. Zijn verkiezing tot voorzitter van de GML per 1 januari 1930 - gecombineerd met het bestuurslidmaatschap van het KNLC - gaf hem een steviger positie. Zijn vroegere terminologie 'gelijkberechtiging van de landbouw' verving hij door 'steun aan de landbouw.' Maakte dit inhoudelijk weinig verschil, in zijn presentatie toonde hij zich uitdrukkelijker dan

voorheen voorstander van financiële hulp aan de agrarische sector die zonder ondersteuning verloren zou gaan.

Inmiddels was ook zijn broer S.L. Louwes, die voorheen tegenstander was van beschermende maatregelen voor de landbouw onder andere uit vrees voor tegenmaatregelen die de op export aangewezen Nederlandse landbouw zouden duperen, van mening veranderd. Hij hield, als secretaris van de OLM, op 11 april 1930 op de ledenvergadering van de afdeling Leens een pleidooi voor beschermende maatregelen voor de akkerbouw in de vorm van een maal- en menggebod.¹¹² Hierbij zou worden voorgeschreven dat het meel voor de broodbereiding tot een zeker percentage afkomstig moest zijn van inlandse tarwe. Deze vermenging van buitenlandse bloem met een deel inlandse zou de grondslag vormen van de in 1931 in te voeren Tarwewet.¹¹³ De afdeling Leens steunde het voorstel van S.L. Louwes en Herman Derk volgde hierin zijn broer.¹¹⁴ Gezien hun oriëntatie op de Duitse ontwikkelingen in de landbouw lijkt het vrijwel zeker dat de beide broers Louwes dit idee hadden overgenomen van Duitsland, waar al langer een menggebod bestond.¹¹⁵

Binnen het DB van de GML waren de opvattingen over het al of niet verlenen van overheidssteun aan de landbouw verdeeld. Het verzoek van het KNLC aan de landbouwmaatschappijen, zich in eigen kring te beraden over een urgentieprogramma in verband met 'de heersende malaise in het landbouwbedrijf' was aanleiding het thema uitvoerig aan de orde te stellen. Op 17 april 1930 besprak het DB een door voorzitter en secretaris ingediend voorstel voor steun aan de landbouw. Met betrekking tot het eerste punt: heffing van invoerrecht van acht procent op tarwe, suiker, vlees en stroop, kon men het niet eens worden. Over andere voorstellen van voorzitter en secretaris - waaronder het maalggebod - bestond aanmerkelijk meer overeenstemming. Het HB wijdde op 23 april 1930 een uitvoerige bespreking aan de vaststelling van het urgentieprogramma. De in het DB gebleken verdeeldheid ten aanzien van de invoerheffing manifesteerde zich ook in het HB. Het punt was voorbereid door Oortwijn Botjes die, als voorstander, zijn visie had neergelegd in een preadvies. Het werd bestreden door Bierema. Met drieëndertig stemmen vóór het preadvies van Oortwijn Botjes en evenveel stemmen daartegen was het voorstel statutair verworpen.¹¹⁶ Het HB nam de andere voorstellen van het DB over.¹¹⁷

Vergelijking met het door het KNLC op 20 mei 1930 vastgestelde eerste urgentieprogramma toont aan dat daarin alle punten waren opgenomen zoals die door de GML waren vastgesteld, onder andere vermindering van sociale verzekeringslasten, aanstelling van een directeur-generaal voor de landbouw, verbetering van de landbouwvoorlichtingsdienst.¹¹⁸ In december van hetzelfde jaar kwam het HB van de GML op zijn standpunt van april terug en besloot dat de GML 'wanneer dit nodig is, ook het wapen van beschermende rechten op suiker, tarwe en andere producten' mocht gebruiken.

Hoewel er nog tegenstanders waren, verlangden die geen stemming zodat het voorstel zonder hoofdelijke stemming werd aangenomen.¹¹⁹ Herman Derks aanvankelijke voorstel was hiermee volledig overgenomen.

Op basis van het eerste urgentieprogramma van het KNLC brachten de drie CLO's op 12 juni 1930 een gezamenlijk advies uit aan de regering tot steunverlening aan de noodlijdende landbouw.¹²⁰ De commissie-Lovink nam hieruit het kernpunt - het maalgbed - over en stelde de regering voor, over te gaan tot de invoering van de Tarwewet met als centraal onderdeel het maalgbed. De regering stuurde de ontwerp-Tarwewet door naar de Staten-Generaal. Het ontwerp verleende aan de regering een blanco volmacht: zij zou het percentage inlandse tarwe onbeperkt kunnen verhogen, of zelfs bepalen dat ook andere grondstoffen aan het meel moesten worden toegevoegd, bijvoorbeeld aardappelmeel. De Tweede Kamer bleek niet gediend van een zo algemene machtiging en de regering zag zich verplicht, de mengplicht te beperken tot inlandse tarwe tot maximaal vijfentwintig procent en de werking van de wet vast te stellen op een periode van drie jaar, in principe tot 1 augustus 1934.¹²¹ De Tarwewet verscheen op 21 februari 1931 in het *Staatsblad*.¹²² Zij bleef van kracht tot 1 september 1935, toen werd zij opgenomen in de Landbouwcrisiswet.¹²³

De totstandkoming van het maal- en menggebod was een illustratie van vruchtbare samenwerking tussen de beide broers Louwes. Hun invloed werd nog versterkt toen S.L. Louwes op 17 maart 1931 werd benoemd tot parttime regeringscommissaris, belast met de uitvoering van de tarwewet.¹²⁴ In 1934 zou hij in het kader van de Landbouwcrisiswet worden benoemd tot regeringscommissaris voor de akkerbouw en veehouderij.¹²⁵

Eén van Herman Derks drijfveren voor het bepleiten van regeringssteun was zijn vrees dat de boerenstand zich op eigen kracht niet zou kunnen handhaven. Zijn grote schrikbeeld was Engeland dat in de achttiende eeuw zijn boerenstand had opgeofferd aan de Industriële Revolutie.¹²⁶ In dat verband haalde Herman Derk vele malen de Engelse dichter Olivier Goldsmith aan:

" But a bold peasantry, their country's pride,
If once destroyed, can never be supplied."
(Een kloeke boerenstand, de trots van het land,
Indien eenmaal vernield, is niet te herscheppen).¹²⁷

'Deze waarheid is de dreigende Nemesis, die naast de landbouwcrisis staat; indien men zijn kloeken boerenstand laat verworden, is hij later niet meer terug te krijgen. Dat leert de geschiedenis zoo dikwijls! En zooals een gezond mensch zich het voorrecht der gezondheid veelal niet bewust is, voor en aler hij die verloren heeft, zo beseft Nederland niet, dat zijn kloeke boerenstand zijn trots is, voordat die ten onder is gegaan om niet weer te keeren!'¹²⁸

Herman Derk kreeg, als erkend voorstander van beschermende rechten voor de landbouw, de maatschappelijke en politieke wind mee. Niet alleen de agrarische sector was van oordeel dat de landbouw zich op eigen kracht niet kon handhaven, ook in maatschappij en politiek won die overtuiging steeds meer veld.

Bij de algemene vergadering van de GML op 9 december 1930 stelde Herman Derk in zijn openingsrede - het was zijn eerste redevoering als voorzitter van de GML - de steunmaatregelen voor de landbouw centraal. Hij gaf drie redenen aan waarom hij regeringshulp noodzakelijk achtte. Allereerst konden de boeren uit eigen kracht niet staande blijven; dat zou niet alleen voor de landbouwers, maar ook voor de landarbeiders en de gehele plattelandsbevolking catastrofale gevolgen hebben. Verder voerde hij aan dat de landbouw uit de oorlogstijd een moreel recht had bewaard en daardoor in deze moeilijke periode niet aan zijn lot kon worden overgelaten. Tenslotte motiveerde hij het beroep op regeringshulp 'met het feit, dat de landbouwende stand de herscheppende kracht der volkeren is.' Het zou getuigen van wijs beleid 'deze groep in onverminderde talrijkheid en welvaart trachten te handhaven.'¹²⁹ Ter verdediging van zijn protectionistische standpunt beriep Herman Derk zich op het buitenland waar 'de Staat den landbouw zoo sterk steunt en beschermt.'¹³⁰

Hij zocht voortdurend naar mogelijkheden om de moeilijke positie van de landbouw te verbeteren. In het DB van de GML op 4 november 1931 deelde hij mee dat bij hem het idee was opgekomen, een beroep te doen op de Koningin ter leniging van de nood in de landbouw. Herman Derk vroeg de mening van het DB hierover. E.H. Ebels voelde er wel voor. Hij verwachtte geen ingrijpen van het Staatshoofd, maar het zou toch naar buiten een goede indruk geven. Besloten werd aan het KNLC te vragen deze kwestie officieel te agenderen.¹³¹

In het HB van het KNLC van 17 en 18 november 1931 deelde voorzitter Nysingh mee, persoonlijk een brief te hebben ontvangen van de GML waarin het denkbeeld werd bepleit, een deputatie naar het Staatshoofd af te vaardigen teneinde haar persoonlijk van de nood van de boeren op de hoogte te stellen. De meningen waren verdeeld. Voorzitter J.L. Nysingh en de Overijsselse afgevaardigde G.W. Stroink voelden er weinig voor. Stroink vreesde dat, als er geen resultaten werden bereikt, de populariteit van het vorstenhuis mede in het geding kwam. Herman Derk bracht naar voren dat het hem was opgevallen dat enkele vooraanstaande Amsterdammers de koningin bij haar bezoek aan Amsterdam hadden voorgelicht omtrent de economische toestand van de stad. Zijn gedachte was dat zulks ten aanzien van de landbouw ook zou kunnen, bijvoorbeeld door de voorzitters van de drie centrale landbouworganisaties. De encenering zou mogelijk dusdanig zijn dat Hare Majesteit deze voorzitters bij zich zou kunnen ontbieden. Als het resultaat beneden de verwachting bleef was dat natuurlijk geen bewijs van onvermogen van het Staatshoofd. Herman Derk achtte dit een betere vei-

ligheidsklep dan een door anderen voorgestelde demonstratie. Het HB verwierp zijn voorstel met vier tegen drie stemmen en één blanco. Over het al dan niet houden van een demonstratie werd geen besluit genomen.¹³² Hoe de besluitvorming precies tot stand kwam blijkt niet uit de betreffende notulen, maar het bezoek aan de koningin vond wel plaats. Op 16 maart 1932 vroegen de voorzitters van de drie CLO's telegrafisch een onderhoud aan met Hare Majesteit de Koningin. Reeds de daarop volgende dag werden zij door de koningin ontvangen en kregen zij de gelegenheid haar van de noodtoestand in het landbouwbedrijf op de hoogte te brengen. Daarbij zegde de koningin toe zoveel te doen als in haar vermogen lag.¹³³

LANDBOUWCRISSISWET

Ondanks de genomen crisismaatregelen voor incidentele producten nam de onrust op het platteland toe. Geleidelijk waren alle agrarische sectoren getroffen door de crisis die haar dieptepunt bereikte in 1931-1932. Het gemiddelde arbeidsinkomen van de boeren was in alle landbouwgebieden negatief, uiteenlopend van bijna vijftig gulden per hectare in de zeekleigebieden tot honderd gulden in de rivierkleistreken. Over het gehele land bedroeg het gemiddelde negatieve inkomen drieënzeventig gulden per hectare. Daar kwam nog bij dat het voor de rivierkleigebieden al het vijfde achtereenvolgende jaar was dat de boeren zich zagen geconfronteerd met een negatief inkomen, voor de zeekleistreken het derde jaar en voor de veenkoloniën het tweede jaar. In de weide- en zandgebieden was het de eerste keer.¹³⁴ Veel boeren zagen geen perspectief meer en de onvrede op het platteland groeide sterk. Opstandige boerenbewegingen gaven hieraan uiting in actiecomités en richtten in het noorden van het land boerenbonden op, waarover later meer. Herman Derk erkende in 1931 dat door de tarwewet de akkerbouw wel was geholpen, maar de veehouderij en de gemengde bedrijven niet. Volgens hem lag dit niet aan de landbouworganisaties, die vanaf het begin het algemeen boerenbelang scherp in het oog hadden gehouden. De akkerbouw was echter het eerst in de problemen gekomen *en* was het meest eenvoudig te helpen. Als bijkomstige moeilijkheid zag hij dat de veeteelt was aangewezen op export van haar producten en de akkerbouw niet.¹³⁵ Hierbij moet worden opgemerkt dat Herman Derk met 'akkerbouw' in feite de tarweteelt op het oog had. Tarwe was verreweg het belangrijkste gewas in de akkerbouwgebieden.¹³⁶ Volgens Minderhoud bestond de wereldhandel in landbouwproducten in 1930 voor bijna de helft uit graanhandel waarbinnen de tarwe domineerde. Ook voor Nederland was tarwe - hoewel in oppervlakte overtroffen door de teelt van rogge en haver - het belangrijkste handelsartikel in binnenlands graan, aangezien de oogsten van rogge en haver overwegend werden gebruikt als veevoer in het eigen bedrijf.¹³⁷ Rogge was het hoofdgewas van de zandgronden met in het algemeen kleine, gemengde bedrijven.¹³⁸

Het DB van de GML stond niet onwelwillend tegenover steun aan de rogge-
teelt maar zag zich niet geroepen, hierin het voortouw te nemen 'daar de rogge-
geverbouw voor het gebied der Maatschappij niet van zoo overwegend be-
lang is als voor de veen- en zandgronden.¹³⁹ Volgens Herman Derk was het
buitengewoon moeilijk gebleken een afdoende steunmaatregel voor rogge te
vinden. Iedere mogelijke oplossing stuitte op het bezwaar 'dat elke cent, die
de rogge duurder wordt, mede moet worden betaald door de varkensmes-
ters.¹⁴⁰

Hiermee sneed Herman Derk een breder liggend probleem aan. De Neder-
landse landbouw kende een fijnmazig net van bedrijven en bedrijfsoorten
met niet zelden tegengestelde belangen. Aangezien steun voor de ene sector
nadelig kon uitwerken voor een andere sector was het praktisch onmogelijk
om een algemeen crisisbeleid te voeren.

Dit verklaart mede de invoering van de Landbouwcrisiswet in 1933 toen de
regering zich genoodzaakt zag te komen met een wetsvoorstel dat haar de
mogelijkheid bood, elk gewenst product daarin onder te brengen.¹⁴¹ Het
hoofdbeginsel van de landbouwcrisispolitiek bleef het streven het landbouw-
bedrijf in stand te houden door de geldelijke opbrengst van de bedrijven te
verhogen. Dit was niet alleen noodzakelijk voor de landbouw, maar ook voor
het gehele economische leven in Nederland. Zonder ingrijpen van overheids-
wege zou een groot deel van de grond braak komen te liggen, het platteland
tot diepe armoede vervallen en als afzetgebied wegvallen voor industrie en
middenstand. Hierdoor zou niet alleen de werkloosheid nog omvangrijker
worden, tevens zou de voedselvoorziening in tijden van oorlog ernstig
gevaar lopen. Om de landbouw in stand te houden moest voor de boer een
opbrengst worden gewaarborgd die de noodzakelijke productiekosten zoveel
mogelijk garandeerde.¹⁴²

Bij de parlementaire behandeling bleek dat de Kamerleden de wet niet van
harte steunden. Veeleer schaarden zij er zich schoorvoetend achter wegens
het ontbreken van een aanvaardbaar alternatief. Het voornaamste kenmerk
van de wet was dat de bevoegdheden van de regering zich uitstrekten over
het hele productieproces.¹⁴³ De minister kreeg ten aanzien van de crisispro-
ducten een praktisch onbeperkt recht tot handelen met betrekking tot de
productie, alsook het in voorraad hebben, het vervoeren, bewerken en ver-
werken ervan. Voor de uitvoering was een uitgebreid controleapparaat nodig
dat onder toezicht stond van de overheid.¹⁴⁴

De landbouwcrisiswet kende een zeer gedetailleerde regelgeving. Akkerbou-
wers kregen ondersteuning via een heffing aan de grens op de invoer van
goedkoop buitenlands graan. De teelt van consumptieaardappelen werd
gesteund door minder goede partijen uit de markt te halen en te bestemmen
voor veevoer terwijl voor suikerbieten een teeltregeling gold. Veehouders
ontvingen toelagen voor de aankoop van de - tengevolge van de subsidie du-

re - aardappelen en rogge. Daarnaast nam de overheid een reeks maatregelen om de veestapel te beperken. Zo werd het aantal kalveren per bedrijf beperkt en de overheid nam tijdelijk vee uit de markt. In de varkenshouderij kwamen er toewijzingen voor fokzeugen en vermindering van het aantal biggen per bedrijf. Een teeltregeling in de pluimveehouderij betekende een beperking van het aantal broedmachines en de inleg van eieren. In de tuinbouwsector kwamen regelingen ter beperking van de groenteteelt. De door de overheid opgelegde productiebeperking was in het bijzonder nadelig voor kleine bedrijven. Teneinde deze in staat te stellen de crisis te overleven werd aan bedrijven tot vijf hectare tijdelijk een geldelijke uitkering verstrekt, vanaf 1936 vervangen door giften in natura zoals kunstmest, veevoer, zaaizaad en pootgoed.¹⁴⁵

De heffingen werden gestort in het daarvoor in het leven geroepen Landbouwcrisisfonds waaruit de steunmaatregelen werden betaald. Voor de regering had de Landbouwcrisiswet dus geen directe nadelige begrotingsgevolgen. Wel zag zij zich geconfronteerd met indirecte gevolgen van de wet omdat de verbreking van de rechtstreekse band tussen de binnen- en buitenlandse markt een verhoging van de kosten van levensonderhoud betekende.¹⁴⁶

Herman Derk gaf in het bestuur van de GML regelmatig zijn visie weer over het te voeren landbouwcrisisbeleid. Hij toonde zich een pleitbezorger voor de akkerbouw en dan bij voorkeur op wat grotere bedrijven. Een lonende akkerbouw zag hij als de spil van het landbouwcrisisbeleid. Deze keuze baseerde hij op de exportproblemen waar de veehouderij mee te kampen had en waarvoor hij geen oplossing zag. Hij pleitte dan ook voor een stevige beperking van de veehouderij en hij vond een min of meer verplichte overgang van veehouderij naar akkerbouw wenselijk. Moreel achtte hij dit slechts gerechtvaardigd als veehouders konden overschakelen op een lonende akkerbouw.¹⁴⁷ Hoewel het HB van de GML dit standpunt overnam, rees er onvrede bij die afdelingen van de GML die in hoofdzaak veehouders als lid hadden. Deze afdelingen lanceerden het voorstel om een aparte commissie voor de veehouderij in het leven te roepen en het DB zag zich genoodzaakt, een aparte bespreking te beleggen met de ontevreden veehouders. Volgens de lezing van de GML had het gesprek verhelderend gewerkt, de lucht was weer wat opgeklaard en het vertrouwen in het algemene beleid van de GML versterkt.¹⁴⁸

Herman Derk kon weinig waardering opbrengen voor de veredelingslandbouw, die vooral een sterke groei had doorgemaakt op de kleinere bedrijven. De 'kleine boerenstand' verdeelde hij in twee categorieën: 'de kleine boeren, die van eigen grond leven en geholpen moeten worden via de landbouwcrisiswetgeving' en 'de kleine boeren, die minder dan ongeveer acht hectare land in gebruik hebben en er van hun bedrijf niet kunnen komen, doch door den omzet van krachtvoeder eigenlijk meer industriëelen genoemd kunnen worden.' Deze groep kon niet afdoende geholpen worden ten laste van de

landbouwcrisiswet want dan 'zouden de grotere bedrijven te veel gedupeerd worden.' Gezien de noodsituatie waarin de kleine boeren verkeerden moesten zij wel worden geholpen, maar dan via Sociale Zaken.¹⁴⁹ Het kan geen verwondering wekken dat de opvattingen van Herman Derk en van de GML weinig weerklank vonden bij de kleinere zand- en veenboeren.

LANDBOUWCRISISORGANISATIES

Bij de parlementaire behandeling van de landbouwcrisiswet gaf de regering er de voorkeur aan, onder haar uiteindelijke verantwoordelijkheid, de uitvoering over te dragen aan belanghebbenden. Klaarblijkelijk had de overheid lering getrokken uit de negatieve ervaringen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Toen had zij, teneinde de binnenlandse voedselvoorziening veilig te stellen, maatregelen uitgevaardigd waarbij de landbouw amper of niet was betrokken. Bovendien was de overheid destijds niet voorbereid geweest op zo'n uitgebreide taak en dus niet in staat deze efficiënt uit te voeren. Het geheel had geleid tot een groei van grijze en zwarte circuits die bij veel goedwillende boeren kwaad bloed had gezet.¹⁵⁰

Het motief van de regering om de uitvoering van de landbouwcrisiswet in handen te leggen van de landbouworganisaties was hun grote bekendheid met de plaatselijke situaties. Desgevraagd verklaarden de drie CLO's zich bereid hun medewerking te verlenen. Per regio werden Landbouwcrisisorganisaties (LCO's) in het leven geroepen waarin de landbouworganisaties een centrale rol speelden. Hierdoor stelden deze laatste zich medeverantwoordelijk voor de uitvoering van de landbouwcrisiswet, wat niet bij iedereen in goede aarde viel. Als producenten hadden boeren op zich geen enkel bezwaar tegen de overheidsbemoediging in de vorm van garantie- en richtprijzen voor de crisisproducten. Ging de landbouwsteun echter gepaard met verregaande teelt- en productiebeperkingen, dan ervoeren zij dit als een onaanvaardbare inmenging in hun bedrijfsvoering.¹⁵¹

Herman Derk erkende de problemen, maar toonde zich desondanks een overtuigd voorstander van het nemen van verantwoordelijkheid door leidende personen uit de kring van de landbouworganisaties. 'Het goed functioneren dezer Crisis-Organisaties is voor onzen landbouw van uitzonderlijk gewicht en voor dat goed functioneren zijn bekwame bestuursleden met karakter en bestuurskracht een eerste eisch...De opdrachten komen veelal uit Den Haag; werkt men alles goed uit, dan zijn slechts weinigen daarvoor bijzonder erkentelijk, velen hebben echter aanmerkingen en klachten.' Hij ging in op het naar voren gebrachte bezwaar dat het recht en de vrijmoedigheid tot kritiek er onder zouden lijden. 'Ik acht deze bezwaren ongegrond en ik meen dat vrijuit te kunnen zeggen, omdat ik zelf geen enkele crisis-functie bekleed...Wij moeten het zelf mee doen, stellen boven het niet mee doen om vrij te blijven in de critiek. Dat meedoen waarborgt veel groteren invloed dan ooit via critiek zou kunnen worden verkregen.'¹⁵²

Om voor landbouwsteun in aanmerking te komen was iedere producent verplicht zich aan te sluiten bij een landbouwcrisisorganisatie.¹⁵³ Ook moest hij zich houden aan door de overheid gestelde regels die voor een bepaald product waren voorgeschreven. Een uitgebreid stelsel van administratie, controle en ordening was er het gevolg van.¹⁵⁴ Zoals hierboven aangegeven ontmoetten de overheidsmaatregelen tot steun en ordening van het landbouwbedrijfsleven bij de achterban vooral veel kritiek. Slechts weinigen begrepen - en durfden er openlijk voor uit te komen - dat structuurverandering van land- en tuinbouw langs geordende weg nodig was en dat deze ordening voor een groot aantal mensen veel lasten en weinig lusten met zich mee moest brengen.¹⁵⁵

Eén van hen was Herman Derk. In zijn openingsrede voor de algemene vergadering van de GML van 14 november 1933 zei hij dat de GML achter het beleid stond van de minister. 'Dit steunen is ook de heilige plicht van den individueelen boer; onze boereneer is er mee gemoeid en ook ons bestaan. Loyaal moeten wij de voorschriften uitvoeren, elke ontduiking of ongeoorloofde toepassing moet voor dengene, die ze bewust begaat, als een ont-eerend feit worden beschouwd, dat zijn aanzien in ons midden sterk afbreuk doet. En verder moeten wij ons hoeden voor lichtgeloovigheid, achterdocht en kwaadsprekerij. Verschillende groepen, die door de landbouwcrisiswetten in hun bedrijfsvrijheid en -mogelijkheden worden getroffen, of wier machtspositie er door wordt aangevallen, vertellen graag omtrent onze steunwetten, haar uitvoering en haar uitvoerders allerlei slechts en kwaads en onze pers vertelt dit soms na. Laat ons goed bedenken, dat dit lang niet altijd eerlijke grieven zijn, maar heel vaak bewuste laster is, ten eigen voordeele uitgestrooid. Wij moeten onze oogen open houden, maar vertrouwen stellen in eigen menschen en eigen organen.'¹⁵⁶

Herman Derk zag een grote samenhang van belangen tussen de landbouw, de exportindustrie, de visserij, de mijnbouw en de scheepvaart. Deze 'moeten met elkander werken voor een aanpassing in ons geheel kostenpeil, zoodat de exportmogelijkheden zoo goed mogelijk bestaan blijven en wij den aanpassingspas met de ons omringende landen bijhouden. Alleen op die wijze houden wij een industriële bevolking, die landbouwproducten kan kopen, een landbouwbevolking, die koopkracht heeft voor de producten der industrie.'¹⁵⁷ Naast de landbouw achtte hij de industrie één van de belangrijkste bestaansbronnen.¹⁵⁸ In 1935 nam hij, mogelijk uit hoofde van zijn Tweede-Kamerlidmaatschap maar duidelijk is dit niet, deel aan een crisisvergadering in de havenstad Rotterdam. Blijkens zijn verslag van deze bijeenkomst in het *Groninger Landbouwblad* voelde hij zich daar gesterkt in zijn opvatting over de onderlinge samenhang. Tijdens de crisis had Rotterdam niet alleen te lijden onder de verminderde wereldhandel, maar vooral van de harde concurrentie van de Belgische havenstad Antwerpen. Anders dan in Nederland had

België zijn munt in maart 1935 gedevalueerd.¹⁵⁹ Daarnaast gaf de Belgische regering directe hulp aan de eigen havens. Een derde factor was dat het in België toegepaste stelsel van indexcijfers een zeker verband legde tussen de kosten van levensonderhoud en de lonen, tengevolge waarvan de lonen zich sneller aanpasten bij dalende wereldmarktprijzen. In Nederland daarentegen verliep die aanpassing erg traag en bleven de lonen te hoog. De Rotterdamse ondernemers werden moedeloos en wendden zich ten einde raad tot de regering om hulp. Herman Derk stond daar positief tegenover, ondanks het feit dat vanuit Rotterdam destijds smalend werd gereageerd op de steunaanvraag door de landbouw: Rotterdam zat door vrijwel dezelfde feiten en moeilijkheden nu in een gelijke situatie als destijds de landbouw. Herman Derk toonde zich onder de indruk van de situatie in Rotterdam. 'Een grote stad zonder werk, levende van het brood der steungelden, heeft iets onzegbaars beklemmends. Als ik in of door Rotterdam kom, voel ik de doodsche sfeer. Er is ellende op het land, maar er is ook ellende in de stad!'¹⁶⁰

Evenals elders in den lande kende ook de provincie Groningen landbouwcrisisorganisaties. Als eerste werd in 1931 de Gewestelijke Tarweorganisatie voor Groningen en Drenthe opgericht. Van de zes bestuursleden, aangewezen door de landbouworganisaties, vertegenwoordigden er twee de GML en één respectievelijk de VBB, het Drentsch Landbouwgenootschap, de Groninger CBTB en de regionale Aartsdiocesane Boeren- en Tuindersbond (ABTB).¹⁶¹ Naderhand werden nog gewestelijke organisaties voor de vlasteelt, varkenshouderij, aardappelen en rundvee ingesteld.¹⁶² Na de totstandkoming van de Landbouwcrisiswet in 1933, tengevolge waarvan praktisch ieder landbouwproduct onder de crisiswet viel, kwam in Groningen een reorganisatie van de crisisdiensten tot stand. Alle bestaande crisisorganisaties - met uitzondering van de Tarweorganisatie voor Groningen en Drenthe - gingen samen in de Landbouw-Crisisorganisatie voor Groningen.¹⁶³ Tussen de landbouworganisaties werd overeenstemming bereikt over de deelname in het bestuur. De GML, de VBB en de Groninger CBTB vaardigden, ondanks de grote verschillen in ledenaantallen, ieder drie vertegenwoordigers af en de ABTB één.¹⁶⁴

Hoewel Herman Derk weinig rechtstreekse bemoeienis had met de landbouwcrisisorganisaties betekende de crisiswetgeving toch een forse uitbreiding van zijn werkzaamheden gezien het meer frequente overleg op gewestelijk, provinciaal en landelijk niveau. Het bestuur van de GML kende hem daarvoor een extra vergoeding toe van duizend gulden per jaar.¹⁶⁵ Tijdens zijn Kamerlidmaatschap van 1933-1937 liet hij deze extra bijdrage vallen. Daarnaast paste hij de voor het personeel van de GML vanaf 1936 geldende salarisverlaging ook op zichzelf toe. Eén van de gevolgen was dat hij na zijn Kamerlidmaatschap - hij werd niet herkozen - als voorzitter een bedrag ontving van achthonderd vijfenvijftig gulden. Het DB was het niet

eens met deze gang van zaken en wilde de schadeloosstelling terugbrengen op het oorspronkelijk vastgestelde niveau. Het DB keurde het bovendien af dat Herman Derk de salarisverlaging van het personeel ook voor zichzelf had doorgevoerd. Herman Derk vond de huidige compensatie echter 'behoorlijk' en gaf aan, zich tot het DB te wenden als hij dit nodig achtte. Op zijn verzoek nam het DB geen besluit, maar zou er in een volgende vergadering op terugkomen.¹⁶⁶ Drie weken later gaf Herman Derk aan dat hij er prijs op stelde het bedrag thans ongewijzigd te laten op grond van de historie en van de huidige positie van de landbouw. Wat betreft de uit eigen beweging door hem overgenomen korting op de salarissen was hij van mening dat zijn gekozen lijn juist was. Wel zou hij graag, indien hij voor verbreding van zijn gezichtsveld te gelegener tijd een reis naar het buitenland zou moeten ondernemen, daarvoor een vergoeding van de GML ontvangen. Het DB kon het standpunt van Herman Derk billijken en willigde zijn verzoek aangaande vergoeding van te maken reiskosten gaarne in.¹⁶⁷

3.5 CONFLICTEN TUSSEN DE LANDBOUWORGANISATIES IN GRONINGEN

In de provincie Groningen kwamen praktisch gelijktijdig twee met de GML rivaliserende boerenorganisaties naar voren. Aan de ene zijde was dit de Groninger CBTB die tot het einde van de jaren twintig weinig leden telde, maar vanaf het begin van de jaren dertig krachtig naar voren trad als protestants-christelijke landbouworganisatie. Tot dan toe waren CBTB-ers in Groningen min of meer vanzelfsprekend ook lid van de GML. Het bestuur van de Groninger CBTB kwam hiertegen in verzet en stelde het lidmaatschap van de GML ter discussie. Uiteindelijk zou het bestuur zijn leden oproepen het lidmaatschap van de GML op te zeggen.

Aan de andere kant stond de in 1932 opgerichte Groninger Boerenbond (GBB) die de GML verweet tijdens de crisisperiode onvoldoende te doen om de belangen van alle boeren, en met name de kleinere, te behartigen.

Hoewel beide conflicten met de GML zich grotendeels afspeelden in dezelfde periode zullen ze, in hoofdzaak vanwege de onvergelykbaarheid van de aard van de tegenstellingen, apart worden uitgewerkt.

GRONINGER CHRISTELIJKE BOEREN- EN TUINDERSBOND

Landelijk waren er kort na de oprichting van de CBTB in 1918 wel nieuwe leden bijgekomen maar nog meer leden hadden zich teruggetrokken. Tussen 1922 en 1928 liep het ledental terug van ruim zesduizend tot een kleine drieduizend.¹⁶⁸

Voorzitter P.A. Diepenhorst was in 1931 van mening dat na tien jaar tobben er nu betere tijden zouden aanbreken: protestants-christelijke boeren hadden in slechts enkele jaren de CBTB tot een machtig 'groen front' gemaakt.¹⁶⁹

Vice-voorzitter C. van den Heuvel was veel minder optimistisch. Hij was van oordeel dat een groot gedeelte van hun potentiële achterban tot 1930 niet inzag, dat ook voor het agrarische organisatieleven een christelijke organisatie onmisbaar was. Sommigen van hen organiseerden zich niet, anderen sloten zich aan bij een van de algemene landbouwmaatschappijen en slechts weinigen bij de CBTB.¹⁷⁰

Terwijl de verzuiling over het algemeen in de jaren twintig als beëindigd wordt beschouwd,¹⁷¹ zette de CBTB in de jaren dertig dit proces voort. In 1930 bracht de bond een brochure uit met een dringende oproep aan protestants-christelijke boeren, zich aan te sluiten bij de CBTB. Deze brochure was van de hand van C. van den Heuvel, de latere voorzitter van de CBTB. Hij was de drijvende kracht achter het opnieuw tot leven brengen van de CBTB. Anders dan de eerste voorzitter P.A. Diepenhorst was Van den Heuvel van mening dat de CBTB niet alleen beginselen diende uit te dragen, maar ook concrete voordelen zou moeten bieden aan de leden. Hij trachtte voortdurend protestants-christelijke boeren ervan te overtuigen dat zij thuishoorden bij de CBTB en niet bij wat hij noemde de 'neutrale' landbouwmaatschappijen. Zijn medehoofdredacteurschap van het orgaan van de CBTB *Ons Platteland* versterkte zijn positie.¹⁷² Zijn brochure viel niet bij alle CBTB-ers in goede aarde. Zo liet de voorzitter van de Zeeuwsche Landbouwmaatschappij mr. P. Dieleman, die tevens lid was van de CBTB, scherpe kritiek horen. Hij begreep niet waarom de CBTB zich wilde bemoeien met zaken die al op een goede manier door de algemene organisaties werden verzorgd. Dat achtte hij 'vierkant met den eisch van het evangelie, de Protestantsche opvatting althans, in strijd.' Dieleman vond het ook 'zeer onjuist' de algemene maatschappij 'de neutrale maatschappij' te noemen omdat dat woord inmiddels een beladen term was.¹⁷³ In tegenstelling tot Dieleman zag *Ons Platteland*, het orgaan van de CBTB, neutraliteit als een muilkorf voor de vrije ontwikkeling van het georganiseerde bedrijfsleven 'omdat allerlei kwesties met principiële ondergrond...geen behartiging kunnen vinden.'¹⁷⁴ Van den Heuvels pogingen, de protestants-christelijke boeren te overtuigen van de noodzaak zich aan te sluiten bij de nieuwe organisatie verliepen niet van een leien dakje. Wellicht was dit de voornaamste reden dat de CBTB in 1933 in *Ons Platteland* een campagne startte onder de titel: 'Waarom moet iedere Protestantsche Christelijke Boer en Tuinder lid zijn van den Christelijken Boeren- en Tuindersbond?'¹⁷⁵

In het kader van de vernieuwde activiteiten van de landelijke CBTB zette de Groninger CBTB zich in om nieuwe leden te werven. De landelijke trend had zich ook in Groningen voorgedaan: het ledental van de protestants-christelijke landbouworganisatie was gedaald van ruim vijfhonderd in 1922 tot minder dan tweehonderd in 1928.¹⁷⁶ Alle reden dus om actie te ondernemen teneinde de christelijke mannenbroeders achter het eigen vaandel te verenigen. Liet de landelijke CBTB de mogelijkheid om naast het lidmaatschap van de CBTB ook nog lid te blijven van de algemene organisatie over

aan ieders eigen verantwoordelijkheid,¹⁷⁷ die ruimte bood de Groninger CBTB uiteindelijk niet. Na het vastlopen van de beoogde taakafbakening zou de bond sterke druk uitoefenen op zijn leden om zich terug te trekken als lid van de GML.

Voorzitter D. Ubbens en secretaris F.H. Dijksterhuis van de Groninger CBTB waren in Groningen geen onbekenden. Op hun initiatief was in 1914 de eerste Christelijke Vereniging van werkgevers op landbouwgebied totstandgekomen, als tegenpool van de algemene landbouwwerkgeversorganisaties.¹⁷⁸ Dijksterhuis speelde vanuit zijn functie als secretaris van de christelijke werkgeversorganisatie een belangrijke rol in de totstandkoming van de landelijke CBTB in 1918. Na de oprichting sloot de Groninger christelijke werkgeversvereniging zich daarbij aan als provinciale bond. Dijksterhuis en Ubbens maakten vanaf 1918 deel uit van het hoofdbestuur van de CBTB. De Groninger CBTB bleef tevens fungeren als werkgeversvereniging.¹⁷⁹

Als leden van het hoofdbestuur van de landelijke CBTB waren Ubbens en Dijksterhuis nauw betrokken bij de ontwikkelingen binnen die organisatie. In hoeverre zij daarin mede initiatieven namen dan wel de ideeën van Diepenhorst en Van den Heuvel steunden, kan niet worden nagegaan wegens het ontbreken van archieven van de landelijke CBTB.¹⁸⁰ Uit hun zelfbewust optreden tegen de GML kan worden afgeleid dat Ubbens en Dijksterhuis zich ook in hun landelijke organisatie niet onbetuigd lieten. Een aanwijzing voor hun invloed is dat in 1934 een commissie van de CBTB tot de conclusie kwam dat de samenwerking met de andere standsorganisaties in de landbouw het best gestalte kon krijgen overeenkomstig hun eerste voorstellen aan de GML.¹⁸¹

GML-GRONINGER CBTB: 'HUISVREDEBREUK'

Bij het bestuur van de Groninger CBTB bestond in het begin van de jaren dertig onvrede over de plaats van deze organisatie in de provincie Groningen. Het zat het bestuur vooral dwars dat veel protestants-christelijke boeren geen lid waren van de Groninger CBTB, maar wel van de GML. In de ogen van met name het DB was dit onjuist. Het was van mening dat beide organisaties weliswaar actief waren op sociaal, economisch en politiek terrein, maar hiervoor op ideële gronden verschillende uitgangspunten moesten kiezen. Mede naar aanleiding van de opkomst van de Boerenbonden stelde het DB op 2 mei 1933 in het bestuur de vraag naar een meer principiële opstelling in de verhouding tussen de Groninger CBTB en de GML aan de orde. Dit resulteerde in het bestuursbesluit, een gesprek te vragen tussen de voorzitters en secretarissen van beide organisaties.¹⁸²

Het beoogde gesprek vond plaats op 9 oktober 1933. Ubbens en Dijksterhuis stelden daarin voor dat de GML de activiteiten als standsorganisatie zou

beëindigen. Zij zou zich verder alleen moeten bezighouden met landbouw-technische zaken zoals veeverbetering, zaaizaden en pootgoed, cultuur-techniek, aankoop en verkoop. Alle andere tot nog toe verrichte activiteiten op maatschappelijk en sociaal-economisch terrein zou de GML moeten overdragen aan een nog op te richten vrijzinnige standsorganisatie. Zo zouden er in de provincie Groningen drie landbouworganisaties zijn: de GML als landbouw-technische organisatie waarvan alle landbouwers zonder bezwaren lid konden zijn; de Groninger CBTB als standsorganisatie voor de protestants-christelijke boeren en tuinders; de vrijzinnige standsorganisatie voor de vrijzinnige boeren en tuinders.¹⁸³ De Groninger CBTB richtte zich met hetzelfde verzoek tot de Veenkoloniale Boerenbond, maar voelde zich 'door den Boerenbond op zulk een koeieneerende wijze' behandeld dat hij daar niet verder meer op terugkwam.¹⁸⁴

Bij deze voorstellen tot reorganisatie dient te worden opgemerkt dat in 1933 de algemene landbouwmaatschappijen in de provincie Groningen een kleine zeventuizend leden telden, de Groninger CBTB bijna vijfhonderd.¹⁸⁵

Uit de DB-verslagen van de GML blijkt dat het bestuur zich nogal overvallen voelde door de Groninger CBTB. Mogelijk ging het ervan uit dat in Groningen een protestants-christelijke landbouworganisatie, evenals in het verleden het geval was geweest, weinig weerklank zou vinden. Het DB van de GML richtte zijn strategie op het zoveel mogelijk vermijden van principiële discussies,¹⁸⁶ wellicht in de verwachting dat de kwestie dan wel zou overwaaien. Daarbij rekende het DB echter buiten de waard, in dit geval de principiële en vastberaden opstelling van het DB van de Groninger CBTB.

Voor zover uit de beperkt beschikbare archiefstukken van de Groninger CBTB¹⁸⁷ kan worden afgeleid, was het vooral voorzitter Ubbens en secretaris Dijksterhuis ernst om te komen tot een daadwerkelijke verandering van de bevoegdheden van de Groninger CBTB. Zij zouden er uiteindelijk in slagen de aanvankelijk onwillige achterban voor hun ideeën te winnen.

In het DB van de GML van 16 oktober 1933 bracht Herman Derk verslag uit van het gesprek van 9 oktober. Hij deelde mee dat hij en de secretaris als hun persoonlijke mening te kennen hadden gegeven dat dit plan niet voor verwezenlijking vatbaar was. Het zou immers gelijk staan 'met om den hals brengen van de GML,' waarvoor zij geen enkele reden zagen. Herman Derk had drie motieven aangevoerd op grond waarvan niet op het voorstel kon worden ingegaan. Allereerst had de GML een traditie die niet zonder gegronde aanleiding opzij kon worden gezet. In de tweede plaats had de GML de pretentie dat iedere landbouwer, van welke confessionele richting dan ook, lid van de GML kon zijn. Als derde argument had hij aangevoerd dat de daden van de GML gericht waren op het boerenbelang en niet op een bepaalde politieke richting als staatsburger. Verder had hij medegedeeld dat hij geen oordeel wenste te geven over het standpunt dat de leden van de Groninger CBTB innamen. Op de vraag van zijn medebestuurleden of het verzoek van Ubbens en Dijksterhuis uitging van de provinciale organisatie

of van de landelijke, antwoordde Herman Derk dat hij de indruk had dat de CBTB in alle provincies soortgelijke acties ontwikkelde. Na een uitvoerige gedachtewisseling over dit onderwerp sloten de overige bestuursleden zich aan bij de door Herman Derk naar voren gebrachte standpunten.¹⁸⁸ Die werden vastgelegd in een brief van 8 november 1933.¹⁸⁹ Het bestuur van de GML deed daarin een beroep op de Groninger CBTB, 'gezien de tijdsomstandigheden, er toe mede te werken den thans bestaande toestand te handhaven. Mocht de tijd aanbreken, dat meer normale omstandigheden voor onze leden zijn ingetreden, dan zijn wij gaarne bereid de aangelegenheid opnieuw met u te overwegen; wij verheelen u echter niet, dat wij voorshands onzerzijds nog geen mogelijkheid zien, welke de door u aangegeven oplossing voor onze organisatie aanvaardbaar zou maken.'¹⁹⁰

In de bestuursvergadering van de Groninger CBTB op 5 december 1933 legde voorzitter Ubbens de brief van de GML, die hij kwalificeerde als een afwijzing van het voorstel tot reorganisatie, aan de vergadering voor. In de daarop volgende discussie waren de meningen verdeeld. De voorzitter gaf een samenvatting en concludeerde 'dat allen in principe zijn voor het opvragen van ons recht in dezen en voor doorzetten. Meerderen dringen aan op voorzichtigheid in dezen tijd; de tijd is wel rijp maar onze mensen nog niet.' Het bestuur besloot een nadere bespreking te beleggen met voorzitter en secretaris van de GML. Ubbens en Dijksterhuis zouden er in dat gesprek op aandringen dat de GML het probleem van de verhoudingen tussen beide organisaties in het hoofdbestuur aan de orde zou stellen.¹⁹¹

Het tweede gesprek tussen de voorzitters en secretarissen van beide organisaties vond plaats op 16 januari 1934. Het leverde hetzelfde beeld op: beide organisaties dachten principieel verschillend over de voorliggende kwestie en ieder bleef op het eigen standpunt staan. Daarop verklaarde de voorzitter van de Groninger CBTB dat, als er geen oplossing mogelijk zou zijn, zijn bond zich genoodzaakt zou zien zich ook te gaan bezighouden met technische zaken, in federatief verband of zelfstandig. Afgesproken werd dat voorzitter en secretaris van de GML het verzoek van de Groninger CBTB, de kwestie te bespreken in het HB, zouden voorleggen aan het DB.¹⁹² Het DB besliste hierop positief.¹⁹³

Naar aanleiding van de toezegging van het DB van de GML de voorgestelde reorganisatie voor te leggen aan het HB, belegde het DB van de Groninger CBTB op 30 januari 1934 een bespreking met leden van zijn bond die tevens bestuursfuncties bekleedden binnen de GML. Voorzitter Ubbens lichtte toe dat hun voorstel, dat inmiddels was overgenomen door de landelijke CBTB, was voortgevloeid uit de uitbreiding van de werkzaamheden van de 'z.g. neutrale organisaties' én door de uitbouw van de CBTB. De CBTB vroeg de hem toekomende plaats in het landbouworganisatieleven, mede omdat tengevolge van de zich uitbreidende regeringsmaatregelen meer en meer principiële zaken bij de landbouworganisaties in behandeling kwamen. Voorzitter Ubbens bracht als zijn mening naar voren dat een dubbel lidmaat-

schap, zoals veelal gebruikelijk was, niet mocht voortduren. Dit was inconsequent en moest verdwijnen. De uitgenodigde leden gingen uit van een andere opvatting dan het DB, zij verdedigden het dubbellidmaatschap. Eén van hen formuleerde het aldus: 'Er is een beweging in de CBTB, de splijtbacil, dat wij niet moeten samenwerken in de neutrale organisaties.'¹⁹⁴ Deze tegenstelling tussen de protestants-christelijke boeren hield verband met een vraagstuk dat in protestantse kringen actueel was. Kort gezegd volgde het DB van de Groninger CBTB de lijn van Kuyper: 'in het isolement ligt onze kracht.' Een christen, die ernst maakt met zijn geloof, kon niet zijn aangesloten bij een organisatie die was gebaseerd op de liberale grondslag.¹⁹⁵ Voor protestants-christelijke boeren betekende dit dat zij dienden aangesloten te zijn bij de CBTB. De Groninger CBTB-ers, die tevens lid waren van de GML, gaven daarentegen de voorkeur aan de opvatting van K. Barth, een Zwitserse theoloog wiens invloed tot in Nederland reikte. Barth had principiële kritiek op het bestaan van christelijke organisaties. Hij was van oordeel dat de christen buiten zijn eigen grenzen moest treden teneinde zijn invloed aan te wenden om de Evangelische boodschap uit te dragen in de kringen waarin hij verkeerde.¹⁹⁶ Barth vond weinig gehoor in gereformeerde kring.¹⁹⁷ Zijn volgelingen werden door orthodox-protestanten beschouwd als 'dwaallichten'.¹⁹⁸ Daarentegen vond Barth meer aanhang bij de Nederlands hervormden, en met name bij de vrijzinnigen onder hen. Dit onderscheid had voor de landbouworganisaties een verstrekkende betekenis in die zin dat Nederlands hervormde boeren het als hun opdracht zagen, temidden van andersdenkenden hun overtuiging uit te dragen. Uit dien hoofde waren zij lid van de algemene landbouwmaatschappijen, aangesloten bij het KNLC. Gereformeerde boeren stelden zich daarentegen ten doel, in de eigen CBTB het Evangelie uit te dragen en zo een bijdrage te leveren aan de herkerstening van de agrariërs.¹⁹⁹ C. van den Heuvel gold als exponent van de CBTB-gedachte, terwijl Herman Derk bij uitstek de vrijzinnig-protestantse richting vertegenwoordigde. Hij beschreef de verschillende uitgangspunten aldus: 'Als de Christenen zich opsluiten in eigen school, organisatie en club, dan maken zij daardoor het zuurdeeg van het eigen Christendom veel minder actief: het beroert immers alleen gelijkgezinden, doordeesemt niet hen, die nog van verre staan. Welnu, wij vrijzinnigen willen een zuurdeesem zijn en wij roepen de anderen op, dat ook te willen zijn en uit te breken uit de kluisters van school en partij en eigen organisaties om met ons deze wereld, die Gods wereld is, te heiligen.'²⁰⁰

In de betreffende vergadering van 30 januari 1934 waren de meeste aanwezigen het niet eens met het voorstel van het DB van de Groninger CBTB, de band met de GML te verbreken. Voorzitter en secretaris verdedigden hun voorstel echter met verve. Na een korte oproep om mee te werken met het DB sloot de voorzitter de vergadering.²⁰¹ Ubbens en Dijksterhuis brachten in het bestuur van de Groninger CBTB op 6 februari 1934 verslag uit van de

bespreking van 30 januari. Naar aanleiding van gemaakte opmerkingen erkenden zij de noodzaak van voorzichtigheid, 'echter ook moeten wij de nu gunstige tijd niet laten voorbijgaan; let slechts op de onvoldaanheid bij de vrijzinnige boeren, gezien de aansluitingen bij de Boerenbond.' Het bestuur besloot in een brief aan de GML zijn eisen nader te preciseren. Ook besloot het, op voorstel van Ubbens, de brief aan de GML te laten opnemen in de pers. Als motief voerde hij aan, vooral 'onze mensen te overtuigen van het onjuiste van de tegenwoordige situatie.'²⁰² De brief werd onder andere opgenomen in het *Nieuwsblad van het Noorden* en in de *Nieuwe Provinciale Groninger Courant* van 20 februari 1934.²⁰³

Het DB van de GML besprak de 'rond 20 februari ontvangen' brief op 5 maart 1934. Aanvankelijk had Herman Derk 'de zaak niet te principieel willen stellen...maar nu van de zijde van de CBTB een brief ontvangen is en de zaak wel principieel wordt gesteld en verder deze brief zonder onze voorkennis in de pers is verschenen' was hij van mening 'dat het DB de leden tekort zou doen, wanneer het niet openlijk zijn meening uiteenzette.' Het DB was het met hem eens en besloot bij de agenda van het HB een schriftelijke toelichting te voegen over de gang van zaken tot dan toe. Daarin was ook de brief opgenomen van het rond 20 februari ontvangen schrijven van de Groninger CBTB. Het DB besloot verder in de discussie de kwestie heel duidelijk naar voren te brengen, maar tenslotte de uitspraak van het HB alleen te baseren op de brief van 8 november 1933.²⁰⁴

Overeenkomstig het verzoek van de Groninger CBTB behandelde de GML de kwestie op 19 maart 1934 in het HB. Er vond een zeer uitvoerige discussie plaats waarin opvallend is dat op één na alle CBTB-bestuursleden het standpunt van het DB van de GML steunden. De brief van het DB van 8 november 1933 aan de Groninger CBTB werd met algemene stemmen goedgekeurd. Het DB zou dit standpunt overbrengen aan de Groninger CBTB.²⁰⁵

Aan de hand van de brief van de GML van 23 maart 1934 constateerde het bestuur van de Groninger CBTB 'dat wij ons geen illusies hoeven te maken voor eventuele toenadering.' Ubbens betreurde het 'dat onze mannen in het bestuur van de GML globaal een houding aannamen welke onze actie ten zeerste nekte.' Hij betoogde echter dat de bezwaren overwonnen moesten worden. 'Voorop moet staan: al onze mannen lid van onze organisatie.' Het DB achtte de tijd rijp voor het houden van een buitengewone algemene vergadering, waartoe werd besloten.²⁰⁶ Deze werd gehouden op 26 juni 1934²⁰⁷ waarin opnieuw bezwaren werden geuit tegen de voorgenomen verbreking van de band met de GML. Ubbens ontkende niet dat de GML goed werk had gedaan 'maar haar zonde is dat zij neutraal wil zijn en geen rekening wil houden met het eerbiedigen van God en Zijn dienst op het maatschappelijk leven.' Hij vroeg en kreeg de steun om de GML nogmaals te verzoeken om een principiële uitspraak, zonder dat onberaden stappen zouden

worden gedaan.²⁰⁸ In de daarop volgende bestuursvergadering van de Groninger CBTB op 18 september 1934 bestond grote verwarring. Hoewel de algemene vergadering (het hoogste orgaan binnen de Groninger CBTB) in juni had besloten nogmaals aan de GML te verzoeken een principiële uitspraak te doen ten aanzien van een wijziging in de werkwijze van de GML, stelden meerdere bestuursleden voor dit besluit uit te stellen. Zij vreesden dat de GML het verzoek opnieuw zou weigeren wat ten koste zou gaan van de Groninger CBTB. Voorzitter Ubbens en secretaris Dijksterhuis reageerden verbaasd: het bestuur had toch slechts de besluiten van de algemene vergadering uit te voeren? Besloten werd de brief alsnog te verzenden.²⁰⁹ Het DB van de GML stond pal; op voorstel van het DB wees het HB het verzoek af.²¹⁰

Inmiddels zat de landelijke CBTB niet stil. Het was de bond al langer een doorn in het oog dat lokale aankoopverenigingen tevens fungeerden als afdelingen van algemene landbouwmaatschappijen. Aangezien de CBTB zelf geen coöperaties had waren ook de protestants-christelijke boeren aangewezen op lokale coöperaties. Bovendien verleende de landelijke aankooporganisatie van het KNLC - het Centraal Bureau (CB) - financiële steun aan de algemene maatschappijen door het geven van vergoedingen voor het voeren van propaganda voor de coöperatiegedachte.²¹¹ Door deze constructie versterkten protestants-christelijke boeren impliciet de landbouwmaatschappijen, terwijl de CBTB deze beschouwde als zijn tegenstanders.

Om voor een gelijke behandeling in aanmerking te komen wendde de CBTB zich tot het CB, en met succes. In augustus 1935 sloten beide organisaties een overeenkomst waarbij het CB ook aan de CBTB als landbouworganisatie een financiële vergoeding toekende. Daarnaast werd het enkelvoudige lidmaatschap van de CBTB voldoende geacht. Men hoefde dus, als lid van een aankoopvereniging, niet tevens lid te zijn van een algemene landbouwmaatschappij.²¹²

Deze overeenkomst schoot de GML in het verkeerde keelgat. Zij had niet zozeer bezwaren tegen de getroffen financiële regeling als wel tegen de daaraan gekoppelde voorwaarden. Zij zag die als een ingreep in haar organisatorische verhoudingen. Het tere punt was dat de overeenkomst 'tweeërlei soort leden in de algemene organisaties [veronderstelde] met verschillende belangen.'²¹³ Tengevolge van de gesloten overeenkomst tussen het CB en de CBTB waren de leden van de Groninger CBTB geen lid meer van de GML, maar wel van de aan de GML verbonden coöperaties. De GML stelde zich op het standpunt dat men óf volwaardig lid was van de GML óf geen lid. Een tussenvorm achtte zij niet mogelijk.²¹⁴ Het DB wendde zich tot het Centraal Bureau met het verzoek, de gemaakte afspraak met de CBTB ongedaan te maken. Het CB was echter van mening dat de CBTB door de gemaakte afspraak hetzelfde behandeld werd als de landbouwmaatschappijen en wenste niet terug te komen op de afspraak.²¹⁵

De Groninger CBTB zag in deze overeenkomst een nieuwe mogelijkheid de verhoudingen met de GML afdoende te regelen. Het bestuur nodigde op 13 november 1935 de GML schriftelijk uit voor een gesprek teneinde te komen tot een herziening van de onderlinge taken volgens de door de Groninger CBTB eerder voorgestelde opzet.²¹⁶ Op 2 december vond het gesprek plaats tussen de voorzitters en secretarissen van beide organisaties. Dit overleg leidde echter niet tot een voor beide partijen aanvaardbare oplossing. Na het resultaat tweemaal te hebben besproken besloot het DB van de GML het voorstel van de Groninger CBTB af te wijzen.²¹⁷ Het was tot de conclusie gekomen dat, door in te gaan op dit voorstel, de GML zou gaan 'in de richting, die uiteindelijk zou leiden tot geheele afbraak van onze organisatie.' Het DB gaf als zijn mening 'dat het eenige juiste standpunt, dat de Gron. Mij. v. Landb. kan innemen, dit is dat al haar leden en indirecte leden dezelfde rechten en plichten hebben en dat, zoo daarop uitzonderingen worden gemaakt, zij haar algemeen karakter zou prijs geven en groote moeilijkheden teweeg zou brengen binnen de aangesloten vereenigingen zelve. Wij zijn daarom tot de conclusie gekomen dat wij het door U gedane voorstel niet kunnen accepteren.'²¹⁸ Pogingen van de Groninger CBTB om nog veranderingen aan te brengen in het standpunt van de GML liepen op niets uit. Dit was voor het bestuur van de Groninger CBTB aanleiding, hun afdelingen te adviseren 'en bloc het lidmaatschap van de Gron. Mij. v. Landbouw op te zeggen.'²¹⁹ De oproep aan de leden van de Groninger CBTB om zich terug te trekken als lid van de GML kwam hard aan bij Herman Derk. Hij stelde een nota op die door het DB werd goedgekeurd.²²⁰ In deze nota constateerde Herman Derk dat door de opstelling van de Groninger CBTB 'een ernstige inbreuk zal worden gepleegd op goede organisatorische zeden en gewoonten.' Volgens hem had de zusterorganisatie tegenover de GML 'een uitgesproken vijandelijke houding aangenomen; georganiseerd tracht zij onze leden bij ons te doen uittreden en zij pleegt organisatorische huisvredebreuk.'²²¹ In het HB van 27 april legde Herman Derk namens het DB een verklaring af waarin het karakter van de GML zo zuiver mogelijk tot uiting kwam en waarin een waarschuwing werd uitgesproken 'jegens de ongebruikelijke poging van de afd. Gron. van den CBTB om in andermans huis den vrede te verstoren.' Het HB nam met applaus kennis van deze verklaring en droeg het DB op deze ter kennis te brengen aan het bestuur van de Groninger CBTB.²²² Na het mislukken van zijn reorganisatieplannen zette de Groninger CBTB stappen naar de oprichting van een eigen aankoopvereniging. In september 1937 verklaarde de voorzitter dat de statuten waren goedgekeurd en dat de aankoopvereniging was toegelaten als lid van het Centraal Bureau.²²³ Volgens het jaarverslag-1938 van de Groninger CBTB bewees de groei van het ledental 'dat de krachttoer van 1936/1937 een geloofsdaad is geweest. Alle verwachtingen zijn tot nu toe beschaamd geworden. Nog geregeld stijgt het aantal leden.'²²⁴

Waren de pogingen van de Groninger CBTB om het karakter van de GML te wijzigen op niets uitgelopen, de oproep aan zijn leden zich terug te trekken als lid van de GML had meer succes. Het ledenaantal van de Groninger CBTB nam van 1932 tot 1936 toe met bijna vijfhonderd terwijl de GML in dezelfde periode een gelijk aantal leden verloor.²²⁵ (Zie bijlage 3.2)

OPKOMST BOERENBONDEN EN OPRICHTING LANDBOUW EN MAATSCHAPPIJ

Met de totstandkoming van het 'suikerwetje' en de indiening van de Tarwewet was een begin gemaakt met het nemen van beschermende landbouwmaatregelen. Die kwamen vooral de akkerbouwers op de kleigronden ten goede terwijl de boeren op de zandgronden en in de veenkoloniën er niet van profiteerden. Hun situatie verslechterde en in grote delen van het land maakte onrust zich meester van het platteland.²²⁶

In de algemene vergadering van de GML in december 1930 ging Herman Derk uitvoerig in op de landbouwcrisis en de gevolgen ervan voor het platteland. Hij waarschuwde de regering, de tekenen des tijds te verstaan en te tonen 'dat ook zij weet dat regeeren vooruit zien is.' Hij verwees naar Duitsland waar tengevolge van de slechte economische toestand 'een miljoenenleger van werklozen een der zichtbare uitwerkingen is. Grote volksberoeringen behooren hier niet tot de onmogelijkheden en deze deien [dijen] te gemakkelijker over onze grenzen als hier belangrijke groepen van onze landbouwbevolking, door economischen ondergang getroffen of bedreigd, zich verlaten gevoelende van rechtvaardige regeeringszorg, in een toestand van wanhoop zijn gebracht en een gunstige voedingsbodem vormen voor allerlei giftige excessen.' Hij riep de Nederlandse boeren op tot onderlinge eenheid: 'Wanneer er onder ons dan zijn, die ongeduldig worden en neiging gevoelen om op eigen houtje actie te gaan voeren, laat die bedenken, dat er voor onze zaak niets gevaarlijker is dan tweespalt in eigen gelederen. Wil de eene groep dit, de andere dat, dan geven wij de argumenten voor het grijpen om niets te doen.'²²⁷

Het mocht niet baten. Ingezonden stukken in dag- en weekbladen waren tekenen van groeiende onrust, van kritiek op de bestaande landbouworganisaties en van een toenemende actiebereidheid. Actiegroepen speelden daarop in en streefden naar de oprichting van een nationale boerenpartij. Hiervoor zochten zij steun bij de bekende landbouwkundige Jan Smid. Na enig aarzelen was deze bereid het woord te voeren op een protestvergadering op 23 december 1931 te Assen. Op die vergadering waren zo'n tweeduizend personen aanwezig. Het belangrijkste agendapunt was de oprichting van een Nationale Boerenpartij. Smid voerde aan dat de landbouworganisaties op bedrijfsgebied uitstekend werk hadden gedaan, maar zich ten onrechte steeds op het standpunt hadden gesteld buiten de politiek te willen blijven. In dat verband was een politieke aanvulling van de bestaande organisaties

noodzakelijk.²²⁸ Zijn invulling daarvan was nogal vaag: de boerenbonden wilden geen politieke partijen zijn maar door samenwerking tussen personen van verschillende politieke gezindheid invloed uitoefenen op politieke partijen. Op die manier zouden zij de politieke partijen kunnen dwingen hun maatschappelijk inzicht te herzien.²²⁹

De ideeën van Smid vonden vooral ruime weerklank in het noorden van het land. In januari 1932 werden de Drentsche Boerenbond en de Friesche Agrarische Bond opgericht en in februari 1932 de Groninger Boerenbond. In november 1932 volgde de Overijsselsche Boerenbond, in april 1933 de Noord-Hollandsche Boerenbond en de Zuidelijke Agrarische Bond, met afdelingen in Gelderland en Noord-Brabant.²³⁰ In het katholieke deel van Noord-Brabant en in Limburg kwamen geen afdelingen tot stand. De KNBTB gaf te kennen dat 'wij onze Katholieke boeren en tuinders uitsluitend en alleen in principieel-Katholieke vereenigingen wenschen te zien georganiseerd.'²³¹ Dit vloeiende voort uit het besluit tot eenheid van katholieke politieke en maatschappelijke organisaties in 1929.²³²

Tussen de regionale boerenbonden was er vanaf het begin een hechte onderlinge samenwerking die in 1933 leidde tot de oprichting van de nationale Bond Landbouw en Maatschappij (L en M).²³³ L en M stelde de bestaande landbouworganisaties voor problemen, vooral omdat voor de boodschap van de boerenbonden aanvankelijk nogal wat sympathie bestond bij veel leden van de bestaande landbouworganisaties. De CBTB erkende in *Ons Platteland* dat de doelstelling van de boerenbonden - het uitoefenen van invloed op bestuur en wetgeving, op politieke partijen en op de publieke opinie - overeenkwam met de doelstelling van de CBTB. De CBTB gaf er echter de voorkeur aan 'deze arbeid te verrichten in organisaties, gebonden door het Christelijk levensbeginsel.'²³⁴ Was dit aanvankelijk een nogal gematigde opstelling, toen duidelijk werd dat L en M ook aantrekkingskracht uitoefende op protestants-christelijke boeren stelde de CBTB de eigen confessionele gebondenheid centraal. Hij wees op die grond een lidmaatschap van de boerenbonden af.²³⁵ Het waren dan ook met name de algemene landbouwmaatschappijen waarvoor de boerenbonden een bedreiging vormden: beide hadden een algemene achtergrond en kenden geen levensbeschouwelijke binding. Veel leden van de landbouwmaatschappijen sloten zich tevens aan bij een van de regionale boerenbonden.

In 1933 telde de Drentsche Boerenbond bijna evenveel leden als de Drentsche landbouwmaatschappijen: rond de negenduizend. Bij de Groninger Boerenbond waren ruim drieduizend leden aangesloten. In 1933 maakten de Drentsche en de Groninger Boerenbond samen dan ook tachtig procent uit van de in totaal vijftienduizend leden van L en M.²³⁶ Aan de sterke groei van de Boerenbonden had zonder twijfel de uitgave van een eigen landbouwblad *Landbouw en Maatschappij* vanaf augustus 1932 bijgedragen.²³⁷

JAN SMID

Jan Smid (1865-1945) was geboren als zoon van een landarbeider te Beerta. Zijn vader wist zich op te werken tot kleine boer en van daaruit was Smid betrokken bij de problematiek van de kleine boeren.²³⁸ Aangezien zijn vader hem te zwak vond voor de landarbeid volgde Smid de onderwijzersopleiding. Op betrekkelijk jonge leeftijd noopte zijn zwakke gezondheid hem zijn onderwijzersambt neer te leggen. In 1903 kreeg hij een aanstelling als ambtenaar bij de afdeling Landbouw van het ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Hier vergrootte hij zijn inzichten in de feitelijke gang van zaken in de agrarische sector. Om onduidelijke redenen werd hij in 1923, al of niet vrijwillig, op wachtgeld gesteld. Via zelfstudie ontwikkelde hij zich tot een gezaghebbend persoon op landbouwgebied. Hij schreef diverse publicaties waarin hij zijn ideeën naar voren bracht.²³⁹

Als landhuishoudkundige hield Smid herhaalde malen spreekbeurten bij de GML, daarnaast trad hij meerdere malen op als rapporteur van commissies van het KNLC.²⁴⁰

Smid, die lid was van de Liberale Staatspartij, sprak in zijn brochure *De landbouwcrisis, onze sociale politiek en het Vrijhandelsbeginsel* van 1931 zijn waardering uit voor het principe van de persoonlijke verantwoordelijkheid in het liberalisme. Vrijhandel wees hij echter af. Met het socialisme deelde hij het streven naar een rechtvaardiger verdeling van inkomen en vermogen. Kenmerkend voor zijn standpunt achtte hij dat hij met zijn ene been stond in het socialisme en met zijn andere been in het liberalisme.²⁴¹

De GML subsidieerde de uitgave van de brochure van Smid, die aan alle Kamerleden werd toegezonden.²⁴² Ook *Ons Platteland* sprak er lovende woorden over. Volgens het blad bevatte de brochure een aantal interessante opmerkingen die, 'zooal niet nieuw, dan toch uiterst zeldzaam gezegd zijn.' Ondanks het feit dat *Ons Platteland* Smids opvattingen onderschreef, werd hij beschouwd als een tegenstander van de CBTB omdat 'hij geheel staat buiten onze Christelijke maatschappijbeschouwing.'²⁴³

Hoewel Smid participeerde in de Liberale Staatspartij, het KNLC en de GML liet hij zich overhalen als inleider op te treden voor een protestvergadering te Assen op 23 december 1931. Hij was toen zesenzestig jaar. Smid maakte met zijn pleidooi voor een nieuwe organisatie, die de belangen van de boerenstand op politiek gebied zou behartigen, veel indruk op de massaal toegestroomde plattelanders. Zijn daar verkondigde opvattingen stonden echter op gespannen voet met zijn politieke en maatschappelijke activiteiten tot dan toe. Dit werd er niet beter op toen hij bij de oprichting van L en M optrad als ideoloog van deze beweging. L en M manifesteerde zich steeds duidelijker als een oppositionele organisatie die zich sterk verzette tegen de falende democratie en tegen het vigerende landbouwcrisisbeleid. Binnen L en M ontwikkelden zich twee stromingen:

een liberale en een antidemocratische. Aanvankelijk hing Smid de liberale richting aan, maar geleidelijk verloor hij zijn geloof in de democratie omdat deze volgens hem de kleine bezitter, voor wiens belangen hij opkwam, in de steek liet. Hij liet zich meeslepen door de antidemocratische stroming die vanaf midden jaren dertig steeds meer neigde naar de NSB.²⁴⁴ Hij zou zich uiteindelijk ook niet verzetten tegen de fusie van L en M met het Boerenfront van de NSB in november 1940.

Smids ideeën over de oplossing van de heersende crisis op het platteland kregen wel veel aandacht, maar ze leidden niet tot veranderingen in het bestaande landbouwbeleid.

HERMAN DERK - GRONINGER BOERENBOND: OMSTREDEN LIDMAATSCHAP

Na de snelle groei van de Drentsche Boerenbond veroorzaakte de oprichting van de Groninger Boerenbond (GBB) in februari 1932 veel onrust die de GML, en met name Herman Derk, in een zeer moeilijke positie bracht. Zij konden niet, zoals hun confessionele zusterorganisaties, L en M eenvoudig afwijzen omdat de katholieke en protestants-christelijke landbouworganisaties zich beriepen op hun confessionele achtergrond. Voor de algemene landbouwmaatschappijen waren de bedreigingen veel groter omdat zij, evenals L en M, uitgingen van algemene landbouworganisaties zonder onderscheid naar religie of politiek.

Aanvankelijk nam Herman Derk, in een brief aan J. Smid op 2 maart 1932, stelling tegen de oprichting van de Groninger Boerenbonden die, als zij hun doel bereikten, de bestaande landbouworganisaties in hun groei zouden belemmeren. Hij zag Smid als 'vrijwel de eenige figuur' van betekenis in de Boerenbond terwijl deze bond mensen, scholing, geld en relaties in regeringskringen miste om voor de boeren gunstige maatregelen te kunnen bereiken.²⁴⁵ Ruim een maand later, op 8 april 1932, besteedde Herman Derk publiekelijk aandacht aan de opkomst van de boerenbonden. In zijn visie verklaarden de boerenbonden de politieke partijen tot een soort "'N.V.'s" tot exploitatie van het kiezersvolk, bereid om alle eischen, die kiezerswinst beloven, in te willigen.' Hij zelf zag politieke partijen daarentegen als democratische, zichzelf respecterende instellingen, waar de leden en niet de buitenstaanders de richting bepaalden. Hij herhaalde zijn bezwaar dat de boerenbonden de ontwikkeling van de landbouworganisaties ernstig zouden kunnen belemmeren en dat achtte hij onverantwoord. Herman Derk gaf aan dat, hoewel hij 'gaarne waardeerd [wilde] staan tegenover deze poging om den boerenstand politiek weerbaar te maken,' dit toch niet de goede weg was. Hij achtte het de plicht van de boerenstand, via actieve deelname aan politieke partijen, invloed uit te oefenen op de landelijke besluitvorming.²⁴⁶ Herman Derk betreurde het dat Smid door zijn gezag de oprichting van de boeren-

bonden mogelijk maakte. Smid had daarmee aan de boerenstand geen goede dienst bewezen.²⁴⁷

In zijn publieke reactie stelde Smid dat alle politieke partijen ten onrechte uitgingen van stedelijke en industriële verhoudingen en te weinig aandacht schonken aan de landbouw. Smid vond het merkwaardig dat de landbouworganisaties en de politieke partijen over en weer elkaar te veel de hand reikten. Ook verweet Smid de landbouworganisaties dat zij wel veel overleg pleegden met de regering, maar onvoldoende resultaten bereikten voor de noodlijdende boerenbevolking die, volgens hem, werd uitgebuit.²⁴⁸ In zijn antwoord bestreed Herman Derk dat landbouworganisaties en politieke partijen elkaar de bal toespeelden. Het door Smid als onvoldoende gekwalificeerde resultaat voor de landbouw weerlegde hij door te stellen dat de landbouworganisaties erin waren geslaagd, in zeer moeilijke omstandigheden uitvoerbare steunmaatregelen te ontwerpen.²⁴⁹ Herman Derk toonde wel begrip voor het uit 'wanhoop en vertwijfeling' voortvloeiende bittere en opstandige taalgebruik, maar verdedigde het niet. In plaats daarvan moest 'de rede...het voertuig onzer inzichten zijn.'²⁵⁰

'De rede in plaats van de emotie' en 'constructieve samenwerking tegenover het mobiliseren van onvrede' zouden de opstelling van Herman Derk bepalen in zijn benadering van L en M. Daarnaast trachtte hij enerzijds steeds weer opnieuw L en M te overtuigen van de mogelijkheden die er ook voor deze organisatie lagen om in het kader van het totale landbouworganisatiewezen een rol te spelen, mits zij zich constructief opstelde. Anderzijds spande hij zich binnen het KNLC in om een verzoenende rol te spelen tussen het KNLC en L en M.

Aanvankelijk vormde de GBB geen grote bedreiging voor de GML: de aanhang van de GBB bestond vooral uit kleinere zandboeren en deze waren slechts sporadisch lid van de GML, in hoofdzaak een organisatie van boeren in de kleigebieden.

Zoals reeds eerder vermeld zag Herman Derk - en met hem de GML - weinig bestaansmogelijkheden voor kleine boeren in het toekomstige landbouwbeleid. Bovendien verklaarde hij in april 1932 dat de Nederlandse landbouw in de toekomst een uitgebreide akkerbouw nodig zou hebben, omdat omringende landen steeds meer neigden naar economische zelfstandigheid en daardoor met name de Nederlandse export van zuivel, eieren en tuinbouwproducten belemmerden. Zou deze neiging zich doorzetten, dan moest noodgedwongen de verbouw van voergraan worden uitgebreid en de voortbrenging van exportproducten ingekrompen.²⁵¹ Dit zou de doodsteek betekenen voor vele kleine boeren die via hun veredelingsproducten sterk afhankelijk waren van de export.

Op 25 augustus 1932 brachten de boerenbonden een eigen orgaan uit, *Landbouw en Maatschappij*, waarvan veel leden van de GML een proefnummer ontvingen.²⁵² Dit vergrootte de onrust zoals bleek uit de reactie van de GML

op 3 september 1932. De GML had er met name weinig vertrouwen in dat de boerenbonden zich, zoals zij hadden aangekondigd, zouden beperken tot het politiek weerbaar maken van de boerenbevolking. Het bestuur vreesde dat de boerenbonden zich zouden gaan bewegen op het terrein van de bestaande landbouworganisaties, dus ook op het gebied van de GML.²⁵³

Nadat een van de grootste Groninger boeren tot voorzitter was gekozen van de GBB en de aanhang van de bond in de kleigebieden aanzienlijk groeide,²⁵⁴ kon de in eerste instantie gekozen afwijzende opstelling door Herman Derk en de GML niet worden volgehouden. In eigen gelederen sloeg de kritiek van L en M op de landbouwcrisismaatregelen aan. Herman Derk en de GML raakten in dubio. Het geboden verzet had onvoldoende resultaat opgeleverd, terwijl het negeren van de snel in omvang toenemende boerenbonden geen reële optie werd geacht. Wellicht om deze redenen kozen zij voor de weg van toenadering en eventueel samenwerking, in de hoop de schade zoveel mogelijk te beperken.

Op voorstel van Herman Derk belegde het DB op 28 september 1932 een gesprek met het bestuur van de GBB. Vooraf stelde het DB van de GML de eigen opstelling vast. Volgens Herman Derk dienden de boerenbonden zich op politiek terrein te bewegen en eventuele voorstellen van de landbouworganisaties politiek te steunen. Hadden de boerenbonden zelf wensen die lagen op het terrein van de landbouworganisaties, dan moesten zij die via de organisaties kenbaar maken. Het DB nam deze stellingname over, maar betwijfelde of de Boerenbond daarmee akkoord zou gaan. Tegen de verwachting in kon de GBB zich echter wel vinden in de voorstellen van het DB van de GML.²⁵⁵ Het DB stond op 17 februari 1933 nog even stil bij de boerenbonden. Herman Derk had daarover inmiddels met Smid gesproken. In dat gesprek was hem gebleken dat Smid de bonden 'helemaal niet meer in zijn macht heeft, zoodat zij dingen doen, die hij zelf ook niet goed kan keuren.' Het DB betreurde het dat de 'gewone boeren' zo slecht op de hoogte waren van wat de GML deed. Het zag echter geen mogelijkheid daarin verbetering aan te brengen.²⁵⁶

Boerenbonden, die de regering en volksvertegenwoordiging wilden doordringen van de noden van de landbouw, zetten zich actief in om meer agrarische kandidaten op verkiesbare plaatsen te krijgen voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1933. Zij richtten zich daarbij vooral op toonaangevende figuren. Volgens J.H. de Ru, die een studie wijdde aan L en M, waren de boerenbonden erg gebrand op de steun van Herman Derk die hij kenschetste als 'één van de meest gezaghebbende figuren in de Nederlandse landbouwwereld.'²⁵⁷

Op 8 maart 1933 bracht Herman Derk in het DB van de GML verslag uit van hetgeen zich, met betrekking tot de boerenbonden, de afgelopen weken had voorgedaan. Hoewel hij van mening was dat het in hoofdzaak politieke aan-

gelegenheden betref vond hij het nodig dat het DB er zich een oordeel over kon vormen. De kwestie was dat dr. S.E.B. Bierema, lid van het DB van de GML²⁵⁸ en woordvoerder agrarische zaken in de Tweede Kamer voor de Liberale Staatspartij,²⁵⁹ was toegetreden tot de GBB nadat was overeengekomen dat, als Bierema zou toetreden tot de GBB, deze bond geen tegenkandidaat zou stellen bij de Tweede-Kamerverkiezingen. Onder dezelfde voorwaarde zou ook Herman Derk, die eveneens kandidaat was voor de Tweede Kamer, lid kunnen worden van de GBB. Daarop had Bierema toegezegd er ook bij Herman Derk op te zullen aandringen dat deze als lid zou toetreden. Aan de hand daarvan had inmiddels een gesprek plaatsgevonden tussen Herman Derk en de besturen van de boerenbonden. Herman Derk had zich daarbij op het standpunt gesteld dat vooraf een duidelijke taakafbakening tussen beide organisaties moest zijn vastgelegd.

Bij de uitvoerige bespreking van dit punt in het DB van de GML toonden meerdere leden zich verontrust over de mogelijkheid, met de GBB tot een houdbare taakafbakening te komen. Herman Derk deelde die vrees. Volgens hem kon er echter geen bezwaar zijn tegen het houden van een bespreking met het bestuur van de GBB. Aldus werd besloten.²⁶⁰

Voorafgaand aan het op 22 maart 1933 vastgestelde gesprek gaf Herman Derk te kennen daar bij voorkeur niet aanwezig te zijn 'om alle schijn te vermijden' dat hij 'ter wille van zijn persoonlijke aangelegenheden in een bepaalde richting zou willen sturen.' Wel gaf hij als zijn oordeel 'dat wij moeten blijven staan op het standpunt dat wij in september 1932 hebben ingenomen en dat er op neerkomt, dat de Boerenbonden zich uitsluitend met politieke aangelegenheden moeten bemoeien.' Enkele DB-leden bleken niet overtuigd van de mogelijkheid om met de GBB tot afspraken te komen. Herman Derk wees er nog op dat het DB, alvorens een definitief besluit te nemen, de kwestie in het HB moest brengen. Nadat hij het bestuur van de Boerenbond welkom had geheten verliet Herman Derk de vergadering en nam Ebels de leiding over.

In de daarop volgende, uitvoerige, bespreking kwamen beide partijen dicht bij elkaar in die zin dat zij het beter achtten 'dat beide partijen vreedzaam naast elkander blijven voortwerken.' De GBB zei toe, zich in beginsel zoveel mogelijk af te houden van het terrein dat de GML bestreek, 'tenzij de leden het bestuur ertoe dwingen dit terrein te betreden.'²⁶¹ Beide partijen vonden het resultaat van het gesprek bevredigend. Zij besloten een korte mededeling te publiceren. Een uitgebreid communiqué zou, na goedkeuring door beide partijen, bekend worden gemaakt.²⁶²

Het DB van de GML verklaarde zich op 4 april akkoord met de voorliggende ontwerpverklaring. Die hield in dat de taak van de GBB 'inzonderheid' lag op politiek-economisch terrein; dat het tot nog toe door de GML bestreken terrein van werkzaamheden door de GBB intact werd gelaten en dat de bond het lidmaatschap van de GML zou aanbevelen; dat bepaalde maatregelen die de Boerenbond noodzakelijk achtte ter verdere bestudering aanhangig

werden gemaakt bij de GML; over bepaalde zaken die beide lichamen aangingen zou, ter voorkoming van misverstand bij de leden en bij de rest van de bevolking, overleg plaatsvinden als dit door een van de partijen wenselijk werd geacht.²⁶³

De verklaring werd gepubliceerd in het *Groninger Landbouwblad* van 8 april 1933 en was onderwerp van bespreking in het HB van 12 april. Een HB-lid vond de toetreding van de voorzitter 'een heel bedenkelijk punt.' Als voorzitter van de GML 'staat [hij] terecht in de belangstelling van onzen geheelen landbouw. Hij kan hier geenszins beschouwd worden als een particulier persoon...Als de voorzitter lid wordt van den Groninger Boerenbond zal dit op de Maatschappij een stempel drukken.' Hij verzocht Herman Derk, 'zich nog wel eens ter dege te willen bedenken.' Deze verdedigde zijn eventuele toetreding met de opmerking dat hij 'gaarne had gezien dat de politieke weerbaarmaking van den landbouw in andere richting was gegaan.' Hij was echter van mening 'zijn medewerking aan den zich in dezen vorm openbarende politiek reveil van den boerenstand niet te moeten onthouden.' Over zijn besluit om toe te treden had 'hij zich reeds dubbel en dwars beraden.' De overgrote meerderheid van het HB was het eens met Herman Derk. Zonder hoofdelijke stemming gaf het zijn goedkeuring aan de in het communiqué weergegeven verklaring met die beperking, dat niet 'de voorzitter' maar 'H.D. Louwes' zou toetreden tot de GBB.²⁶⁴ Overeenkomstig de afspraak meldde Herman Derk zich op 24 april aan als lid van de GBB.²⁶⁵

Over de achterliggende motieven van Herman Derk om, ondanks het feit dat de door hem gevraagde terreinafbakening niet tot stand was gekomen - de GBB zou zich beperken tot uitsluitend politieke activiteiten, maar deze was tijdens het overleg uitgebreid tot politiek-economische taken - toch toe te treden tot de GBB, bestaat geen volledige duidelijkheid. De belangrijkste reden lijkt te liggen in zijn overtuiging, als algemene organisatie, en dus ook persoonlijk, tekortgeschoten te zijn in het bereiken van de kleinere boeren en op die manier te hebben bijgedragen aan het ontstaan en de groei van L en M. Hij gaf aan met zijn lidmaatschap slechts één oogmerk te hebben: 'den Bond te helpen eigen karakter, eigen werkwijze en eigen plaats te doen vinden in het geheel van onzen georganiseerden boerenstand.'²⁶⁶ Dat hij hierin niet zou slagen moet voor hem een teleurstelling zijn geweest.

Herman Derk stond niet alleen in zijn toetreding tot de Boerenbond. Zoals we zagen had S.E.B. Bierema die stap al vóór hem gezet terwijl ook J. Weitkamp, Tweede-Kamerlid voor de CHU, vóór de verkiezingen van april 1933 lid was van de Boerenbond in Overijssel.²⁶⁷ W. Schermerhorn, de latere minister-president, liet zich in 1934 lovend uit over de doelstelling van de Boerenbonden en met name over Smid. Wel vroeg hij zich af of op den duur de politieke tegenstellingen het agrarische vraagstuk niet zouden vertroebelen.²⁶⁸

Herman Derks zorgen dat de boerenbonden geleidelijk een oppositionele kant uitgingen bleken niet ongegrond. In augustus 1934 deelde hij in een vertrouwelijke brief aan het DB van de GML mee, dat naar zijn gevoel L en M de ontevredenheid onder de boeren zou organiseren. Herman Derk had in een gesprek met het DB van L en M op 30 juli 1934 duidelijk gemaakt dat hij ernstige bezwaren had tegen het mobiliseren van onvrede onder de boeren door L en M. Het DB van L en M had zijn opmerkingen echter min of meer van tafel geveegd. In het DB van de GML zei Herman Derk, ernstig te overwegen zijn lidmaatschap op te zeggen omdat hij voor het organiseren van onvrede geen verantwoordelijkheid wenste te dragen.²⁶⁹ Zover kwam het voorlopig niet.

In het DB van de GML van 13 augustus 1934 kwam voor het eerst een geconstateerde overschrijding van het gesloten 'grenstraktaat' door de GBB aan de orde. Ondanks enkele praktische bezwaren beperkte het DB van de GML zich tot het besluit, de GBB te wijzen op zijn 'verkeerd gedrag'.²⁷⁰ Opgemerkt moet worden dat de GML vrij machteloos stond tegen een verdere uitbreiding van taken door de GBB. De gesloten overeenkomst liet de GBB alle ruimte, terwijl L en M ook statutair zijn taak vond op politiek-economisch terrein.²⁷¹

Volgens zijn eigen verklaring werkte Herman Derk achter de schermen hard aan een betere vorm van samenwerking tussen GML, GBB en L en M.²⁷² Dit had echter weinig resultaat. Ook in de eigen kring van de GML lag Herman Derk onder vuur met betrekking tot de verhoudingen tussen de GML en de GBB. Zo ontving hij een verzoek om mee te werken aan een op 12 april 1938 te houden demonstratieve bijeenkomst in verband met de te lage prijzen voor rogge en gerst. In een gesprek tussen Herman Derk en de secretaris van de GML met het bestuur van de GBB legde hij uit dat hij om een drietal redenen een afwijzend standpunt innam. Allereerst beraadden de drie CLO's zich op dat moment over de te volgen graanprijspolitiek. In de tweede plaats betwijfelde hij of het onder druk zetten van de minister een basis voor succes zou zijn. Tenslotte achtte hij het tijdstip, gezien de internationale spanningen, allerm minst geschikt voor het houden van een protestbijeenkomst. In het DB waren de meningen verdeeld, maar Herman Derk hield voet bij stuk. Wel zou hij het punt in het eerstvolgende HB aan de orde stellen.²⁷³ Daar legde Herman Derk, overtuigd van de juistheid van zijn mening, verantwoording af: DB en HB van de GML hadden steeds de weg gevolgd van argumentatie en overtuiging en hij was van mening dat het boerenbelang niet gediend zou zijn met een demonstratieve vergadering op dat moment.²⁷⁴ Een maand later ontving het DB van de GML een brief van de afdeling Scheemda met scherpe kritiek op het beleid van het DB, met name op de voorzitter, niet deel te nemen aan de protestvergadering van L en M. In het DB merkte Herman Derk op dat de moeilijkheden zich vooral voordeden met de leiding van L en M en niet zozeer met de GBB. Hij was

'gaarne genegen' om in de afd. Scheemda 'de houding van het DB en van hemzelf nader uiteen te zetten.'²⁷⁵ Aldus werd besloten. In een druk bezochte ledenvergadering verdedigde Herman Derk zijn beleid en kreeg er in grote meerderheid steun voor. Na zijn vertrek werd de vergadering voortgezet en een lid van de afdeling drukte de invloed van Herman Derk als volgt uit: 'Men kan er de heer Louwes wel buiten willen houden, maar onwillekeurig draait alles toch om hem.'²⁷⁶

Aangezien de besprekingen tussen de GML en de GBB over de onderlinge samenwerking geen vooruitgang opleverden werden, op voorstel van Herman Derk, in 1937, 1938 en 1939 diverse besprekingen belegd tussen vertegenwoordigers van GML, GBB en L en M op de volkshogeschool Allardsoog te Bakkeveen onder voorzitterschap van de algemeen leider, dr. H.G.W. van der Wielen. Ook deze bleven zonder resultaat.²⁷⁷ Een in januari 1940 ontvangen verzoek van L en M om de besprekingen met de GML, die volgens L en M eerder 'met succes' waren gevoerd, te hervatten hield het DB van de GML in eerste instantie aan. Het kwam er later niet meer op terug.²⁷⁸ In een brief van begin mei 1940 stelde het KNLC aan de aangesloten landbouwmaatschappijen, en dus ook aan de GML, voor om periodieke besprekingen te beleggen tussen vertegenwoordigers van het KNLC en van L en M. Bovendien wilde het KNLC gedurende een weekeinde een bijeenkomst beleggen te Allardsoog 'met het doel een gedachtewisseling te onderhouden.' In zijn toelichting als voorzitter van het KNLC zei Herman Derk dat het de bedoeling was eerst onderling overleg te plegen voordat naar buiten werd getreden. In zijn visie trachtte L en M 'wederom op het goede nationale spoor te komen en een gestabiliseerde verhouding van het KNLC tegenover deze organisatie worde gehandhaafd.' Nadat gebleken was dat de besprekingen vrijblijvend waren kon het DB van de GML zich met de voorstellen verenigen.²⁷⁹ Opvallend hierbij is de positieve opstelling van Herman Derk, terwijl de overige DB-leden aanmerkelijk minder enthousiast bleken.

CONSEQUENTIES VAN DE CONFLICTEN IN GRONINGEN

De conflicten tussen de landbouworganisaties in Groningen brachten Herman Derks opvattingen over het landbouworganisatiewezen aan het wankelen. Dit kan worden afgeleid uit een spreekbeurt die hij in januari 1937 hield voor de afdeling Beerta van de GML. Vooraf merkte hij op dat hij gezien wilde worden 'als een inleider in een debatingclub' en niet in zijn functie als voorzitter van de GML waarin hij min of meer gebonden was aan de inzichten van die organisatie. Herman Derk schetste het toekomstige landbouworganisatieleven zoals hij dit voor zich zag. Aan de top zouden de drie CLO's staan en daaronder hun provinciale en gewestelijke leden. Dit standpunt was nieuw. Voor het eerst liet hij in het openbaar het tot dan toe door hem steeds verdedigde standpunt - één landbouworganisatie voor

alle boeren en tuinders - los. Hij motiveerde zijn gewijzigde opvatting door te stellen dat de verdere ontwikkeling zou moeten groeien uit het bestaande. 'Wij zullen...het feit van de splitsing van ons landbouworganisatieleven moeten aanvaarden.'²⁸⁰ Wel had hij al eerder de aparte organisatie van katholieke boeren geaccepteerd, de protestantse splitsing echter niet. Klaarblijkelijk had de principiële vasthoudendheid van de Groninger CBTB en, in breder verband, van de landelijke CBTB, Herman Derk er inmiddels van overtuigd dat de door hem nagestreefde krachtenbundeling niet tot de mogelijkheden behoorde.

Hij herhaalde dit standpunt niet in zijn eerstvolgende inleidingen in de algemene vergaderingen van de GML en van het KNLC. Wel bleek, uit een tussenzin, in het verslag van de algemene vergadering van het KNLC in 1937 - hij was toen nog geen voorzitter - dat hij de confessionele verdeeldheid van de landbouworganisaties aanvaardde. Hij liet de daaruit eerder door hem getrokken consequentie - dat de drie CLO's de dragers waren van de georganiseerde landbouw - echter achterwege.²⁸¹ In verband met het later door Herman Derk ingenomen standpunt lijkt zijn uitspraak een kwestie van tactiek om zijn achterban geleidelijk vertrouwd te maken met zijn inmiddels gewijzigde opvatting.

Met betrekking tot L en M, waarvan Herman Derk via zijn lidmaatschap van de Groninger Boerenbond nog steeds lid was, trok hij een andere consequentie. Voor deze organisatie zag hij vooralsnog geen plaats naast de drie centrale landbouworganisaties. Hij constateerde dat de problemen bij L en M veel groter waren dan bij de GBB die in zijn ogen minder blaam trof.²⁸² L en M daarentegen 'kweekte strijd en verbittering' en had tot nog toe geen positieve bijdrage geleverd aan een eensgezind optreden van de boeren. Integendeel. Door haar opstelling functioneerde zij min of meer als oppositiepartij. Zonder deze te wijzigen zou er voor L en M geen plaats zijn in het landbouworganisatieleven.²⁸³ Herman Derk erkende dat hij zich had vergist in de mogelijkheid om met L en M te komen tot een zakelijke gedachtewisseling: dit was een illusie gebleken. Hoewel hij vooralsnog geen mogelijkheid zag een brug te slaan tussen L en M en de overige landbouworganisaties²⁸⁴ zette hij zijn pogingen daartoe wel voort.²⁸⁵

In verband met het geheel of gedeeltelijk ontbreken van archieven²⁸⁶ is het niet mogelijk, na te gaan welke invloed Jan Smid had binnen de Liberale Staatspartij en binnen L en M, groeperingen waarvan ook Herman Derk lid was. Evenmin is het mogelijk een beeld te krijgen van de rol die Herman Derk speelde binnen L en M.

HERMAN DERK, OPKOMEND FASCISME EN L EN M: 'VLEUGELS GEBRAND'

In 1931 had A. Mussert de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) in Nederland opgericht. Mussert was een vertrouwenwekkend persoon. Hij

zette de beweging zorgvuldig op en zijn programma was vaag genoeg om mensen aan te trekken die vertrouwen hadden in de door Mussert verkondigde leer van de absolute staat in plaats van de parlementaire democratie, die geen oplossing had voor de economische en politieke crisis. Begin jaren dertig was het nationaal-socialisme dan ook een beweging die zich ophield langs de vage grens van wat nog als een nationale vernieuwingsbeweging beschouwd kon worden. Het was een uitdaging voor gevestigde partijen en organisaties, een eigen antwoord te vinden op het nationaal-socialisme. Tegelijkertijd moesten zij de in brede kringen gevoelde behoefte aan krachtige sociaal-economische ordening en versterking van het staatsgezag erkennen.²⁸⁷ Dit bleek niet eenvoudig. Zo namen de Nederlandse bisschoppen in 1934 het fascisme en nazisme voorzichtig op de korrel. Zij achtten beide ideologieën niet principieel verwerpelijk, maar wel schadelijk voor katholieke belangen en voor de R.K. Staatspartij in het bijzonder.²⁸⁸ In 1935 maakte zich een radicalisering meester van de NSB. Mogelijk overmoedig geworden door de gunstige verkiezingsuitslagen sloeg de beweging een andere weg in. Zij nam het antisemitisme over van de Duitse fascist en verzette zich tegen de bestaande orde. De NSB ontwikkelde zich tot een massale revolutionaire beweging, gericht tegen de stabiliteit. Daarmee plaatste zij zich buiten het Nederlandse bestel en verloor aan aantrekkingskracht. Vanaf die ommekeer klonken de protesten luider, zowel van traditionele partijen als van de kerken.²⁸⁹ Daarnaast werd in juni 1935 een contra-beweging opgezet, Eenheid door Democratie.²⁹⁰ Eenheid door Democratie kreeg vooral steun van sociaal-democratische, vrijzinnig-democratische en liberale zijde. Terwijl de christelijk-historischen in geringe mate tot steun bereid waren, stelden de antirevolutionairen zich duidelijk afwijzend op.²⁹¹ Ook de katholieken bleven vrijwel afzijdig.²⁹²

Herman Derk constateerde in 1933 dat de machtsovername door A. Hitler in Duitsland in dat jaar ook bij de boeren grote beroering had gewekt. Hij achtte het nog niet de tijd om een oordeel uit te spreken over 'dezen geweldigen ommekeer,' maar in zijn betoog klonk een duidelijke bezorgdheid door.²⁹³ Later kwam hij tot een uitdrukkelijke verwerping van het nationaal-socialisme. Hij voerde hiervoor vier motieven aan: het nationaal-socialisme wilde de vrijheid van geestelijk leven opofferen aan eenheid; het gaf het recht op, mee te besturen; het zou slechts verdwijnen als de dictator zelf aftrad of gewelddadig werd afgezet; als laatste argument gaf hij aan dat het nationaal-socialisme het recht brak en willekeurig optrad.²⁹⁴ Het nationaal-socialisme zou niet toestaan dat in verenigingen het bestuur democratisch werd gekozen. In het nationaal-socialisme stond het leidersprincipe centraal waarin de staat, zonder verantwoording af te leggen, de rechten van burgers kon beknotten. Binnen dat systeem kon de burger, en dus ook de boer, zich niet meer vrij organiseren of protesteren. Organisaties zouden onvermijdelijk worden geleid door van bovenaf aangewezen leiders. Aangesloten organisaties en

leden hadden de aanwijzingen van boven te aanvaarden. Dit wees Herman Derk met overtuiging van de hand.²⁹⁵ Eén van de belangrijkste oogmerken van het nationaal-socialisme: de totale beheersing van de media,²⁹⁶ stond haaks op de visie van Herman Derk in wiens opvatting de vrije pers de 'Koningin van de aarde' was.

Herman Derk werd een actief lid van de beweging Eenheid door Democratie. Deze was opgericht om de Nederlandse bevolking te mobiliseren tegen het nationaal-socialisme. Hij was vice-voorzitter en nam tijdelijk het voorzitterschap waar.²⁹⁷ Meerdere malen hield hij spreekbeurten voor de beweging. In november 1936 sprak hij bij een landelijke bijeenkomst van Eenheid door Democratie in de Apollohal te Amsterdam over 'Boerenstand en Democratie.' De zaal was uitverkocht. Er waren ruim vijfduizend mensen aanwezig terwijl nog enkele duizenden moesten worden teleurgesteld. Ook hier nam Herman Derk scherp stelling tegen het nationaal-socialisme: 'Nooit of te nimmer mag men terwille van stoffelijke belangen of gekrenkt rechtsgevoel van de democratie naar het nationaal-socialisme overgaan, want wat men dan zou kunnen verkrijgen, zal altijd te duur gekocht blijken te zijn. Het gaat hier om waarden, die voor geen goud en eer mogen worden verwisseld.'²⁹⁸ Een jaar later wees hij naast het nationaal-socialisme ook het communisme ondubbelzinnig af. 'Het Russische staatscommunisme beroert ons niet zoo direct als het Duitsche nationaal-socialisme. Het is een niet minder groot gevaar.'²⁹⁹

Aanvankelijk was de boerenorganisatie L en M niet verbonden met de NSB, maar langzaam maar zeker ging zij de kant op van het nationaal-socialisme. Het in 1932 verschenen landbouwprogramma van L en M werd grotendeels overgenomen door de NSB en sloeg een brug met de boerenbonden.³⁰⁰ Vóór de verkiezingen van de provinciale staten van 1935 stelde L en M zich redelijk positief op ten aanzien van de NSB.³⁰¹ In 1935 boekte de NSB haar grootste verkiezingsresultaat: zij kreeg bijna acht procent van de uitgebrachte stemmen. Volgens G.A. Kooy hadden de volgelingen van L en M 'in groten getale' op de NSB gestemd.³⁰²

Op landelijk niveau zocht L en M in de eerste plaats contact en samenwerking met het KNLC, maar de onderhandelingen tussen beide organisaties vlotten niet erg. De door L en M noodzakelijk geachte landbouwpolitiek - het heffen van invoerrechten op alle ingevoerde buitenlandse artikelen die concurreerden met de producten van de Nederlandse landbouw - was voor het KNLC aanleiding, de besprekingen uit te breiden met de twee confessionele landbouworganisaties.³⁰³ In een bespreking tussen vertegenwoordigers van de drie CLO's en van L en M op 16 mei 1935 was geen overeenstemming over samenwerking mogelijk. KNBTB en CBTB stelden kort en bondig vast dat zij als confessionele landbouworganisaties dezelfde taken vervulden als L en M van plan was te gaan doen.³⁰⁴ Ook de door L en M voorgestane samenwerking met het KNLC kwam niet tot stand.³⁰⁵

Stonden de drie CLO's in een aantal kwesties tegenover elkaar, ten opzichte van de nieuwkomer L en M trokken zij zoveel mogelijk één lijn. Zij zouden een vierde centrale landbouworganisatie niet dulden en maakten dat ook duidelijk aan L en M. Pas nadat L en M uitdrukkelijk had verklaard, niet naar een positie van vierde centrale landbouworganisatie te streven waren de gesprekspartners bereid tot incidenteel overleg.³⁰⁶

Herman Derk maakte zich in toenemende mate zorgen over de sympathieën van L en M voor de NSB. In januari 1936 riep hij de boeren op, zich geen zand in de ogen te laten strooien door mooie maar nietszeggende beloften van NSB-zijde. Als deze haar zin kreeg betekende dit onherroepelijk dat het leidersbeginsel zou worden ingevoerd waardoor alle vrijheid voor de boeren zou verdwijnen als sneeuw voor de zon. 'Men moet gelijkschakelen en dit kan men alleen door alles van bovenaf te regelen.' Hij nam krachtig afstand van het leidersbeginsel.³⁰⁷

In 1937 constateerde Herman Derk dat de politieke invloed van L en M was doodgelopen. 'In plaats van het platteland metterdaad tot actieve deelname aan het partijleven te helpen brengen' wilde L en M door verkiezingsadviezen invloed uitoefenen. Daardoor had de organisatie 'zijn vleugels gebrand aan de politieke vlam en nergens een gefundeerde invloed opgebouwd.'³⁰⁸ Wellicht was hier de wens de vader van de gedachte: het ledental van de GBB was inmiddels groter dan dat van de GML (zie bijlage 3.2). Ook landelijk breidde het ledenaantal zich uit. Hierbij dient te worden opgemerkt dat de groei niet zozeer ten koste ging van de bestaande landbouworganisaties, maar in hoofdzaak te danken was aan een toestroom van nieuwe, tot dan toe ongeorganiseerde boeren. Kennelijk slaagde L en M er beter dan de gevestigde landbouworganisaties in, niet-georganiseerde boeren aan zich te binden. Al vanaf haar oprichting in 1933 nam L en M in ledenaantal de derde plaats in en zou die, hoewel na 1935 de groei duidelijk afzwakte, behouden tot aan de Tweede Wereldoorlog. In 1940 was van de georganiseerde boeren zesendertig procent aangesloten bij de KNBTB, zesentwintig procent bij het KNLC, tien procent bij L en M, negen procent bij de CBTB en negentien procent bij zelfstandige dorpsverenigingen.³⁰⁹ Bij de zogenoemde 'centrale landbouworganisaties' was dus niet meer dan eenenzeventig procent van de georganiseerde boeren aangesloten. Hierbij moet worden aangetekend dat er geen cijfers bekend zijn over het totaal aantal ongeorganiseerde boeren. Schattingen lopen uiteen van dertig tot veertig procent, vooral boeren met kleine en middelgrote bedrijven.³¹⁰

De algemene landbouwmaatschappijen hadden hun grootste aanhang in de zeekleigebieden, de veenkoloniën en de weidestrecken. Geografisch waren dat de drie noordelijke provincies en de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden. Deze gebieden werden over het algemeen gekenmerkt door middelgrote en grote bedrijven. De KNBTB telde de meeste leden op de zandgronden in Zuid- en Oost-Nederland en scoorde eveneens hoog in de tuinbouwgebieden

langs de westkust van Noord- en Zuid-Holland. Zowel op de zandgronden als in de tuinbouw waren kleine bedrijven regel.³¹¹ De spreiding van CBTB-leden over praktisch geheel Nederland - alleen de provincie Limburg kende geen CBTB-afdelingen - laat een indeling naar landbouwgebied en bedrijfs-grootte niet toe.

L en M werd niet gerekend tot de erkende CLO's. Desondanks kon de politiek niet om de bond heen. Uit onvrede over het functioneren van de bestaande landbouwcrisismaatregelen stelde de toenmalige minister van Landbouw en Visserij, L.N. Deckers, in 1935 de commissie-Van Loon in. Deze had tot taak na te gaan of de bestaande landbouwcrisismaatregelen herzien moesten worden. Eén van de mogelijkheden was het door L en M voorgestelde systeem van het verplaatsen van heffingen en toeslagen naar de grens. De overgrote meerderheid van de commissie was echter van mening dat dit geen aanbeveling verdiende.³¹² Ook door de minister van Economische Zaken, mr. M.P.L. Steenberghe, werd het stelsel 'gewogen en te licht bevonden'.³¹³ Kreeg het voornoemde systeem aandacht maar vooral kritiek van politiek en landbouworganisaties, het sterker benadrukken van de sociaal-culturele betekenis van de boerenstand vond veel weerklank op het platteland. L en M stond daarin niet alleen, ook vooraanstaande personen lieten zich positief uit over de waarde van het boerenleven voor de gehele bevolking.

W. Schermerhorn, de latere minister-president en zelf afkomstig uit het boerenmilieu, liet zich bij een druk bezochte landdag van L en M in 1935 als volgt uit: "'Wij strijden voor een beter bestaan, maar de hóófdzaak is uitbeelding van de betekenis van de boer voor de volksgemeenschap."³¹⁴ CBTB-voorzitter Diepenhorst verdedigde de stelling 'dat een zuiver en hoogstaand boeren-leven een der beste waarborgen is voor de bewaring der volkskracht'.³¹⁵ In de katholieke landbouwfilosofie gold een sterke boerenstand als een steunpilaar van een christelijke samenleving.³¹⁶

Herman Derk gaf herhaaldelijk zijn visie weer over 'de onvervangbare waarde van den boerenstand voor de samenleving'.³¹⁷ Hij gaf hiervoor een viertal redenen: de boerenstand zorgde voor verjonging van een volk aangezien hun geboorteoverschot de stedelijke bevolking aanvulde; verder waren zijn gezonde kijk op de samenleving (de boer weet dat de mens eerst iets moet ontvangen, voordat hij wat verteren kan), zijn sterk gevoel voor orde en gezag in de samenleving en tenslotte zijn sterk godsdienstig besef, mede voortvloeiend uit zijn besef van afhankelijkheid, van grote betekenis voor de gehele bevolking.³¹⁸

Ondanks de toenemende spanningen hadden het KNLC en L en M toch incidentele contacten. Zo vond er op verzoek van L en M op 22 april 1940 een bespreking plaats over het in januari 1940 door het KNLC samengestelde Landbouwprogramma en werd afgesproken, periodieke besprekingen te beleggen tussen vertegenwoordigers van beide organisaties. Hier kwam echter

weinig van terecht, mede in verband met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

Herman Derks gelijktijdige lidmaatschap van L en M en van Eenheid door Democratie maakt een dubbelslachtige indruk. Hoe kon hij in eenzelfde periode zowel actief zijn in L en M - die al vanaf 1935 nauwe banden had met de NSB, een organisatie die de democratie aan haar laars lapte - en in de beweging Eenheid door Democratie, die zich juist sterk maakte voor het behoud van de democratie? De voor de hand liggende verklaring dat Herman Derk uit opportunistische overwegingen lid zou zijn geworden met het oogmerk gekozen te worden voor de Tweede Kamer houdt bij nadere overweging geen stand. Dan zou immers niets hem hebben belet om in 1937, toen L en M geen positief advies had uitgebracht met betrekking tot zijn kandidatuur en hij ook niet werd herkozen, zijn lidmaatschap op te zeggen. Al vóór de verkiezingen had Herman Derk echter aan L en M schriftelijk laten weten dat, ongeacht de verkiezingsuitslag, zijn verhouding tot L en M evenals in het verleden zou worden bepaald door 'onzen wederzijdschen arbeid en verantwoordelijkheid voor de boerenzaak'.³¹⁹

De meest voor de hand liggende verklaring lijkt te zijn dat Herman Derk, die al in 1932 aan Smid had laten weten zich niet te kunnen verenigen met wat hij noemde het mobiliseren van de onvrede onder de boeren door L en M, zich door de situatie genoodzaakt voelde om door actieve participatie in L en M de schade voor de bij het KNLC aangesloten landbouwmaatschappijen zoveel mogelijk te beperken. Deze verklaring wordt enerzijds versterkt door zijn overtuiging dat de algemene landbouwmaatschappijen, die er niet in waren geslaagd de kleine boeren in voldoende mate te bereiken, medeverantwoordelijk waren voor het ontstaan en de groei van L en M. Anderzijds blijkt uit zijn bespiegeling in 1937 over de toekomstige opzet van de organisatorische landbouwkoepel dat hij daarin voor L en M geen plaats zag. In het kader van deze verklaring koos Herman Derk, die in de gegeven omstandigheden moest kiezen tussen twee kwaden, voor de in zijn ogen minst kwade oplossing. In het volgende hoofdstuk zal blijken dat, toen het er echt op aankwam, Herman Derk besluiten nam die strookten met zijn inzet in Eenheid door Democratie.

3.6 *BOEREN EN LANDARBEIDERS IN DE JAREN DERTIG: 'MEER SAMENWERKING'*

Bij de aanvankelijke toenadering tussen boeren- en landarbeidersorganisaties in 1931, waardoor de landbouwcrisismaatregelen tot stand konden komen, speelden zakelijke belangen bij beide partijen de hoofdrol. Deze legden echter een onvoldoende basis voor wederzijds respect en de samenwerking tussen boeren en landarbeiders ging dan ook niet van harte. Integendeel, mede als gevolg van de ernst van de landbouwcrisis stelden de boeren zich weinig

soepel op. Zij schrokken er niet voor terug om gemaakte loonafspraken niet na te komen of looncontracten op te zeggen. Op meerdere plaatsen braken stakingen uit, met name in Groningen en Friesland.³²⁰

Als voorzitter van de GML besteedde Herman Derk regelmatig aandacht aan de moeizame verhoudingen tussen boeren en landarbeiders. Terwijl hij over het algemeen de nadruk legde op het begraven van de strijdbijl, nam hij tegelijkertijd het standpunt in dat de landarbeiderslonen verlaagd moesten worden. Hij deed dit niet omdat hij deze op zichzelf te hoog vond, maar omdat de boeren niet in staat zouden zijn deze te betalen.

Zo reageerde hij in januari 1933 publiekelijk op de kritiek die de drie samenwerkende landarbeidersbonden hadden geuit in een adres aan de minister van Economische Zaken en Arbeid, mr. T.J. Verschuur. De bonden hadden diens hulp ingeroepen tegen onder andere de 'voortgaande drang tot loonsverlaging.' Herman Derk verweerde zich hiertegen met gegevens van Verschuur, die in de Tweede Kamer onder meer had gezegd dat de bedrijven in noordelijk Groningen over het boekjaar 1931-1932 een verlies hadden geleden van anderhalve gulden per hectare. Volgens Herman Derk had de minister duidelijk aangetoond 'te beseffen, dat het - ook bij de in verhouding lage lonen der landarbeiders - ten slotte gaat om mogelijkheden, niet om wenschelijkheden.'³²¹ Het antwoord van de landarbeidersbonden liet niet lang op zich wachten. De secretaris van de NBAL, J. Hilgenga, verweet Herman Derk dat deze zich, naast het verkrijgen van regeringssteun, ook verlaging van de landarbeiderslonen tot doel had gesteld. Hij ontkende niet de moeilijke situatie waarin de boeren verkeerden 'maar ontzettend veel moeilijker en droeviger is het bestaan van de massa landarbeiders, ook toch werkers in de bedrijven, welke zóó krachtig door den Staat worden geholpen.' Daaraan ontleenden de landarbeidersbonden het recht om hogere lonen te vragen. Hilgenga bestreed de opvatting van Herman Derk dat boeren het niet zouden kunnen betalen aangezien zij in het 'gouden tijdvak' van 1850-1880 en in de 'goede jaren' tijdens en kort na de oorlog maar hadden moeten sparen. 'Werkgevers, die in die tijden hunne niet- of zwakgeorganiseerde arbeiders zóó behandeld hebben, doen beter te zwijgen over lonen, welke wellicht boven economisch peil liggen.'³²² Uit deze opmerking blijkt hoe diep de sporen van vernedering bij de landarbeiders nog waren over de onwil van boerenwerkgevers om tijdens voorspoedige jaren ook hun arbeiders te laten delen in de welvaart. Tegelijk onderschreef Hilgenga impliciet de stelling van Herman Derk, dat in de bestaande situatie hogere landarbeiderslonen economisch niet verantwoord waren.

In zijn weerwoord merkte Herman Derk op: 'Meer nog dan op de landarbeidersloonen had ik het oog op de industriële lonen, op de salarissen van het overheids personeel, op de bouwvakarbeidersloonen, etc. Daar is vooral de noodlottige loonverstarring te vinden.'³²³

Herman Derk constateerde in de algemene vergadering van de GML in 1933 dat 'de vervulling van zijn sociale plicht als lid van de plattelandsgemeenschap niet de sterkste zijde van den Groninger boer [is] geweest.' Hij riep zijn achterban op zich in te zetten voor meer samenwerking met de landarbeiders. 'Niets is beter in staat de verhoudingen te verzachten, dan gemeenschappelijk werken aan één en hetzelfde doel; men leert elkander kennen en waardeeren.' Hij sprak als zijn overtuiging uit dat in de toekomst samenwerking tussen de georganiseerde boerenstand en de georganiseerde landarbeiders in sterkere mate nodig zou blijken, terwijl arbitrage een meer normaal verschijnsel zou worden.³²⁴ Zover was het echter nog niet en de boeren zouden pas onder druk van de overheid meer in beweging komen. Deze liet niet lang op zich wachten. Aanvankelijk reageerde de regering nog afwijzend op de adressen van de gezamenlijke landarbeidersbonden over de misstanden in de landbouw en de onwillige houding van de boeren, maar toen in Zuid-West-Nederland een massale staking dreigde van overwegend christelijke landarbeiders greep het kabinet in.³²⁵ Het wenste, naast het herstel van de onderlinge verhoudingen, de zekerheid te hebben dat de aan de boeren verleende hulp via de Landbouwcrisiswet ook aan de landarbeiders ten goede zou komen. Met dit doel vaardigde de overheid op 27 juni 1934 de Landbouwcrisisorganisatiebeschikking 1934 II uit. Deze hield in dat alle boeren, die waren aangesloten bij een crisisorganisatie en zodoende steun ontvingen, verplicht werden om over de arbeidsvoorwaarden van bij hen werkzame personen overleg te plegen met één of meer landarbeidersbonden. Ook als de op het bedrijf werkzame landarbeiders niet bij een landarbeidersbond waren aangesloten, dan nog waren boeren gehouden met deze bonden te overleggen. Verder gold de verplichting dat overeengekomen cao's dienden te worden nagekomen. Bij arbeidsgeschillen waren de werkgevers verplicht, wanneer de minister dat wenselijk achtte, arbitrage te aanvaarden en de arbitrale uitspraak na te leven.³²⁶ Hiermee kwam het kabinet verregaand tegemoet aan de verlangens van de bonden, tengevolge waarvan de situatie in de agrarische sector ingrijpend veranderde. Het geregelde overleg tussen boeren en landarbeiders nam toe, het aantal cao's steeg en conflicten werden vrijwel altijd door verplichte arbitrage opgelost. Stakingen kwamen nauwelijks meer voor en het aantal arbitrages steeg gestaag.³²⁷

Op 14 februari 1935 stelde de minister van Sociale Zaken, dr. J.R. Slotemaker de Bruine, op grond van de Bedrijfsradenwet de Kerncommissie Landbouw in. Haar taak was de regering te adviseren over de instelling van bedrijfsraden in de landbouw. In het verslag van de eerste bespreking met alle betrokkenen werd gesteld dat er een duidelijke ontwikkeling werd ingezet in de richting van regionale bedrijfsraden. De werkelijkheid was minder fraai. Over het algemeen leefde de gedachte aan permanente samenwerking tussen boeren en landarbeiders niet. Van katholieke zijde was weliswaar vanaf 1919 getracht om via de instelling van een R.K. Landbouwbedrijfsraad - paritair

samengesteld uit vertegenwoordigers van de KNBTB en St. Deusdedit - te komen tot een betere samenwerking, de achterban van de KNBTB voelde weinig voor samenwerking met de landarbeiders. De R.K. Landbouwbedrijfsraad kwam dan ook niet tot ontplooiing.³²⁸

Hoewel de provinciale CBTB-bonden van meet af aan het werkgeverschap hoog in het vaandel voerden, ontbrak geruime tijd de bevoegdheid tot het afsluiten van cao's. Zo verwierf de Friese CBTB deze pas in 1937 en de bond beriep zich erop, binnen de landelijke CBTB de eerste van de provinciale organisaties te zijn die deze bevoegdheid statutair kreeg.³²⁹ Uit deze gang van zaken kan de conclusie worden getrokken dat de boeren, ongeacht bij welke organisatie zij waren aangesloten, weinig voelden voor serieuze onderhandelingen met de landarbeidersbonden over geregelde arbeidsverhoudingen. Hun afwijzende houding werd gevoed door de vrees dat de landarbeiders een te grote invloed zouden krijgen met als uiteindelijk gevolg de vaststelling van te hoge lonen. Herhaalde verzoeken van de landarbeidersorganisaties voor een permanent overleg met de drie centrale landbouworganisaties werden door de laatste afgewezen. Zij waren wel bereid tot incidenteel overleg maar maakten bezwaar tegen permanent contact, bevreesd als zij waren voor te veel zeggenschap van de landarbeiders bij de behartiging van hun economische belangen.³³⁰ Dit bleek onder andere uit de moeizame totstandkoming van cao's. Wel had de wet van 1934, die verplichte arbitrage oplegde, tot gevolg dat boeren het daarop minder gemakkelijk lieten aankomen en geleidelijk kwamen er meer vrijwillige cao's tot stand. Van enkele tientallen in 1920 steeg het aantal afgesloten contracten via ruim honderd vijftig in 1930³³¹ tot een kleine vijfhonderd in 1938.

Uit diverse gegevens (zie bijlagen 3.1 tot en met 3.6) kan worden afgeleid dat de meeste cao's tot stand kwamen in die gebieden waar de tegenstellingen tussen boeren en landarbeiders van oudsher het meest scherp waren: de drie noordelijke provincies en de bollenstreek in Noord- en Zuid-Holland. Daar werd niet minder dan zeventig procent van het totale aantal cao's afgesloten. In deze gebieden hadden landarbeidersbonden zich door langdurige strijd ontwikkeld tot sterke onderhandelingspartners, die in staat bleken de boerenwerkgevers te bewegen tot het afsluiten van cao's.

Geheel anders lag het in de zuidelijke provincies Noord-Brabant en Limburg. Daar waren de landarbeidersbonden zeer zwak, terwijl de oppermachtige katholieke boerenbonden/werkgevers zich op dit terrein passief opstelden. Zij speelden op het terrein van de cao's een te verwaarlozen rol. In Limburg kwam geen enkele cao tot stand en in Noord-Brabant kwamen de katholieke werkgevers tot slechts acht cao's.

Boerenwerkgeversorganisaties van algemene of liberale signatuur waren in ruim vijftig procent betrokken bij de in 1938 afgesloten cao's, de katholieke bonden - in meerderheid de katholieke Land- en Tuinbouwbond (LTB), werkzaam in Noord- en Zuid-Holland - bij een kleine dertig procent en de protestants-christelijke bonden bij ruim twintig procent.

Relatief gezien, gemeten naar de aanhang van de drie CLO's, scoorden de protestants-christelijke werkgeversorganisaties veruit het hoogst, gevolgd door de algemene werkgevers. Als hekkensluiters fungeerden de katholieke werkgeversorganisaties.

Vanuit de landarbeidersbonden gezien was de protestants-christelijke bond de meest succesvolle. Deze bond was betrokken bij twee derde van de cao's, gevolgd door de katholieke bond met twintig procent en de sociaal-democratische bond met dertien procent.³³² Ook relatief gezien scoorde de NCLB met ruim eenderde van het totaal aantal leden van de landarbeidersbonden verreweg het hoogst; het resultaat van de katholieke bond was overeenkomstig zijn aanhang. De sociaal-democratische bond bleef relatief ver achter: met veertig procent van de leden was de bond slechts in dertien procent betrokken bij de cao's. Naar alle waarschijnlijkheid zagen de boerenwerkgevers deze bond nog als vertegenwoordiger van de klassenstrijd waarmee zij liefst zo weinig mogelijk zaken deden.

Samenwerking tussen boeren en landarbeiders was zowel in het belang van de drie CLO's als van de landarbeidersbonden. Een gezamenlijk optrekken van boeren- en landarbeidersorganisaties verhoogde de kans om bij de overheid met succes te kunnen aandringen op prijsverhogende maatregelen. Toch kwam het daar voorlopig niet van.

In een bespreking tussen vertegenwoordigers van de drie CLO's - waarbij Herman Derk namens het KNLC aanwezig was - en de drie landarbeidersorganisaties op drie januari 1940, herhaalden deze laatste hun dringend verzoek van oktober 1939, te komen tot een permanent overleg tussen boeren en landarbeiders door het instellen van een vaste commissie van overleg die regelmatig zou vergaderen. In hun visie vroegen vakonderwijs, het afsluiten van cao's en de beloning van landbouwarbeid, voor zowel ondernemer als arbeider, blijvende aandacht. De CLO's reageerden terughoudend. Wel zeiden zij toe, naar aanleiding van het door de landarbeidersbonden ingebrachte punt van de juridische ongeldigheid van veel afgesloten cao's, de bevoegdheid tot het sluiten van cao's in studie te nemen. Verder toonden zij zich bereid tot overleg als de landarbeidersorganisaties dit wensten. Zij zouden zich intern beraden over de vraag of het overleg permanent zou moeten zijn.³³³ In het verslag worden geen woordvoerders met name genoemd. Het verslag beperkt zich tot 'de landbouworganisaties' en 'de landarbeidersorganisaties', zodat bijvoorbeeld niet kan worden nagegaan hoe binnen elk van de drie CLO's over deze voorstellen werd gedacht.

Zoals binnen het KNLC gebruikelijk was bracht Herman Derk in het eerstvolgende HB van het KNLC op 17 en 18 januari 1940 verslag uit over de gehouden bespreking. Vooraf was dit punt besproken in het DB dat als zijn oordeel had uitgesproken dat naar een zekere vorm van samenwerking kon worden gestreefd. Lonen en arbeidsvoorwaarden dienden echter buiten bespreking te blijven. Het HB ging hiermee akkoord.³³⁴

Kort daarna kwam een 'Commissie van Overleg' tot stand, bestaande uit drie vertegenwoordigers van de CLO's en drie van de landarbeidersbonden. Deze commissie vergaderde een maal per maand onder voorzitterschap van C. van den Heuvel (vice-voorzitter CBTB), ir. G.J. Heymeyer (secretaris KNBTB) voerde het secretariaat en H. Smit (adjunct-secretaris KNLC) had zitting namens het KNLC. J. Hilgenga (voorzitter NBAL) vertegenwoordigde de sociaal-democratische, A.J. Loerakker (voorzitter St. Deusededit) de rooms-katholieke en R. Siemons (voorzitter NCLB) de protestants-christelijke landarbeidersbond.³³⁵ Een voorzichtig begin was gemaakt.

3.7 BOERENPENSIOEN: 'ONMISBARE AANVULLING'

Bezinning op de positie van de landarbeiders bracht Herman Derk tot een vergelijking met die van de boerenstand. In 1937 sprak hij zich uit voor een staatspensioen 'als een noodzakelijke en onmisbare aanvulling van ons huidige maatschappelijk bestel.'³³⁶ Politiek bleek dit geen haalbare kaart, maar ook het DB van de GML reageerde in mei 1938 terughoudend toen Herman Derk dit onderwerp had geagendeerd.³³⁷ Desondanks constateerde hij op de Groninger Dag 1938, een bijeenkomst van vertegenwoordigers van bedrijfsleven, wetenschap en overheid "dat de mogelijkheid, de positie van onze boerenstand blijvend te verbeteren door een geëigende sociale wetgeving voor de boeren- en tuindersondernemers, én door de Regeering én door onze landbouworganisaties, te veel werd veronachtzaamd."³³⁸ Naar zijn vaste overtuiging waren hier grote mogelijkheden "om in het dikwijls harde en zware leven van den - vooral ook kleineren - boer, weer bestaanszekerheid en levensvreugde te brengen."³³⁹ Herman Derk stak hiermee de hand in eigen boezem, gezien zijn voorzitterschap van de GML en zijn bestuurslidmaatschap van het KNLC, beide vanaf 1930. De GML liet dit verwijt van haar voorzitter aan de eigen organisatie niet lang op zich zitten. Nog in hetzelfde jaar legde ze als vraagpunt aan haar afdelingen voor: "Is het mogelijk en gewenscht ons systeem van sociale wetgeving, aangepast aan de eigen omstandigheden, ook uit te breiden over de ondernemers in den land- en tuinbouw?"³⁴⁰ De achterban beantwoordde de vraag ontkennend en kwam tot de conclusie dat deze 'onder de huidige omstandigheden niet gewenscht en niet wel mogelijk moet worden geacht.'³⁴¹

Herman Derk nam geen genoegen met deze afwijzing. Als voorzitter van het KNLC stelde hij in het HB van het KNLC van 21 en 22 december 1938 een brief aan de orde van het DB van de GML - waarvan hij de eerste ondertekenaar was - met een pleidooi voor een toekomstig landbouwbeleid. Zijn voorstel vond bijval en er werd een commissie benoemd die tot taak kreeg het ontwerpen van een landbouwprogramma.³⁴² Enkele maanden later nam het HB van het KNLC het voorstel van Herman Derk over, een deskundige op het terrein van sociale verzekeringen uit te nodigen voor het houden van

een inleiding over de uitbreiding van de sociale verzekering tot de kleine zelfstandigen.³⁴³ Het eindresultaat was dat op 4 januari 1940 een Landbouwprogramma van het KNLC aan de pers kon worden gestuurd waarin onder andere werd gesteld dat 'met kracht' diende te worden gestreefd naar 'eenvoudig opgebouwde verplichte sociale voorzieningen voor ondernemers.' Allereerst kwamen daarvoor pensioen-, invaliditeits- en ongevallenverzekeringen van boeren en tuinders in aanmerking.³⁴⁴ Dit voorbeeld - waarop hij op twintigjarige leeftijd een voorproef nam met het naar voren brengen van de memorisatie in de rederijderskamer (zie hoofdstuk 1) - is illustratief voor de wijze waarop Herman Derk trachtte invloed uit te oefenen. Via het lanceren van ideeën in toespraken en artikelen vanuit diverse invalshoeken maakte hij zijn opvattingen publiek teneinde zijn achterban er voor te winnen. Een volgende stap was het agenderen ervan in het DB en het HB van de GML en, vanaf november 1938, in het KNLC. Zijn voorzitterschap van deze beide organisaties bood hem daartoe uitgelezen kansen, aangezien hij zowel in de GML als in het KNLC tevens voorzitter was van het DB, het orgaan dat de agenda van het HB vaststelde.

3.8 'BLIJVENDE LANDBOUWORDENING'

Als gevolg van de ruïneuze werking van de crisis in de jaren dertig leefde de in de jaren twintig gestarte discussie over de ordening van het bedrijfsleven opnieuw op. Katholieken voelden zich hiertoe aangespoord door de in 1931 uitgebrachte pauselijke encycliek *Quadragesimo Anno*, die de gedachte van de organische opbouw van de maatschappij expliciet uitwerkte. Sociaal-Democraten lieten de socialisatiegedachte varen en streefden naar een sterke staat met daarbinnen decentralisatie van verordenende bevoegdheden op zakelijk niveau, de zogenoemde functionele decentralisatie. Antirevolutionairen wezen ordening niet af mits deze niet werd opgelegd door de staat. Daarmee stonden zij dicht bij de liberalen die wars waren van overheidsbemoediging. Liberalen hechtten meer waarde aan vrijwillige onderlinge samenwerking tussen allen die in een bepaalde bedrijfssector werkzaam waren dan aan ingrijpen van bovenaf. Toch namen zij noodgedwongen deel aan het inmiddels, naar aanleiding van de crisis, opgekomen orderingsdebat. Het debat leverde echter slechts een weinig succesvolle Bedrijfsradenwet op en van de wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van cao's werd vóór de Tweede Wereldoorlog nauwelijks gebruik gemaakt.³⁴⁵ In de eerste plaats voelden de werkgevers er niets voor terwijl voor de grootste vakbeweging, het NVV, de aantrekkelijkheid ervan was verdwenen omdat, in tegenstelling tot datgene wat het NVV voorstond, de arbeiders geen zeggenschap kregen op economisch terrein.³⁴⁶

Anders was het in de agrarische sector waar in een veel sterkere mate ordening plaatsvond. Door de invoering van de Landbouwcrisiswet kreeg de overheid rechtstreeks invloed op het landbouwbedrijfsleven.

De drie landbouworganisaties, die ondanks hun meningsverschillen tijdens de landbouwcrisis eendrachtig samenwerkten, hadden uitdrukkelijk gevraagd om overheidssteun waarmee overheidsingrijpen gepaard ging. Herman Derk was zich hiervan ten volle bewust en stond er positief tegenover. Bij zijn openingstoespraak in de algemene vergadering van de GML in 1932 hekelde hij de in eigen kring naar voren gekomen kritiek over de landbouwcrisismaatregelen. 'Zoowel ten aanzien van de kwaliteit, den afzet als de productie, wordt de gelegenheid gegeven regelend op te treden...De uitvoering dezer wetten stelt aan de zelfbeheersching van onzen boerenstand hogere eischen; zij is gedeeltelijk in eigen handen gelegd en grijpt diep in de bedrijfsgewoonten van velen in. Het is gemakkelijk op allerlei zich natuurlijk voordoende kinderziekten af te geven en het oor te leenen aan hen, die deze wetten om eigen- of standsvoordeel gaarne zagen mislukken...Men denke zich - voordat men gaat mopperen en klagen - maar eens in, hoe onze prijzen zouden zijn zonder den invloed dezer wetten. Wij vertrouwen, dat de uitvoerende organen op krachtige en consequente wijze zullen voortgaan de wetten uit te voeren.'³⁴⁷

Herman Derk was een van de weinige landbouwbestuurders, die zich vierkant stelde achter de consequentie van de crisiswetten: het stellen van eisen aan de landbouw door de overheid in het algemeen belang.

De landbouworganisaties waren niet onverdeeld gelukkig met de uitvoering van de crisismaatregelen. Geleidelijk groeide in hun kringen de opvatting dat het vrije bedrijfsleven een te geringe invloed had op de landbouwcrisispolitiek. Zo hadden zij geen zeggenschap over de hoogte van de prijzen van landbouwproducten. Pogingen van de landbouworganisaties om de uitvoering van de crisiswetten geheel in eigen handen te krijgen vonden echter bij de regering geen gehoor. Tegelijkertijd voelden de CLO's steeds meer de behoefte aan een min of meer geregeld contact met het inmiddels ingestelde College van regeringscommissarissen. Hun desbetreffend verzoek willigde de minister in en vanaf 1934 was er, meestal maandelijks, gezamenlijk overleg tussen het College van regeringscommissarissen en de CLO's.

Het nauwe contact tussen de uitvoerende overheidsinstanties en de landbouworganisaties bevorderde het wederzijdse begrip en verbeterde de onderlinge verhoudingen.

De eerder genoemde commissie-Van Loon had mede tot taak, voorstellen te ontwikkelen tot wijziging van de landbouwcrisismaatregelen. De commissie was voorstandster van het verlenen van een verordenende bevoegdheid aan de CLO's, alsmede van het recht binnen bepaalde grenzen de voorschriften van de landbouwcrisiswetgeving ten uitvoer te brengen. Hoewel ook in dit stelsel een centraal beheer noodzakelijk was, zou toch het euvel van de als

zeer hinderlijk ervaren toenemende bureaucratie aanzienlijk kunnen worden beperkt. Een door de commissie uitgebracht aanvullend rapport in verband met de devaluatie van de gulden in september 1936 was voor de minister aanleiding een voorontwerp-Landbouwordeningswet samen te stellen. Het voorontwerp bouwde voort op de adviezen van de commissie-Van Loon. Ter vervanging van de Landbouwcrisiswet zouden verschillende Landbouwraden worden ingesteld waarin vertegenwoordigers van de CLO's, handel, nijverheid en de landarbeidersorganisaties zitting hadden.³⁴⁸

In april 1938 nodigde de minister van Economische Zaken mr. M.P.L. Steenberghe, onder wie de landbouw toen ressorteerde, de CLO's uit voor een bespreking teneinde aan het bedrijfsleven een grotere plaats toe te kennen bij de uitvoering van de Landbouwcrisiswet. Aan een nieuw opgerichte commissie onder leiding van dr. A.A. van Rhijn waarin S.L. Louwes als tweede regeringscommissaris zitting had, namen per landbouworganisatie twee vertegenwoordigers deel. Voor de CBTB waren dit vice-voorzitter C. van den Heuvel en secretaris W. Rip; voor de KNBTB secretaris H. van Haastert en adjunct-secretaris van de ABTB H. Ruyter; voor het KNLC de secretaris van de Friesche Maatschappij van Landbouw N.H. Blink en de secretaris van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw T.P. Huisman.³⁴⁹

In de 'Inleiding' merkte de commissie-Van Rhijn op dat, gezien de kwetsbare positie van de landbouw en zijn betekenis als bestaansbron voor een groot deel van de Nederlandse bevolking, de overheid ook in de toekomst speciale aandacht behoorde te besteden aan deze bedrijfstak. De commissie constateerde dat de Landbouwcrisisorganisaties in wezen overheidsorganisaties waren. Op den duur zou dit systeem leiden tot verstarring, verambtelijking en verslappende verantwoordelijkheid van land- en tuinbouw.

Uitgangspunt van de commissie voor een nieuw op te zetten beleid was dat de verantwoordelijkheden en risico's terug moesten naar het bedrijfsleven, terwijl de overheid meer op afstand zou blijven. Concreet stelde zij voor dat de georganiseerde landbouw nieuwe landbouworganen in het leven zou roepen. Deze moesten een wettelijke basis krijgen en worden toegerust met verordenende bevoegdheden teneinde bindende regelingen te kunnen uitvoeren voor alle bedrijfsgenoten. Tevens zouden zij worden belast met de controle op de uitvoering van de genomen maatregelen. Dit ging aanmerkelijk verder dan de Landbouwcrisiswetgeving, waar bijvoorbeeld de controlefunctie bij de overheid lag.

Wat betreft het op afstand blijven van de overheid stelde de commissie voor dat de minister - anders dan tijdens het regime van de Landbouwcrisiswet - geen richtprijzen voor landbouwproducten meer zou voorstellen, maar zich zou beperken tot het scheppen van voorwaarden die de boeren beter in staat moesten stellen tot het behalen van een redelijke prijs voor hun producten. Deze prijs zou moeten liggen binnen 'ruime prijsgrenzen,' na overleg met de sector vast te stellen door de overheid. Niet alleen zouden jaarlijks de

prijsgrenzen moeten worden vastgesteld, maar ook de omvang van de productie. Daarnaast bleef de overheid verantwoordelijk voor de heffingen terwijl ook voor de begrotingen van de nieuwe landbouworganen de goedkeuring van de minister was vereist. Teneinde de minister op de hoogte te kunnen houden van de gang van zaken achtte de commissie het gewenst, dat ministeriële commissarissen werden benoemd die de vergaderingen van de landbouworganen zouden bijwonen.³⁵⁰

Binnen het KNLC was, in het kader van de overname van de landbouwcrisismaatregelen, inmiddels een intensieve discussie op gang gekomen over de komende ordening in de landbouw. De hiervoor ingestelde commissie, onder voorzitterschap van dr. J. Oortwijn Botjes, bracht in september 1938 een uitvoerig rapport uit. De commissie kwam tot de conclusie dat de landbouw genoodzaakt was mee te doen aan de ordening, aangezien deze in de rest van het bedrijfsleven al ver was voortgeschreden via trust- en kartelvorming en door loon- en prijsafspraken. Het rapport wees deze beschutting aan als de veroorzaker van de bestaande ongelijkheid in loon- en prijspeil ten nadele van de landbouw. Met betrekking tot het overnemen van de landbouwcrisismaatregelen concludeerde de commissie dat de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het te voeren landbouwbeleid berustte bij de overheid. Zou de georganiseerde landbouw medeverantwoordelijkheid op zich nemen voor maatregelen met een blijvend karakter, dan kon dit hoogstens het geval zijn voor de wijze van uitvoering. Het rapport stelde als voornaamste eis een zodanig opgezet loon- en prijspeil dat de door de landbouw verlangde evenredigheid op behoorlijke wijze zou worden benaderd.³⁵¹

Herman Derk waarschuwde tegen een geforceerde ordening in de landbouw, die een zekere regelmaat in productie en afzet beoogde. Deze achtte hij in de landbouw ten enenmale onbereikbaar. 'De landbouwproductie immers is afhankelijk van factoren, die de mensch maar zeer ten deele beheerscht: weersinvloeden, plant- en veeziekte. Treden deze meer plaatselijk op, dan kunnen goede oogsten elders het tekort aanvullen zoodat de wereldsituatie niet uit haar evenwicht raakt.' Kwaliteit en kwantiteit van de wereldgraan- en veeteeltproductie verschilden echter ook over grote gebieden en veroorzaakten dan sterke prijsfluctuaties. Bovendien: wat wist men nog over mogelijke klimaatschommelingen in de wereldgraanschuren: Amerika, Australië, Siberië? 'De omvang der productie van de groote stapelproducten van den landbouw onttrekt zich dus principieel aan een vrij nauwkeurige regeling door menschelijke voorzienigheid.'³⁵² Hij constateerde echter dat het ordeningsstreven - geboren en gedreven in 'stedelijken kring' - ook de landbouw niet onberoerd had gelaten en was van mening dat 'landbouwproductie met haar eigen aard en haar grooten omvang' uiteindelijk zou beslissen 'over het al of niet slagen der geheele nationale ordening.' Herman Derk voorzag een 'blijvende landbouwordering,' aangezien niets er op duidde dat de

wereldmarkt weer vrij zou worden. 'Nadat eerst de loonen en salarissen aan de vrije werking der wet van vraag en aanbod zijn onttrokken, volgen nu de winstmarges der distributiebedrijven en ook de prijzen der landbouwproducten. En wie de prijzen wil beheerschen, moet ook den omvang der productie min of meer beheerschen. Dit te aanvaarden en er van maken wat er van te maken is, schijnt mij de meest reële politiek.'³⁵³ Hij zag als een consequentie van zijn standpunt een nieuwe landbouwordeningswet met maatregelen die 'een zoodanige uitoefening van het landbouwbedrijf bewerken als door het algemeen belang wordt gevorderd, waarin met name is begrepen een redelijke belooning van den landarbeid' onder uiteindelijke verantwoordelijkheid van de regering en bij voorkeur uit te voeren door een openbaar lichaam waarin regering en georganiseerde landbouw samenwerken.³⁵⁴

In december 1938 bracht de commissie-Van Rhijn haar rapport vertrouwelijk uit aan de belanghebbende organisaties, waaronder de drie CLO's. Voor het DB en HB van het KNLC werkte Herman Derk zijn eerdere voorstel nader uit. In feite kwam het er op neer dat hij, evenals de commissie-Oortwijn Botjes, de door de regering voorgestelde overname van crisismaatregelen door de georganiseerde landbouw afwees.

Herman Derk deelde de hoofdbezwaren van de regering tegen het van kracht zijnde crisissysteem, met name de hang naar staatsocialisme en het niet voldoende ontwikkelen van leidinggevende krachten in landbouwkringen. Hij achtte de van regeringswege voorgestelde plannen echter onaanvaardbaar, omdat een uitvoering van het toekomstige landbouwordeningsbeleid door de drie CLO's deze te veel voor het karretje van de regering zouden spannen. Verder was hij van mening dat steeds voorop moest staan dat, menselijkerwijs gesproken, redelijke prijzen bereikbaar waren. Ook dienden de georganiseerde boeren de vrijheid te behouden, mee te beslissen over de afzet van hun producten om te voorkomen dat de handel in agrarische producten in handen zou komen van moderne wereldtrusts. Herman Derk ontwierp een alternatief plan dat voorzag in de stichting van een nieuw orgaan dat stond tussen de regering en de landbouworganisaties, bestuurd door gedelegeerden van de regering, vertegenwoordigers van de drie CLO's, afgevaardigden van de georganiseerde bedrijfsgenoten via directe verkiezingen en vertegenwoordigers van handel en industrie. Van het nieuwe element van direct door de georganiseerden verkozenen, los van organisaties, verwachtte hij vooral het aankweken van meer verantwoordelijkheidsgevoel bij betrokkenen.³⁵⁵ Het DB nam zijn voorstel over en ook het HB steunde het in hoofdzaak. Het HB voerde als nieuwe argumenten aan dat de regering de 'cardinale punten,' te weten de heffingen en de exportpolitiek, niet uit handen wilde geven. Wat wel zou worden overgenomen was de uitvoering van de maatregelen, 'het z.g. detailwerk.' Van de door Herman Derk voorgestelde opvoeding tot verantwoordelijkheid van de boerenstand verwachtte de vergadering weinig.³⁵⁶

Het KNLC wijdde diverse besprekingen aan het rapport-Van Rhijn, maar handhaafde zijn afwijzend standpunt. Het achtte het niet juist, de CLO's te belasten met de uitvoering van de landbouwcrisismaatregelen omdat rond de veertig procent van de Nederlandse boeren niet bij een van de drie CLO's was aangesloten. Ook was het KNLC van oordeel dat de CLO's de verantwoordelijkheid voor de landbouwwordeningsmaatregelen niet konden dragen. Het gaf de voorkeur aan de stichting van een nieuw orgaan in de vorm van een vereniging die tussen de regering en de CLO's in zou staan.³⁵⁷ In zijn kern was het voorstel van Herman Derk door het KNLC overgenomen. De beide confessionele landbouworganisaties stonden aanmerkelijk positiever tegenover de voorgestelde overname. De CBTB zag die vooral als een middel om tegemoet te komen aan de 'natuurlijke zwakheid van de boeren- en tuindersbedrijven... Een op zichzelf blijven staan van den boerenstand zal hen weerloos doen verkeerden in een totaal georganiseerde samenleving. Óf de Overheidsarm óf in het leven geroepen - allen omvattende - Landbouworganen kunnen slechts het dooddrukken van den boeren- en tuindersstand voorkomen. Bij dezen stand van zaken, die voor zoover menselijk oog zien kan voorloopig blijvend zal zijn, moet de keus wel vallen op bedrijfsorganen boven rechtstreeksche overheidshulp.' Wel stelde de CBTB enkele voorwaarden waarvan de belangrijkste was dat de overheid moest garanderen dat de bedrijven niet alleen werden behoed voor de ondergang, zoals de Landbouwcrisiswet beoogde, maar ook de mogelijkheid bood tot het maken van winst.³⁵⁸ De KNBTB was van oordeel 'dat het alleszins gewenscht is, dat de boeren- en tuindersstand zelf de maatregelen op bedrijfsgebied uit de overheidshand overneemt.' De bond wenste wel meer zekerheid over het verkrijgen van een evenredig aandeel met andere bevolkingsgroepen van het maatschappelijk inkomen, evenals voldoende ruimte voor een normale uitbreiding en natuurlijke groei teneinde de bedrijven een voldoende bestaansbasis te bieden. Met betrekking tot de organisatievorm stelde de KNBTB een bovenbouw voor, bestaande uit een door de drie CLO's opgebouwd toporgaan met een 'ordineerende, coördineerende en controleerende taak.'³⁵⁹ Na diverse besprekingen slaagden de drie CLO's er in augustus 1939 in te komen met een gezamenlijk standpunt, waarin zij zich bereid verklaarden tot overname van de landbouwcrisismaatregelen onder drie voorwaarden. Allereerst diende de overheid een groter deel van het volksinkomen te leiden naar de boeren- en tuindersstand. In de tweede plaats moest het kabinet bereid zijn in het geheel van de export het aandeel van land- en tuinbouwproducten zo mogelijk te vergroten. Als laatste voorwaarde stelden de drie organisaties dat de overname geval voor geval zou geschieden in een vorm die het meest paste bij het betreffende product.³⁶⁰ Het was niet meer dan een formele bereidverklaring aangezien de overheid met name aan de twee eerste voorwaarden praktisch zeker niet tegemoet zou komen.

Ordering in de landbouw strekte zich verder uit dan een eventuele overname van de landbouwcrisismaatregelen door de CLO's. Op 5 juni 1939 werd bij de Tweede Kamer een wetsontwerp ingediend, houdende het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van bedrijfsregelingen in de landbouw. Na een eerste behandeling in de Tweede Kamer op 11 oktober 1939 kwam het, in verband met ingetreden mobilisatietoestand, niet meer tot verdere behandeling. Na de Tweede Wereldoorlog zou de minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening het wetsontwerp intrekken.

Noch het voorontwerp-Landbouwordeningswet, noch het ontwerp Landbouwbedrijfsregelingen leidde tot concrete maatregelen. Hiervoor waren twee redenen. In de eerste plaats zou verlegging van het zwaartepunt van de uitvoering van de landbouwcrisismaatregelen naar de CLO's de verantwoordelijkheid van deze organisaties aanmerkelijk vergroten. Niet alleen de overheid, ook de CLO's deinsden hiervoor uiteindelijk terug. Bovendien werd de oorlogsvoorbereiding sterker voelbaar tengevolge waarvan de overheid zich verplicht zag, de voorraadvorming op het terrein van de voedselvoorziening in eigen hand te houden.³⁶¹

Ondanks de geringe concrete resultaten begon de ordeningsgedachte voor en in de landbouw inmiddels sterk te leven. Besloten werd dan ook aan de mogelijkheid en uitvoerbaarheid daarvan nadere aandacht te wijden. Niet langer werd vastgehouden aan de gedachte dat de uitvoering van landbouwcrisismaatregelen geheel in handen van de regering diende te blijven. Gezocht zou worden naar een weg waarlangs deze zo mogelijk geheel, maar in ieder geval voor een groot deel, in handen van belanghebbenden zelf kon worden gelegd.³⁶²

Teneinde een goed inzicht te hebben in het feitelijke reilen en zeilen van de landbouw had Herman Derk al vanaf het begin van de jaren dertig herhaaldelijk gewezen op de noodzaak van cijfermatige onderbouwing. Hij had echter geconstateerd dat er onder de Groninger boeren onvoldoende belangstelling was voor de cijfers van de in die provincie werkzame landbouwboekhoudbureaus. Volgens hem had niemand het recht om over de economische toestand van de landbouw te oordelen als hij de cijfers niet kende. 'Want niet op onzekere verwachtingen maar op den vasten grond van nuchtere getallen kan het oordeel over den toestand van ons landbouwbedrijf worden geveld. Wie dit materiaal niet kent, is niet deskundig en een ondeskundig oordeel heeft geen waarde.'³⁶³ Herman Derk kwam herhaaldelijk terug op dit onderwerp en zijn ideeën vonden meer en meer steun. Ook het KNLC raakte overtuigd van de urgentie van de oprichting van een landelijk documentatiebureau. Inmiddels had hij een gesprek gehad met de in 1938 afgestudeerde Rotterdamse econoom, J. Horryng. Deze had bij hem 'een zeer goede indruk' achtergelaten. Op voorstel van Herman Derk besloot het HB van het KNLC in januari 1940, over te gaan tot de aanstelling van Horryng bij het op te richten documentatiebureau.³⁶⁴ Horryng kreeg als eerste opdracht

een onderzoek naar de oogst-1940. Hij waardeerde het zeer dat hij deze opdracht 'in objectief-wetenschappelijke geest' diende uit te voeren, door voorzitter Herman Derk uitgedrukt in "'Voor de uitslag willig blind."³⁶⁵ Het documentatiebureau was de voorloper van het Landbouw-Economisch Instituut dat, in verband met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, pas officieel kon worden opgericht in december 1940.³⁶⁶ Herman Derk werd de eerste voorzitter maar niet voor lang. In augustus 1941 zou hij, op last van de bezettingsautoriteiten, vervangen worden door de hoogleraar G. Minderhoud.³⁶⁷

3.9 VOORBEREIDING VOEDSELVOORZIENING IN OORLOGSTIJD

Al in 1937 had de regering in verband met de toenemende internationale spanningen het Rijksbureau voor de Voorbereiding van de Voedselvoorziening in Oorlogstijd (RBVVVO) ingesteld onder leiding van S.L. Louwes. In augustus 1939 intensiverde het Rijksbureau het al bestaande overleg met de drie CLO's over de te treffen maatregelen voor de voedselvoorziening in oorlogstijd. Het Rijksbureau ging er voorlopig vanuit dat Nederland neutraal bleef en dat de grenzen geheel werden afgesloten. Het zag als zijn taak de aanwezige voorraden op een zodanige wijze te verdelen dat zo goed mogelijk kon worden voorzien in de behoeften van mens en dier. Tevens gaf het Rijksbureau aan dat, onmiddellijk na de afkondiging van de mobilisatie, een algemene landbouwinventarisatie zou worden gehouden waarbij alle aanwezige voorraden granen, aardappels, peulvruchten en zaden, alsmede de veestapel zouden worden opgenomen. Tegelijkertijd zouden aflevering en vervoer van alle landbouwproducten worden verboden. Verder zouden alle bij landbouwers aanwezige gedorstte voorraden graan worden gevorderd. Als belangrijkste reden voor de inventarisatie en vorderingen gaf het Rijksbureau aan dat op die manier alle voorraden in handen kwamen van de regering en dientengevolge zo economisch mogelijk konden worden gedistribueerd, hetzij voor menselijke hetzij voor dierlijke consumptie.³⁶⁸ Het voornaamste doel hiervan was het vormen van voorraden ter overbrugging van de vrij lange periode die nodig was voor de omschakeling van de landbouw op de voedselproductie voor binnenlands gebruik.³⁶⁹

Na de afkondiging van de mobilisatie op 28 september achtte de regering de voorbereidende fase afgesloten en het Rijksbureau ging verder onder de naam Rijksbureau Voedselvoorziening in Oorlogstijd (RBVVO). Kort na de mobilisatie kregen de provinciale Landbouwcrisisorganisaties de opdracht, hun apparaat ter beschikking te stellen van de gelijktijdig benoemde Provinciale Voedselcommissarissen, die verbonden waren aan het RBVVO. Op plaatselijk niveau lag de uitvoering in handen van de Plaatselijke Bureauhouder. Het RBVVO onderhield de contacten met de Provinciale Voedsel-

commissarissen en met de Plaatselijke Bureauhouders zodat de overheid de voedselsituatie goed in handen had.³⁷⁰

Verder vaardigde de overheid zeer gedetailleerde maatregelen uit die zich uitstrekten over het landbouwbedrijf in al zijn vertakkingen. Uit de verslagen van de besprekingen tussen de drie CLO's en het RBVVO blijkt dat het RBVVO trachtte de drie CLO's te overtuigen van de juistheid van de maatregelen en amper tegemoetkwam aan de wensen van landbouworganisaties. De regelingen mochten wel soepel worden toegepast, in het algemeen echter diende de richtlijnen te worden opgevolgd.³⁷¹ Teneinde de bedrijfsgenoten te informeren over de concrete inhoud van de genomen maatregelen gaf het ministerie van Economische Zaken, waaronder het RBVVO ressorteerde, een groot aantal persberichten uit, soms meerdere malen per dag.³⁷²

Door de gewijzigde situatie zag de regering zich genoodzaakt de landbouwcrisispolitiek te beëindigen. Ook het tot dan toe gevoerde overleg tussen de georganiseerde landbouw en de overheid veranderde. Besprekingen van de drie CLO's met de directeur-generaal van de landbouw werden vervangen door regelmatige vergaderingen van vertegenwoordigers van de drie CLO's met het RBVVO.³⁷³ Daarnaast bestond het overleg tussen de drie CLO's en het College van regeringscommissarissen.³⁷⁴

De CLO's erkenden de moeilijkheden van de regering en zij wilden graag met haar samenwerken, maar dan moest de overheid het hun wel mogelijk maken. Aanvankelijk hadden vooral hun achterbannen daar weinig vertrouwen in, met name omdat zij de prijzen te laag vonden. Werd bij de vaststelling van de prijzen in de crisispolitiek rekening gehouden met de onmisbaar geachte productiekosten, nu de landbouw nodig was voor de voedselvoorziening probeerde de regering de prijzen op het bestaande peil te houden en prijsverhoging te 'overwegen' indien bleek dat de productiekosten waren gestegen.³⁷⁵ De CLO's verzetten zich hiertegen omdat zij het prijsniveau voor landbouwproducten te laag achtten. Ook in het HB van het KNLC van 28 september 1939 heerste onvrede over de onduidelijke opstelling van de landbouworganisaties. 'Van vele kanten' hoorden de bestuurders het verwijt dat zij 'te tam' optraden. In zijn reactie wees Herman Derk er op dat de CLO's vanaf het begin hun protesten hadden laten horen tegen de lage prijzen, 'doch door het vertrouwelijk karakter van de besprekingen kan men deze niet publiceeren.'³⁷⁶ Mede onder de druk van de leden slaagden de besturen van de drie CLO's er in, op 16 oktober 1939 een principieel debat te hebben met de regeringscommissarissen over de prijspolitiek van de regering.³⁷⁷ Bij de overheid was inmiddels het belang van een goede voedselvoorziening, waarvoor zij was aangewezen op de medewerking van de boeren, doorgedrongen. Dit vertaalde zich in de politieke wil, meer geld voor de voedselproducten beschikbaar te stellen en uiteindelijk zei de overheid toe 'redelijke prijzen' te betalen.³⁷⁸

In het KNLC kwamen de verslagen van genoemde besprekingen systematisch aan de orde, vanaf november gaven zij weinig aanleiding tot discussie.³⁷⁹

Vanaf begin 1940 maakten de verslagen geen onderdeel meer uit van het HB van het KNLC. Ook in de overige archiefonderdelen van het KNLC zijn geen verslagen gevonden van eventueel overleg tussen de drie CLO's en het RBVVO.³⁸⁰

In de besprekingen tussen de drie CLO's en het RBVVO ontmoetten de twee broers Louwes elkaar regelmatig: S.L. als hoofd van het RBVVO en Herman Derk als voorzitter van het KNLC. Omdat de verslagen zich in hoofdzaak beperken tot de weergave van de behandelde onderwerpen en van standpunten, ingenomen door 'de voorzitter' of 'de CLO's', is het niet mogelijk enige relatie aan te geven tussen opvattingen of standpunten van de beide broers.

Pikante stelling uit het verslag van het overleg tussen de drie CLO's in januari 1940 was dat de 'oppermachtige positie' van de Voedselcommissaris S.L. Louwes 'niet juist' werd geacht.³⁸¹ Aangezien het verslag geen namen van personen of organisaties weergeeft is het niet mogelijk, de herkomst van deze opvatting te achterhalen. Wel kan redelijkerwijs worden aangenomen dat Herman Derk niet de boodschapper was.

3.10 *TOT BESLUIT*

Herman Derk was van 1930 tot 1940 in de kracht van zijn leven en hij groeide uit van een van de vele Groninger herenboeren tot een landelijk bekende figuur in de Nederlandse landbouw en daarbuiten. In de samenleving speelde hij mee op diverse terreinen. Naast de landbouw was hij betrokken bij het culturele, religieuze en politieke leven, regionaal en landelijk. Door zijn bindend vermogen bouwde hij een uitgebreid netwerk van relaties op.

Wellicht was zijn benoeming tot voorzitter van de Groninger Maatschappij van Landbouw - hij was toen zesendertig jaar - van beslissende betekenis voor zijn verdere loopbaan in de landbouw. Deze functie maakte hem, eerst als lid van het HB en in 1938 als voorzitter van het KNLC, rechtstreeks tot speler op landelijk niveau.

Met zijn historische kennis ontwikkelde Herman Derk voor de landbouw een langetermijnvisie. Zijn leidraad was, te komen tot een welvarende, gezonde boerenstand als gewaardeerde sector in de Nederlandse samenleving. De Eerste Wereldoorlog had hem doordrongen van de kwetsbaarheid van de Nederlandse landbouw tengevolge van zijn afhankelijkheid van het buitenland. Alleen door hulp van de overheid zou de agrarische sector zich staande kunnen houden. Dit betekende echter ook dat de overheid eisen kon stellen waaraan de landbouw zich had te houden. Kenmerkend voor Herman Derk was dat hij de consequenties van zijn eenmaal gemaakte keuzes ten volle

aanvaardde. Hij verwachtte dit ook van collega-bestuurders en van de boeren. Hij kende grote waarde toe aan overleg en trachtte anderen via overtuiging te winnen voor zijn visie. Waar de redenen ontvouwd waren en overreding niet tot de mogelijkheden behoorde, toonde hij zich een realist en stelde hij zijn uitgangspunten bij.

Herman Derk leverde een essentiële bijdrage aan het eerste urgentieprogramma, dat de drie Centrale Landbouworganisaties in 1930 indienden bij de regering en dat mede de basis vormde van het door de overheid ingezette landbouwcrisisbeleid. Met inzet, toewijding en volharding ontwikkelde hij denkbeelden over de vraag, hoe aan de ingetreden landbouwcrisis het hoofd geboden kon worden. Hij gaf hieraan uiting in spreekbeurten en redevoeringen in velerlei organisaties en via publicaties in uiteenlopende bladen.

In de loop van de jaren dertig gaf Herman Derk een voorzet over het te voeren landbouwbeleid in de toekomst. Hij zag de akkerbouw - de leverancier van grondstoffen voor mens en dier - als de spil van het landbouw(crisis)beleid. De akkerbouw diende te worden uitgeoefend op de grotere bedrijven, bekwaam geleid en ingericht naar de eisen van de tijd. Voor kleinere bedrijven zag hij geen toekomst, omdat deze onvoldoende bestaansmogelijkheden opleverden. Voor hulp aan de in nood verkerende kleine boeren was zijns inziens het ministerie van Sociale Zaken de aangewezen instantie.

Het beleid dat Herman Derk voor ogen stond had voor een groot aantal boeren ingrijpende consequenties. Het betekende onder andere dat de veehouderij in ruime zin - voor zeventig procent afhankelijk van de export - haar productie diende aan te passen aan de exportmogelijkheden.

Ook al maakten deze opvattingen van Herman Derk geen onderdeel uit van de urgentieprogramma's van de landbouworganisaties, hij stak ze niet onder stoelen of banken. In grote lijnen kwam zijn mening overeen met die in de akkerbouwwereld, maar niet met de opvattingen in de veehouderijsector. Nog minder strookten zijn ideeën met de belangen in de zand- en veengebieden met de vele kleine bedrijfjes, waar de varkens- en kippenhouderij de voornaamste inkomstenbronnen waren. Met name in deze laatste gebieden vond de boerenorganisatie Landbouw en Maatschappij, die geleidelijk opschoof in de richting van het nationaal-socialisme, een vruchtbare voedingsbodem. Veel boeren, die zich door het beleid van de landbouworganisaties benadeeld voelden, sloten zich daarbij aan. Onder andere vanuit de gedachte het tij te kunnen keren, besloot Herman Derk lid te worden. Toen en ook later kreeg hij kritiek over zijn lidmaatschap. Hij overschatte zijn mogelijkheden om via beïnvloeding van binnenuit de organisatie in de door hem gewenste richting te bewegen. Omgekeerd onderschatte hij de invloed van zijn lidmaatschap als voorbeeldwerking voor andere boeren zodat hij, onbedoeld, de positie van Landbouw en Maatschappij versterkte.

Zijn opvattingen over de landbouworganisaties, die hij als vierentwintigjarige had geventileerd, handhaafde hij grotendeels. Hij slaagde er echter

niet in zijn grote ideaal - alle boeren lid van één landbouworganisatie - te realiseren. Volgens Herman Derk zouden boeren zelf in het bereiken van een gelijkwaardige positie een belangrijke bijdrage kunnen leveren door hun krachten te bundelen in één organisatie, ongeacht hun bedrijfstak en los van politieke en religieuze overtuiging. Dit streven stuitte op verzet, niet alleen bij organisaties maar ook bij boeren. Zo moest hij in de provincie Groningen met lede ogen aanzien dat de grootste en toonaangevende Groninger Maatschappij van Landbouw tijdens zijn voorzitterschap in ledental werd voorbijgestreefd door de Groninger Boerenbond. Daarnaast groeide in Groningen de in 1930 nog weinig betekenende Groninger Christelijke Boeren- en Tuindersbond in de jaren dertig uit van een marginale bond tot een zelfbewuste landbouworganisatie, die op principiële gronden van een samengaan met een algemene organisatie niet wilde weten.

Landelijk lagen de door de verzuiling getrokken principiële scheidslijnen, die een samengaan van CBTB, KNBTB en KNLC in één organisatie uitsloten, vast. Als voorzitter van het KNLC aanvaardde Herman Derk deze situatie als een vaststaand feit en richtte zich voor de toekomst op de samenwerking tussen deze drie landbouworganisaties. Voor L en M daarentegen zag hij, in verband met haar destructieve opstelling, geen plaats in het toekomstige landbouworganisatiewezen.

Herman Derk realiseerde zich dat bij de door hem voorgestane landbouwordering de overheid de door boeren zo gekoesterde bedrijfsvrijheid zou aantasten. Uiteraard gold dit ook voor hemzelf. Desondanks gaf hij de voorkeur aan deze ordening omdat, in zijn visie, boeren beter een gedeelte van hun bedrijfsvrijheid konden prijsgeven dan te zijn overgeleverd aan de willekeur van de wereldmarkt.

Op het terrein van het al of niet fungeren van landbouworganisaties als werkgeversorganisaties kon Herman Derk zijn oorspronkelijke voorkeur niet staande houden. Mede onder druk van de confessionele landbouworganisaties, maar ook door onvrede in eigen kring zag Herman Derk zich genoodzaakt de bij het KNLC aangesloten landbouwmaatschappijen te bewegen tot een meer open opstelling in de richting van het fungeren als werkgeversorganisaties.

Bij de verhoudingen tussen boeren en landarbeiders was Herman Derk slechts indirect betrokken. Van huis uit vertrouwd met goede verhoudingen met de landarbeiders op het eigen bedrijf, betreurde hij de vaak conflictueuze betrekkingen die hij elders waarnam. Hij riep bij meerdere gelegenheden beide partijen op te komen tot meer samenwerking. Dit achtte hij in ieders belang.